

Hazine-i Evrak

ARŞİV VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ARCHIVAL AND HISTORICAL RESEARCHES

3

Hazine-i Evrak

ARŞİV VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ARCHIVAL AND HISTORICAL RESEARCHES

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı yayınıdır.
Her türlü yayın hakkı saklıdır.

*Published by Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives.
All Rights Reserved.*

İstanbul 2021

Hazine-i Evrak

Cilt: 3, Sayı: 3, 2021

ISSN 2687-6515 / e-ISSN 2687-6019

Sahibi / Owner

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı adına
On Behalf of Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives
Prof. Dr. Uğur ÜNAL

Yayın Yönetmenleri / Editorial Directors

Doç. Dr. Muhammet Ahmet TOKDEMİR
Cevat EKİCİ

Yazı İşleri Müdürü/ Editor in Chief

Ahmet ÖZKILINÇ

Editör / Editor

Mesut DEMİR

Editör Kurulu / Board of Editors

Mesut DEMİR
Mehmet Selim TEMEL
Kemal GURULKAN
Hasan ER (İngilizce Dil Editörü)

Yayın Kurulu / Publishing Board

Prof. Dr. Uğur ÜNAL (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Prof. Dr. Güray KIRPIK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih RUKANCI (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Ahmet TOKDEMİR (Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Mahmut AK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Dündar Ali KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Faisal AL-KANDERİ (Kuveyt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ANAMERİÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Evangelia BALTA (Yunanistan)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi ÇIÇEK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Çağrı ERHAN (Altınbaş Üniversitesi)
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI (İbn Haldun Üniversitesi)
Prof. Dr. Pal FODOR (Macar Araştırmaları Merkezi / Macaristan)
Prof. Dr. Muhammed HARB (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT (Ankara Üniversitesi / Emekli)
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. **Özgür KÜLCÜ** (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. **Muhittin MACİT** (Yazma Eserler Kurumu)
Prof. Dr. **Zekai METE** (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. **Şahin MUSTAFAYEV** (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. **İlber ORTAYLI** (Mef Üniversitesi)
Prof. Dr. **Mehmet ÖZ** (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. **Abdülkadir ÖZCAN** (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. **Neşe ÖZDEN** (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. **Fikret SARICA OĞLU** (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. **Yusuf SARINAY** (Tobb Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. **İlhan ŞAHİN** (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. **Hale ŞIVGIN** (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. **Fahrettin TIZLAK** (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. **Erkan TURAL** (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. **Refik TURAN** (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. **İsmail TÜRK OĞLU** (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. **Selma YEL** (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. **Gültekin YILDIZ** (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. **Togay Seçkin BİRBUDAK** (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. **Celil BOZKURT** (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. **Hasan IŞIK** (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. **Halil ÖZŞAVLI** (Şanlıurfa Milletvekili)
Doç. Dr. **Bahattin YALÇINKAYA** (Marmara Üniversitesi)
Dr. **Muhammed AKDOĞAN** (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. **Nil BAYDAR** (Yazma Eserler Kurumu)
Dr. **Ersin DURMUŞ** (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. **Ersin KIRCA** (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. **Mehmet KORKMAZ** (Milli Savunma Üniversitesi)
Dr. **Fuad AL-ŞAMI** (Yemen Milli Arşivi)
Dr. **Yasin YILDIZ** (Milli Saraylar Başkanlığı)
Murat BARDAKÇI (Cumhurbaşkanlığı Kültür Politikaları Kurulu)
Alparslan BAŞAR (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Sebahattin BAYRAM (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Nurullah İŞLER (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Serkan MENTEŞ (Cumhurbaşkanlığı Bilgi ve Belge Yönetimi Başkanlığı)
Muhammet SAFİ (Cumhurbaşkanlığı Arşiv Daire Başkanı)
Ahmet ŞAHİN (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Mehmet TAŞTAN (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Engin YÜRÜR (Büyükelçi-Dışişleri Bakanlığı Andlaşmalar Genel Müdürü)

Hakemler / Referees

Prof. Dr. **Fatih RUKANCI** (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. **Hakan ANAMERİÇ** (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. **Burçak ŞENTÜRK** (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. **Ekrem TAK** (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. **Muhammet Ahmet TOKDEMİR** (Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Doç. Dr. **Serap TOPRAK** (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Dr. **Abdullah Teyfur ERDOĞDU** (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Dr. **Dinçer ÖZTÜRK** (İğdır Üniversitesi)
Dr. **İlhan GÖK** (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. **Resul KÖSE** (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Dr. **Elif YILMAZ ŞENTÜRK** (Marmara Üniversitesi)
Dr. **Abdullah Erdem TAŞ** (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Grafik Tasarım / Graphic Design Muhammed Nur ANBARLI / Vahdettin ATIK

Kapak: BOA, TŞH. 1406, Sultan Abdülmecid Tuğrası (1264)

Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları yılda bir kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergide, yer alan makalelerin ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Hazine-i Evrak Journal of Archive and Historical Researches is a refereed journal published once a year. The scientific and intellectual responsibility of the articles in the journal belongs to the authors.

İletişim / Contact

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi Külliyesi
İmrahor Caddesi, Sadabad Mevkii, No: 33 Kâğıthane, İstanbul
Tel: 0 212 314 9423

dergi.hazineievrak@devletarsivleri.gov.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hed>

Dizinler / Indexes

ASOS
indexs

İçindekiler / Table of Contents

vii

Sunuş / Foreword

ix

Editör'den / From the Editor

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

3

Gözde Özcan

Televizyon Arşivlerinde Uygulanan Arşiv Politikası
Archive Policy Applied in Television Archives

27

Mehmet Kürşat Değer

Kartografik ve Fotografik Materyallerin Arşivsel Değeri
Archival Value of Cartographic and Photographic Materials

43

Rıfat Günalan

Mâliye Ahkâm Defterlerinin, Osmanlı Donanması ve Deniz Ticareti Açısından Önemi
(XVI. Yüzyıl)
*The Importance of Maliye Ahkam Registers for the Ottoman Navy and Sea Trade
(16th Century)*

78

Selami Kurt

Libya Arşiv ve Tarihi Araştırmaları Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı
Ottoman Documents in the Libya Center for Archives and Historical Studies

99

Umut Soysal

Kavramlar Tarihi Çerçevesinde Osmanlı'da Savaş Kavramı
The Ottoman State's Approach to the "War" Concept in the Framework of the History of Concepts

133

Alim Baki Akkoç

İklim ve Çevre Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Arşivinin Kullanımına Bir Derkenar:
Yağmur Duası

*A Note to the Use of the Ottoman Archives in Environmental and Climate History Studies:
Rain Prayer*

KİTÂBİYAT / BOOK REVIEWS

155

Hasan Öztürk

Arşiv ve Arşivcilik- Kuram, Strateji ve Uygulamalar
Archive and Archival Science- Theory, Strategy and Practices

161

Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi Yayın İlkeleri
Hazine-i Evrak: Journal of Archive and Historical Researches Publication Guidelines

163

Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları
Hazine-i Evrak: Journal of Archive and Historical Researches Writing Rules

Sunuş / Foreword

Prof. Dr. Uğur ÜNAL

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanı
Director of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye

1846 yılında Babıali bahçesinde temelleri atılan Hazine-i Evrak, arşiv vesikalarının zamanın ve çevrenin tesirlerinden muhafazası amacıyla kurulan ilk modern arşiv binasına sahip olmuştur. Bu tarihten günümüze kadar üzerinden geçen yüz yetmiş beş yıllık süreçte Türk arşivciliği mesleki açıdan çok büyük mesafeler katetmiştir.

Arşivciliğin gelişmesi hususunda ortaya konulan devlet iradesi ve teknolojinin sağladığı imkânlar, arşivlerimizi dünya arşivlerinin sunduğu hizmet standardının üzerine çıkarmıştır. Misyonumuz hizmet kalitesini daha üst seviyelere çıkarmak ve sürdürülebilir olmasını temin etmektir.

Osmanlı idari sisteminin ulaştığı tüm coğrafyaların tarih yazımında Arşivimizin üstlenmiş olduğu önemli ve aktif rol, belgeye ulaşılabilirliğin artması ile eşdeğer bir şekilde gözle görülür hale gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının hazırlamış olduğu katalogların internet ortamında taranabilmesi ve belge görüntülerinin temin edilebilmesi de araştırmacılara bu hususta son derece geniş imkânlar sunarak sürece katkı sağlamıştır.

Arşivlerimizin sadece tarih ve arşivcilik alanına hizmet vermediğini çeşitli disiplinlerden araştırmacıların arşivlerimizi kullanarak eser ürettiklerini görmek bizleri mutlu etmektedir.

Arşivcilik alanında meydana gelen bu gelişmeler çerçevesinde Devlet Arşivleri Başkanlığı, arşiv vesikalarının kaynak olarak değerlendirildiği çalışmalara zemin hazırlamıştır. Türkiye’de ve dünyada çeşitli isim ve idari yapı altında bulunan arşiv malzemesinin tanıtımı, sosyal ve beşeri alanlarda arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan bilimsel araştırmaların yer aldığı *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, siz çok kıymetli araştırmacılarımızın teveccühü ile üçüncü sayısına ulaştı.

Makale yazarlarımıza, kıymetli hakemlerimize ve tüm yayın sürecini takip eden editör ekibimize *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*’ne olan katkılarından dolayı en içten dileklerle teşekkür ediyor, mezkur sayının ilgililere yararlı olmasını diliyorum.

Editör'den / From the Editor

Mesut DEMİR

Editör Kurulu Adına
For the Editorial Board

DEĞERLİ OKURLARIMIZ,

Her geçen gün bilgiye erişiminin hızlandığı günümüzde sosyal ve beşeri bilimlere bir nebze de olsun katkı sağlamaya çalışmaktayız. Bu katkının en büyük paydası olan yazarlara, makaleleri özveri ile değerlendiren hakemlere ve süreci büyük bir gayret ile takip eden Editör Kuruluna teşekkür ederim. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*'nin 3. sayısında 6 araştırma makalesi ve bir kitap tanıtım yazısı bulunmaktadır.

Bu sayımızın ilk makalesinde Gözde Özcan'ın "*Televizyon Arşivlerinde Uygulanan Arşiv Politikası*" adlı makalesinde teknolojinin gelişmesi ile gündend güne çeşitlenen görsel ve işitsel araçlarının önemli öğelerinden biri olan televizyonu kullanarak TV yayını yapan televizyon kanallarında uygulanan arşiv politikası örnekleri ile ele alınmıştır.

Mehmet Kürşat Değer'in "*Kartografik ve Fotografik Materyallerin Arşivsel Değeri*" başlıklı yazısında arşiv materyalleri arasında bulunan ve diğer materyal türlerine nazaran daha çok teknik veriler içeren kartografik ve fotografik materyallerin diğer arşiv materyalleri türlerine göre farklılıkları ve önemi anlatılmıştır.

Rıfat Günalan'ın "*Mâliye Ahkâm Defterlerinin, Osmanlı Donanması ve Deniz Ticareti Açısından Önemi (XVI. Yüzyıl)*" isimli makalesinde Osmanlı Arşivi defter tasniflerine dağılmış ve XVI. yüzyıla tarihlenen muhtelif Mâliye Ahkâm Defterleri incelenerek Osmanlı donanması ve deniz ticareti ile ilgili hükümler değerlendirilmiştir.

Selami Kurt'un bir gezi değerlendirme makalesi olan "*Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı*" adlı çalışması ile Libya'da devlet arşiv hizmetlerini yürüten Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'nde bulunan Osmanlı Dönemi belgelerinin mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir.

Umut Soysal, "*Kavramlar Tarihi Çerçevesinde Osmanlı'da Savaş Kavramı*" isimli makalesinde Osmanlı Devleti'nin savaş kavramına yaklaşımını belgeler ışığında ele alarak farklı bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Alim Baki Akkoç "*İklim ve Çevre Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Arşivinin Kullanımına Bir Derkenar: Yağmur Duası*" adlı makalesinde iklim ve çevre tarihi araştırmalarında Osmanlı arşiv belgelerinin kullanılmasını yağmur duası örneği üzerinden anlatmıştır.

Kitabiyât kısmında ise Fatih Rukancı, Hakan Anameriç ve Alparslan Başar tarafından kaleme alınıp Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yayımlanan "*Arşiv ve Arşivcilik- Kuram, Strateji ve Uygulamalar*" adlı kitap Hasan Öztürk tarafından tanıtılmıştır.

ARAŞTIRMA MAKALELERİ
RESEARCH ARTICLES

Televizyon Arşivlerinde Uygulanan Arşiv Politikası*

Archive Policy Applied in Television Archives

GÖZDE ÖZCAN**

öz

Görsel ve işitsel arşivler, teknolojinin gelişmesiyle çeşitlenen görsel ve işitsel medya araçlarının ürettiği materyallere göre türlere ayrılmaktadır. Görsel ve işitsel arşiv türlerinden birini bulunduğu televizyon kanalında sistemin bir parçası olarak işleyen televizyon arşivleri oluşturmaktadır. Televizyon arşivleri, teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak XX. yüzyılın ortalarında oluşmaya başlamıştır. Televizyon arşivlerinde bulunan kayıt ortamları da bu gelişmelerle bağlantılı olarak değişmiştir. İlk olarak analog ortamda başlayan arşivleme faaliyetleri günümüzde dijital ortamda devam etmektedir. Bu çalışmada televizyon arşivi kavramı, televizyon arşivlerinin önemi, videoların üretiminde kullanılan video kayıt ortamları ve formatlarından bahsedilmiştir. Bununla birlikte televizyon arşivlerinde arşiv belgesinin üretimi ve sağlanması, tasnifi, tanımlaması, muhafazası, erişimi olmak üzere arşivlerin hizmet vermesini sağlayan beş önemli nokta ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görsel-işitsel arşivler, televizyon arşivleri, analog ve dijital ortam, televizyon arşivlerinin politikası

ABSTRACT

Audio-visual archives are divided into types according to the materials produced by audio-visual media tools that have diversified with the development of technology. One of the audio-visual archive types is television archives that operate as a part of the television channel system. Television archives began to form in the middle of the 20th century in connection with technological developments. The recording media in the television archives have also changed in connection with these developments. Archiving, which first started in the analog media, continue today

* Makale geliş tarihi: 11 Ağustos 2021, kabul tarihi: 15 Ekim 2021, araştırma makalesi. Bu makale, "Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Türkiye Büyük Millet Meclisi TBMM TV Arşivi, Çankaya/ANKARA, gzdozcan.90@gmail.com, ORCID

in the digital media. In this study, the concept of television archive, the importance of television archives, video recording media and formats used in the production of videos are mentioned. In addition to this, five important points that enable the archives to serve are discussed, namely the production and provision of archive documents in television archives, their classification, definition, preservation and access.

Keywords: Audio-visual archives, television archives, analogue and digital media, policy of television archives

Giriş

YAZININ bulunması ve bilgi kayıt ortamlarının oluşması ile insanlar sahip oldukları ve ürettikleri bilgiyi kendi hafızası dışında farklı taşıyıcı ortamlara kaydetmeye başlamıştır. Böylelikle arşivleme faaliyetleri ortaya çıkmış, günümüze kadar yeni kayıt ortamlarının oluşmasıyla değişikliğe uğramıştır. Bu durum arşivlerin ürettiği ve barındırdığı materyallere göre türlere ayrılmasına neden olmuştur.

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak günümüzde bilginin iletilmesinde medya öne çıkmaktadır. Medya; “Gazeteler, televizyon ve radyo olmak üzere bir bütün halinde kitle iletişim endüstrisi”ni oluşturmaktadır.¹ Medya türlerinden görsel ve işitsel medyanın artan önemi ve kültürel mirasın bir parçası haline gelmesiyle kâğıt ya da yazılı ortamdaki belgeleri içeren arşivlerden farklı olarak görsel ve işitsel arşivler de gelişmeye başlamıştır.

Görsel ve işitsel arşivler, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*'nde yer alan tanımlamaya göre “Formatına bakılmaksızın sesli ve görüntülü her türlü evrakları/arşivleri ile bunların ilgili metinsel evrakları/arşivleri” şeklinde ifade etmektedir.² Ray Edmondson tarafından yapılan tanımlamaya göre ise; “görsel-işitsel belgeleri ve/veya mirası toplayarak, koruyarak ve tanıtılarak yöneten, görsel-işitsel belgelere ve/veya görsel-işitsel mirasa erişimi sağlamak için yasal veya başka bir yetkiye sahip organizasyon ya da bu organizasyonun bir bölümü”dür.³

Görsel ve işitsel arşivlerin fikir olarak ortaya çıkışı, XIX. yüzyılın sonunda görüntülerin filmler üzerine kaydedilmesini sağlayan sinematograf cihazının bulunmasına dayanmaktadır.⁴ Görsel ve işitsel arşivler, her ne kadar XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıksa da görsel ve işitsel kayıt materyallerinin üretimine bağlı olarak XX. yüzyılın ortalarında gelişme göstermiştir. Günümüze kadar gelen süreçte görsel ve işitsel arşivler genel olarak şu tür materyalleri barındırmaktadır:

1 Richard Pearce-Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, (Chicago: The Society of American Archivists, 2005), s. 245.

2 *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü: Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Hollandaca, Rusça ve İtalyanca Karşılıklarıyla*, haz. Bekir Kemal Ataman, (İstanbul: Librairie de Pera, 1995), s. 46.

3 Ray Edmondson, *Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles*, (Paris: UNESCO, 2016), s. 28.

4 Elif Yılmaz Şentürk, “Görsel ve İşitsel Arşivler”. *Bilgi Merkezleri: Kütüphaneler-Arşivler-Müzeler*, yay. haz.: Mehmet Ali Akkaya ve Hüseyin Odabaş, (İstanbul: Hiperyayın, 2019), s. 694.

- Radyo ve televizyon yayınlarında kaydedilmiş veya prodüksiyonu yapılmış ses ve/veya hareketli görüntüler, filmler, videolar,
- Endüstriyel, kültürel, tarihî, teknik veya farklı özellikleri nedeniyle önemli görsel ve işitsel belgelerle ilgili nesnelere, çalışmalar: film, yayın ve/veya kayıt endüstrisiyle ilgili senaryolar, filmler, fotoğraflar, posterler, el yazısı not, müsvedde vb. ile edebî eserler,
- Edebî ve sanatsal olmayan grafik materyal, slayt, fotoğraf, harita gibi görsel çalışmalar.⁵

Görsel ve işitsel arşivlerin bazılarında her türlü görsel ve işitsel materyal mevcutken, bazıları üretilen görsel ve işitsel materyalin yalnızca belirli türleri üzerine yoğunlaşmakta, bir kısmı ise bu materyallerin üretildiği televizyon, radyo kuruluşlarına göre yapılmaktadır. Bu açıdan bir sınıflama yapılacak olunursa görsel ve işitsel arşiv türlerini:

- Film arşivleri
- Radyo veya ses arşivleri
- Plak arşivleri
- Fotoğraf arşivleri
- Harita ve/veya kartografik arşivler
- Televizyon arşivleri

olarak sınıflandırmak mümkündür.⁶

Görsel ve işitsel arşivler kapsamında Türkiye’de en güzel örneklerden birini “Prof. Sami Şekeroğlu Sinema-TV Merkezi” oluşturmaktadır. Burada Prof. Sami Şekeroğlu tarafından akademiye geldiği ilk yıllardan itibaren gönüllü olarak sahip çıktığı, kültürel mirasın bir parçası olan sinema filmleri yer almaktadır. Prof. Sami Şekeroğlu tarafından ülkemizde ilk film arşivi kurulmuş, arşiv bünyesinde filmlerin restorasyon çalışmaları başlatılmış ve filmler koruma altına alınmıştır. Bu merkez 1973’te FIAF’a⁷ (Uluslararası Film Arşivleri Federasyonu) asil ve yetkili üye olmuştur.⁸ Günümüzde Türkiye’de FIAF’a üye tek kurumdur.

Televizyon Arşivleri

Radyonun bulunmasından sonra ses ögesine görüntü ögesinin eklenmesi ile ortaya çıkan televizyon, kamu yararına sunulan önemli bir kitle iletişim ve görsel-işitsel medya aracıdır.⁹ Yaşanılan olaylar, tarihî, kültürel ve sanatsal ürünler televizyon aracılığıyla görüntülenebilir ve işitilebilir hale gelmektedir. Günlük

⁵ Edmondson, *Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles*, s. 25-26.

⁶ M. Çağrı İnceoğlu, “Görsel-İşitsel Arşivcilik, Kültür Mirası ve Film Arşivleri”, *Journal of Yaşar University*, 3(11), 2008, s. 1468.

⁷ FIAF: The International Federation of Film Archives

⁸ <https://www.msgsu.edu.tr/faculties/guzel-sanatlar-fakultesi/sinema-tv-bolumu> [Erişim tarihi: 05.10.2021]

⁹ Aysel Aziz, *Radyo Televizyon Yayıncılığı (Giriş)*, (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2013), s. 36.

haberler, siyasî ve güncel olaylar, spor faaliyetleri, kültürel ve sanatsal etkinlikler, filmler, diziler ve bunun gibi pek çok canlı ve kayıttan/naklen yayın televizyon aracılığıyla aktarılmaktadır. Televizyon, günümüzde hem farklı türde bilginin toplumsallaştırıldığı hem de bu bilgi ile oluşan/oluşturulan kültürel mirasın aktarımında kullanılan önemli bir teknolojidir. Bu özelliğini televizyon arşivleri sayesinde kazanmaktadır.

Mustafa Bora Karayel'e göre televizyon arşivleri; "Bir televizyon kanalı bünyesinde üretilen veya dışarıdan alınan görüntülerin ve bu görüntülere ait bilgilerin toplanmasını, düzenlenmesini, korunmasını ve tekrar kullanımını sağlayan birimler" olarak tanımlanmıştır.¹⁰

Diğer bir tanıma göre ise televizyon arşivleri; "Televizyon kanallarında yapılan yayınların film rulosu, videokaset, DVD, harici disk, sunucu gibi görsel ve işitsel kayıt materyallerine kaydedildikten sonra, bu görüntülere erişilebilmesi için tasnifinin, içerik tanımlamasının yapılarak saklandığı ve erişime sunulduğu arşivlerdir."¹¹

Tarihsel sürecine bakıldığında televizyon arşivlerinin XX. yüzyılın ortalarında oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Sanılanın aksine televizyon arşivleri, televizyon yayınlarının yapılmaya başlamasından hemen sonra oluşum göstermemiştir. Bunda görüntü kayıt materyallerinin televizyon yayıncılığının başladığı dönemde olmaması, ilk kayıt materyallerinin ortaya çıktığıdaysa pahalı olmasından dolayı üzerine birçok defa farklı görüntülerin kaydedilmesi gibi durumlar etkili olmuştur.¹²

Bu konuda dünyada en büyük televizyon yayını koleksiyonlarından birine sahip olan BBC (British Broadcasting Corporation) Televizyon Arşivi örnek olarak verilebilir. BBC Televizyon Arşivi, koleksiyonunda 1,5 milyondan fazla materyal barındırmaktadır. BBC yayın hayatına 1922'de başlamasına rağmen BBC Televizyon Arşivi'ndeki ilk materyaller film şeridi halinde 1946 yılının sonuna aittir. Televizyon arşivinde kayıtlar düzenli olarak 1948'den itibaren saklanmaya başlamıştır.¹³ Bunun başlıca nedenleri;

- Hiç kayıt yapılmaması: Radyo ve televizyonculuğun ilk yıllarında, yayınların çoğunlukla canlı olarak yapılması ve yayın kaydetme araçlarının henüz mevcut olmaması,
- Kayıt yapmanın maliyetli olması,
- Arşiv oluşturma gerekliliğinin bulunmaması,
- Üretilen görüntülerin yeniden kullanım değerinin farkında olunmaması ve ticari fırsat olarak görülmemesi,

¹⁰ Mustafa Bora Karayel, *Televizyon Arşivciliğinde Kullanılan Cinegy Programının Arşivsel Uygulamalar Bakımından Yeterliliği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 38-39.

¹¹ Gözde Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 39.

¹² Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 40-41.

¹³ <https://www.bbc.co.uk/archive/whats-in-the-bbc-archives/zmvvxye> [Erişim tarihi: 16.05.2021].

• Dijital arşive geçmeden önce kayıtların kaybolması ya da çalınması, olarak gösterilmiştir.¹⁴

Ülkemizde ise televizyon arşivi açısından ilk örneklerden biri, TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) Televizyon Arşivi'dir. TRT'de yayın hayatı, 1964'te radyo yayınlarıyla 31 Ocak 1968 tarihinde ise deneme televizyon yayınlarıyla başlamıştır.¹⁵ TRT'de arşiv oluşumu, 1964'te başlamış olmasına rağmen; arşivleme faaliyetlerini sağlayan manyetik saklama ortamı teknolojilerinin gelişmemesi ve gelişen teknolojilerin sağlanmasının oldukça maliyetli olması gibi sebeplerden dolayı 1980'li yıllara kadar arşivlenen materyal oldukça azdır. Bu süreye kadar arşivde canlı yayınların kayıtları bulunmamakta, arşivde bulunan materyal ise prodüksiyonu yapılmış yayınlarla sınırlıdır.¹⁶

1950'li yıllardan itibaren gelişen televizyon arşivleri, arşiv materyali ve arşivleme yöntemlerine bağlı olarak yazılı veya basılı belgeden ziyade, geleceğe televizyon kanallarında üretilen görsel ve işitsel deliller sunmaktadır. Televizyon arşivlerinde bilgi ve verinin aktarılmasında film, bant, videokaset gibi görsel ve işitsel materyaller kullanılmaktadır. Bu materyaller teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişmiş, birbirinden farklı bilgi kayıt ve erişim ortamları ortaya çıkmıştır.

Televizyon arşivlerinin genel olarak analog ve dijital ortam olmak üzere iki farklı arşiv ortamı bulunmaktadır. Televizyon arşivleri ilk olarak analog ortamda üretilen arşiv materyalinden oluşmaktadır. Analog ortamda 35 mm, 16 mm filmler, Betacam,¹⁷ U-matic¹⁸ gibi farklı formatta videokaset ve filmler bulunmaktadır.¹⁹

Son yirmi yıldır, görüntüleme ve kayıt sistemlerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak dijital ortama geçilmesiyle görüntülerin kaydedilmesi için SD kartlar ve harddiskler kullanılmaktadır. Bunların içerisinde büyük boyutlarda video, fotoğraf kaydedilebilmekte ve bilgisayara bağlanarak içerisinde yer alan belgelere erişilebilmektedir. Ayrıca televizyon yayıncılığı alanında geliştirilen robot kameralarla doğrudan depolama alanına videolar kaydedilebilmektedir. Bunlar aracılığıyla ham halde gelen videoların; dijital ortamda yer alan sunucu, LTO (Linear Tape Open), veri tabanı, bulut depolama gibi depolama ve erişim ortamlarına aktarımı sağlanmaktadır. Doğrudan dijital ortamda üretilen videolarla birlikte, günümüzde analog ortamda bulunan videoların da dijital ortama aktarımı yapılmaktadır.

¹⁴ <https://www.bbc.co.uk/archive/whats-in-the-bbc-archives/zmvvxye> [Erişim tarihi: 16.05.2021].

¹⁵ <http://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce.aspx> [Erişim tarihi: 28.09.2021]

¹⁶ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 85-86.

¹⁷ Betacam: Sony tarafından üretilmiş ve 1982'de kullanılmaya başlanmış videokasettir. Televizyon yayıncılığında analog ortamda kullanılan görüntü ve ses formatıdır.

¹⁸ U-matic: Sony tarafından üretilen ve 1973'te kullanılmaya başlanan U-matic, geliştirilen ilk analog videokaset formatıdır. Bundan önce üretilenler açık makara halindedir.

¹⁹ https://archive.ifa.org/VI/6/dswmedia/en/pdf/txt_magn.pdf [Erişim tarihi: 03.10.2021]

Televizyon Arşivlerinin Önemi

Her kurumun arşivi, vermiş olduğu hizmetleri ve yaptığı çalışmalarını ürettiği belgelerle yansıtmaktadır. Belge; *“Kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerin iş ve işlemleri neticesinde oluşan, üretim biçimleri ve donanım ortamları ne şekilde olursa olsun bir bilgiyi içeren yazılmış, çizilmiş, resmedilmiş, görüntülü, sesli veya elektronik kayıt”* tır.²⁰ Kurum içinde üretilen belgelerin ortaya çıkarılması ve yenilerinin üretilmesi arşivlerin varlığıyla sağlanmaktadır. Bu açıdan *“Arşivlerin varlık nedeni, sahip oldukları orijinal bilgi kaynaklarını uygun koşullarda koruyarak gerektiğinde bu kaynaklardan yararlanılmasını sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için arşiv materyallerini bir yığın olmaktan kurtararak arşivlerin bir bilgi merkezine dönüştürülmesi gerekir.”*²¹

Görsel ve işitsel arşiv türlerinden olan televizyon arşivlerinin varlık nedeni, analog veya dijital ortamda sahip olduğu video, ses, fotoğraf gibi görsel ve işitsel materyallerle günümüz ve geçmiş hakkında görsel-işitsel bilgi kaynağı ve deliller sunmaktır. Televizyon kanallarında yapılan ve televizyon arşivlerinde arşivlenen her yayın bilimsel, kültürel, hukukî olarak bilgi kaynağı ve/veya kanıt niteliğine sahiptir. Bu arşivler, bir televizyon kanalında sistemin ana parçalarından birini oluşturmaktadır. Bağlı olduğu televizyon kanalının vizyonunu, görevlerini, çalışmalarını özetlemekte, yapmış olduğu yayınlar ve televizyon kanalının geçmişi televizyon arşivleri ile yansıtılabilmektedir. Ayrıca yeni videolar, üretilmiş videoların arşivlenerek kullanıcıların yararlanmasına sunulmasıyla üretilebilmektedir.

Televizyon arşivlerinde, diğer arşiv türlerinden farklı olarak kaydedilen videoların üretildiği zamanda tasnifinin ve tanımlamasının yapılarak gerekli fiziksel koşullarda korunması oldukça önemlidir. Sistemli olarak bu yapılmadığında arşiv belgesinin kaybolmasına yani hiç üretilmemiş duruma gelmesine neden olmaktadır. Televizyon kanallarında arşiv, var olan ve üretilen materyalin düzenli hale gelmesini, böylelikle sistemin işlemesini ve kullanıcıların taleplerinin karşılanmasını sağlamaktadır. Televizyon arşivleri bulunduğu televizyon kanalı içerisinde dinamik bir yapı sergilemektedir. Arşiv materyalinin üretiminin ve arşivleme faaliyetlerinin devamlı yapılmasının yanında, kullanıcıların ve kanalların arşivlerden yararlanması da devamlılık göstermektedir.

Televizyon kanalları günümüzde 7/24 yayın yapmaktadır. Kesintisiz yayının yapılabilmesi için hem ekonomik açıdan hem de devamlı yapılacak yayın bulunmadığından belirli zamanlarda arşivlerde bulunan videolardan yararlanılarak yayın yapılmaktadır. Yani televizyon kanallarında yayın politikasına uygun olarak sürekli yayın yapılabilmesi için televizyon arşivlerinin ve arşiv sisteminin oluşturulması oldukça önemlidir.

Örneğin; bir parlamento televizyonu olan TBMM TV’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin programına göre hafta içi salı, çarşamba ve perşembe olmak üzere üç gün Meclis’te yapılan genel kurul, siyasi parti grup toplantıları ve haberler canlı

²⁰ Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete (18 Kasım 2019 - 30922).

²¹ Fatih Rukancı ve Hasan Koç, “Arşivcilikte Genel Tasnif Sistemi ve Bileşenleri”, *Arşiv Dünyası*, II (2010), s. 2.

yayın olarak aktarılmakta, diğer günlerde veya bu toplantılar olmadığında TBMM ile ilgili belgeseller yayımlanmaktadır.²² Bu yayınlar, TBMM TV Arşivi'nde arşivlenen video görüntülere erişim sağlanarak yapılmaktadır. Ayrıca haber yapılırken arşivde tutulan güncel ve geçmiş tarihli videolardan yararlanılmaktadır. Bunun için TBMM TV'de arşiv, sistemin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Televizyon Arşivlerinin Politikası

Televizyon arşivleri, geleceğe geçmiş ve günümüzle ilgili görsel ve işitsel bir hazine sunmaktadır. Televizyonlarda üretilen yayınlar tekrar kullanıldığı ve yayımlandığı için, kâğıt ortamında bulunan kurum arşivlerinde olduğu gibi, ayıklama, imha veya devir teslim süreleri bulunmamaktadır. Bünyesinde bulunduğu televizyon kanalının yayın politikası ve yayın kurulu kararlarına göre arşiv materyali olarak süresiz saklanabilmektedir.

Televizyon arşivlerinde bulunan görsel ve işitsel materyalin toplanması, düzenlenmesi, organizasyonu, erişimi, güvenliği, muhafazası ve arşiv politikaları belge ortamındaki klasik arşivden farklıdır.²³ Bunun için televizyon arşivlerinde, arşiv materyalinin korunabilmesi ve tekrar yararlanılabilmesi için bir arşiv sistemi oluşturulmadır. Televizyon arşivlerinde oluşturulan bu sistemin işlemesi için televizyon kanalı tarafından belirlenen politikaya göre üretilen videoları toplamak, bilgi kaynağı olarak yönetmek, tasnifini, analiz ve özetlemesini yapmak, video bölümlenme, içerik tabanlı video indeksleme ve arama yöntemlerini geliştirmek gereklidir.²⁴ Arşiv belgeleri bu adımlardan sonra kullanıcıların yararlanması için erişime sunulmaktadır.

a. Belge Üretimi ve Sağlama

Televizyon arşivlerinde, televizyon kanallarında hazırlanıp yayımlanan haberlerin, programların, dizilerin video kayıt ortamlarına (analog veya dijital) kaydedilmesiyle arşiv materyali üretilmektedir. Televizyon arşivlerinde, televizyon kanallarının kendi ürettiği arşiv materyalinin yanında başka kanallardan, yayın şirketlerinden ya da devlet kurumlarından açık artırmada veya doğrudan satın alma, bağış ve devir gibi yöntemlerle televizyon kanalına sağlanan arşiv materyali de bulunmaktadır.²⁵

Kayıtların oluşturulması için geçmişten günümüze teknolojik gelişmelere göre farklı kayıt ortamları kullanılmıştır. Teknolojik gelişmeler doğrultusunda televizyon kayıt sistemlerinde kullanılan araçlarla bağlantılı olarak donanım ve

²² <https://www.tbmm.gov.tr/TbmmTelevizyonu> [Erişim tarihi: 28.09.2021]

²³ Helen P. Harrison, "Audiovisual Archives", *Audiovisual Archives: A Practical Reader* içinde, yay. haz. Helen P. Harrison. (Paris: UNESCO, 1997), s. 2.

²⁴ Celso L. Souza, Flávio L. C. Pádua, Cristiano F. G. Nunes, Guilherme T. Assis ve Giani D. Silva, "A unified approach to content-based indexing and retrieval of digital videos from television archives", *Artificial Intelligence Research*, 3 (2014), s. 49.

²⁵ Harrison, *Audiovisual Archives*, s. 5.

yazılımlar da güncellenmektedir.²⁶ Televizyon arşivlerinde ilk video kayıtlar ve arşiv materyalleri dijital ortamın gelişmediği zamanlarda analog ortamda üretilmiştir. Analog ortamda çok çeşitli biçim ve özellikte ses ve/veya video bilgilerini taşıyan manyetize kaplamalı polyester şeritten oluşan açık makara şeklinde bantlar/videokasetler kullanılmaktadır.²⁷ Bu materyalde bulunan manyetik tabaka, video ve ses sinyalinin kaydederek depolama özelliğine sahiptir.

Teknolojinin bu alanda gelişmesiyle farklı özelliklere sahip bant/videokasetler ortaya çıkmıştır. Kayıt türü, kayıt tekniği, kullanılan kayıt teknolojisi, görüntü kayıt süresi gibi özelliklerine göre zamanla çeşitlenmiştir. VHS kasetleri, U-matic, Betamax, Betacam, Video2001 teknolojinin gelişmesiyle çeşitlenen analog ortamdaki arşiv materyali türlerine örnek olarak verilebilir.²⁸ Bu kayıt teknolojisinin ortaya çıkmasıyla televizyon arşivleri gelişmeye ve belge üretimi yapılmaya başlanmıştır. Ses ve görüntüleri kaydetmenin yanında izleme, videoyu yavaşlatma, hızlandırma, ileri veya geriye sarma, çoğaltma gibi imkânlar da sunmaktadır.

Şekil 1: Televizyon Arşivi Analog Ortam Bant ve Video Kasetler

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Video_kaset#/media/Dosya:Assorted_video_tapes.JPG

[Erişim tarihi: 20.05.2021]

Günümüzde videolar dijital formatta üretilmektedir. Video kayıt araçları olarak hafıza kartları, SD kartlar, harddiskler, LTO (Linear-Tape Open) kasetler, sunucular gibi depolama araçları ile video ve ses aktarımı, düzenlenmesi, çoğaltılması, kullanımı için bilgisayar donanımları ve yazılımları kullanılmaktadır. Donanım ve yazılımlar aracılığıyla videolar dijital ortamda üretilip dijital ortamda kaydı

²⁶ Özcan, Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alman Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği, s. 42.

²⁷ Edmondson, *Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles*, s. 16.

²⁸ https://archive.ifla.org/VI/6/dswmedia/en/pdf/txt_magn.pdf [Erişim tarihi: 03.10.2021]

yapılmaktadır.²⁹ Dijital ortama geçişle, video görüntülerin daha kaliteli şekilde üretiminin yanında, kayıp yaşanmadan aktarımı, sınırsız sayıda görüntülenebilme ve kopyalanması, farklı kalite ve sıkıştırma standardında arşivlenmesi ve paylaşımı, kalitesi bozulmadan kullanımı, hızlı şekilde düzenlenmesi, arşivlenmesi, kolay erişimi sağlanmaktadır. Üretilen videonun aktarımı ve arşivlenmesinde bazı görüntü sıkıştırma standartları kullanılmaktadır. Bu standartlar MPEG-1,³⁰ MPEG-2,³¹ MPEG-4,³² H-264³³ gibi çeşitli cihazlarda videonun oynatılmasını, fazla yer kaplamadan depolanmasını sağlayan ve uluslararası çapta kullanılan standartlardır. Gelişen teknolojiyle birlikte bu standartlar da geliştirilmiş, farklı cihazlarda videonun görüntülenmesini sağlamıştır.

Televizyon arşivlerinde dijital ortama geçişle analog ortamda bulunan ses kayıtları, videolar ve görsel kayıtların da dijital ortama aktarımı gerekmiştir. Bu aktarımın sağlanması için televizyon arşivlerinin ilk oluşmaya başladığı zamanlarda kullanılan materyaller VTR cihazları³⁴ ve kurgu programı (EDIUS, Adobe Premiere gibi) aracılığıyla dijital ortama aktarımı sağlanmaktadır. Bu aktarımda orijinal videoya mümkün olduğunca en yakın kalitede bir kopyasının elde edilmesi ve video görüntülerin yok olmasının önüne geçmek amaçlanmaktadır.

b. Tasnif

Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü'nde düzenleme başlığında ele alınan tasnif; "Arşiv belgelerinin ait olduğu kurumun, kurumsal ve fonksiyonel ilişkilerini gösterecek biçimde provenans (aslî düzen) yöntemi uyarınca ve erişim araçlarının hazırlanmasına imkân verecek şekilde organize edilmesi işlemleri" olarak tanımlanmıştır.³⁵ 11 sayılı Devlet Arşivleri Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik'te ise tasnif; "Arşivciliğin temel ilke ve teknikleri uygulanarak arşiv belgelerinin düzenlenmesi çalışmaları" ifadesiyle yerini almıştır.³⁶ Tasnif genel olarak, devredilen veya devralınan arşiv materyalinin düzeninin kontrol edilmesi, düzenlenmiş ise neye göre düzenlendiğinin anlaşılması, yani aslî düzeninin korunarak erişim ve depolanmasının yapılması, düzensiz veya düzeni bozulmuş arşiv materyalinin kolay erişimini sağlamak üzere arşiv materyaline uygun tasnif yönteminin

²⁹ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 54-55.

³⁰ MPEG-1 (ISO/IEC 11172): Video ve ses sıkıştırmaya yönelik geliştirilen ilk MPEG standardıdır. Video ve sesin VCD'de oynatılmasını sağlamak için geliştirilmiştir.

³¹ MPEG-2 (ISO/IEC 13818): Video ve sesin uydu yayını ve kablolu televizyonlarda, DVD'de oynatılması için geliştirilen video ve ses sıkıştırma standardıdır.

³² MPEG-4 (ISO/IEC 14496): Yüksek çözünürlüklü videoların sıkıştırılması için geliştirilmiştir. Videoların uydu yayınlarında, mobil cihazlarda, bilgisayar vb. ortamlarda kullanılabilmesi için geliştirilmiştir.

³³ H-264: Düşük boyutlarda yüksek kalitede videoların oynatılması için geliştirilmiş sıkıştırma standardıdır. Videonun birçok telefon sisteminde ve televizyon yayınlarında oynatılmasını sağlamak için geliştirilmiştir.

³⁴ VTR Cihazları: Televizyon alanında videokasetlerde kayıt yapma ve okuma sistemidir.

³⁵ *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, haz. Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009), s. 18.

³⁶ 11 Sayılı Devlet Arşivleri Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, T.C. Resmi Gazete (16 Temmuz 2018 – 30480); Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 2019.

uygulanmasına karar verilmesi faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu noktada belgelerin üretiliş kaynağı ile amacı, üretilen belgelere kolay erişimi sağlayabilecek ve kolay depolanabilecek tasnif ve sıralama yöntemlerinin uyumlu biçimde kullanılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

Televizyon arşivlerinde, televizyon kanalının birimlerinde kayıt altına alınıp televizyon arşivine devredilen arşiv materyaline kolay erişim sağlamak için tasnifinin yapılması gerekmektedir. Televizyon kanalının görevlerini, verdiği hizmetleri ve birimleri arasındaki işleyişi yansıtacak şekilde tasnif yapılmalıdır. Bunun için ilk adımda hem analog hem de dijital ortamda birim arşivinden devralınan arşiv materyalinin, kendi alanıyla ilgili yayınlar yapan birimin faaliyetlerini yansıtan aslı düzeninin korunup korunmadığının, başka birimden arşiv materyalinin karışmış ve devralınan arşiv materyalinin aslı ve/veya kopyası olup olmadığının kontrolü yapılmalıdır. Birimden alınan arşiv materyalinin düzenini koruduğu tespit edildiğinde televizyon arşivine mevcut düzeniyle yerleştirilmelidir. Aslı düzenine uygun olmadığı tespit edildiğindeyse, televizyon kanalı biriminin faaliyet alanına ve organizasyon yapısına uygun bir düzenleme yapılmalıdır.

Televizyon arşivine birimlerden devralınacak farklı kayıt/taşıyıcı ortamda bulunan arşiv materyalinin görüntüleme durumu kontrol edilmeli; arşiv materyalinin özellikle analog ortamda bulunan bantların, video ve ses kasetlerinin çalışıp çalışmadığı, bunlarda herhangi bir hasar bulunup bulunmadığı tespit edilmelidir. Hasar tespit edildiğinde arşiv materyalinin onarımı yapılmalıdır. Dijital ortamda bulunan arşiv materyalinin de görüntülenirken hata verip vermediği, görüntü ve ses kalitesi, kaydedildiği formatın tespiti yapılmalıdır. Sonrasında erişimde belirleyici olan ana unsura göre sıralaması yapılmalıdır. Bu sıralama analog ve dijital ortamda bulunan arşiv materyali için;

- Arşiv materyalinin üretildiği ortam (analog ve dijital),
- Materyal türü (bant, videokaset, ses kayıtları, CD vb.),
- Yayın türü (haber, dizi, program vb.),
- Yayın tarihi,
- Yayının çekildiği/geçtiği coğrafi alan,
- Teması (eğlence, bilgilendirici, seyahat, kültür-sanat vb.)

gibi seçenekler kullanılarak sıralaması yapılmalıdır.³⁷

Televizyon arşivlerinde analog ortamda videokaset kutularının ya da bant markalarının üzerinde, videokaset/bandın bütününe görüntülemeye gerek kalmadan içeriği hakkında bilgi edinilmesini sağlayan videonun adı, ne hakkında olduğunu açıklayan özet bilgi yer almalıdır. Dijital ortamda bunlarla birlikte videoyu tanımlayan görüntü karesi seçilmelidir. En son aşamada analog ortamda bulunan arşiv materyalinin bant ve videokasetlerin ebatlarına göre uzun süre saklanmasını sağlayacak sert plastik kapaklı kutulara yerleştirmesi yapıldıktan sonra hazırlanan

³⁷ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 46-47.

düzeni içinde arşiv mekânında raf, depo veya odalara yerleştirilmelidir. Dijital ortamda ise ait olduğu dosya, depolama ve yedekleme alanına yerleştirilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle televizyon arşivlerinde birimlerin işleyiş düzeni yansıtılarak, birimlerde üretilen arşiv materyalinin belirli bir düzeni varsa bunların bölünmeden, birbiriyle olan ilişkisi ve bir bütün halinde aslı düzeni korunarak tasnifinin yapılması sağlanacaktır.

c. Tanımlama

Tanımlama; “Kullanıcıların aradığı belgeye erişebilmesi için belgenin kaydını oluşturarak orijinal materyalin kullanım miktarını en aza indirerek güvenliğini sağlamayı amaçlayan, belgeyi aramaya yönelik erişim araçlarının oluşturulduğu süreçtir.”³⁸ Tanımlama, tasnif sürecinin tamamlanmasından sonra arşiv materyalinin ayrıntılı olarak incelenmesi, materyali yansıtan bilginin, diğer materyalle arasındaki bağlantıların ve erişim uçlarının belirlenmesi sürecidir. Bu süreçte arşiv materyalinin bilgilerini yansıtan tanımlanmasının yapılarak, kullanıcıların ilgili materyale kolay ve kısa yoldan erişimi amaçlanmaktadır. Bunun için arşiv materyali üzerinde detaylı bir inceleme yapılarak, materyalin kimliğini içeren, kullanılmasını sağlayan, ona özgü veriler girilmektedir. Televizyon arşivlerinde analog ve dijital ortamda erişim için video içeriklerinin tanımlanması gereklidir. Bunun için her arşiv materyallerinin üst verisi girilmektedir. Üst veri; “Belgeyi tanımlayan veya herhangi bir özelliğini belirten unsurların her biri”dir.³⁹ Bu veriler aracılığıyla hem analog ortamda hem de dijital ortamda bulunan videoların birbirleriyle olan ilişkisi yansıtılmaktadır.

Analog ortamda içerik tanımlaması ses ve görüntünün bulunduğu bantlar veya videokasetlerin her biri üzerinde bütün olarak yapılmaktadır. Bu materyallere kaydedilen üst veriler;

- Görüntünün ya da eserin adı,
- Tarihi,
- Medya türü (video ve/veya ses),
- Videonun veya sesin kaydedildiği alındığı zaman,
- Kapsadığı süre,
- Devamı olan/olduğu kaset veya bant sayısı,
- Yapım türü (sinema filmi, televizyon yayını, haber, toplantı gibi),
- Konusu,
- Yer alan kişiler,
- Her kişinin görüntüde bulunduğu zaman dilimi,
- Görüntü türü (renkli, siyah-beyaz),

gibi tanımlayıcılardan oluşmaktadır.⁴⁰

³⁸ Pearce-Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 112.

³⁹ Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 2019.

⁴⁰ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 153-154.

Dijital ortamda ise her görüntü karesi için tanımlama yapılabilmektedir. İçerik tanımlamada;

- Görüntünün ya da eserin adı,
- Tarihi,
- Medya türü (video ve/veya ses)
- Görüntünün içinde yer alan kişiler,
- Kapsadığı süre,
- Yer alan kişiler,
- Emeği geçenler (kurgucu, metin yazarı, kameraman, yönetmen vb.),
- Konusu,
- Formatı [MXF (Material Exchange Format), MPEG, AVCHD (Advanced Video Coding High Definition)],

The screenshot displays the 'Veri Depolama Alanları' (Data Storage Areas) section of the TBMM YASAVİZYON application. It features a table with columns for 'Depo', 'Giriş', 'Çıkış', 'Süre', 'Oluşturulma', and 'Değiştirilme'. Below the table, there are sections for 'Üst Veri Alanları' (Top Data Fields) and 'Kıymetli Üst Veri Alanları' (Valuable Top Data Fields). The 'Üst Veri Alanları' section includes fields for 'Kurgu Tarihi' (18.07.2021 12:06:24), 'Kurgu Başlangıç Saati', 'Kurgu Bitiş Saati', 'Kurgucu', 'Kameraman', and 'Muhabir', each with a 'Seçiniz' dropdown menu. The 'Kıymetli Üst Veri Alanları' section includes a 'Şablonlar' dropdown set to 'Genel Kurul', and various fields for 'Genel Bilgiler' (Argiv No, LTO No, Tarih), 'Genel Kurul Detayları' (Dönem, Yasama Yılı, Başlangıç, Oturum, Oturum Başkanı, Gündem), 'Hatip' (Unvan, Konumu, Ad Soyad, Parti, Seçim Bölgesi, Konu), 'Oylama Tipi', 'Oylama Sonucu', 'Apkılama', and 'Süre / Time Code' (Net Süre / Time Code, Başlangıç Saati / TC In, Bitiş Saati / TC Out). Each field has a 'Seçiniz' dropdown menu. The interface also includes a search bar, filters, and a shopping cart icon.

Şekil 2: TBMM YASAVİZYON Uygulaması İçerik Tanımlama (Fotoğraf: Gözde Özcan)

- Görüntü kalitesi (6 MP⁴¹, 8 MP, 12 MP gibi),
- Yapım türü (program, haber, belgesel, röportaj gibi),
- Görüntünün orijinal/kopya olduğu,

gibi veriler girilebilmektedir.⁴²

Örneğin; TBMM TV Arşivi'nde veri tabanı olarak kullanılan YASAVİZYON'a bakıldığında tanımlama alanları televizyon kanalının işleyişine, TBMM'de düzenlenen toplantı ve etkinliklere göre oluşturulduğu görülmektedir. İçerik tanımlaması için; toplantı türünün adı (genel kurul, grup toplantısı, komisyon, basın toplantısı, heyet kabulü gibi), tarih, konuşma yapan milletvekilinin adı-soyadı, seçildiği il, partisi, toplantının oturum bilgileri, konuşmanın yapıldığı dönem, yıl, birleşim-oturum sayısı ve konuşmanın konusu gibi veri giriş alanları oluşturulmuştur. Her video için bu alanlara veri girilerek videoların tanımlaması yapılmaktadır.⁴³ YASAVİZYON'da yapılan bu tanımlama TBMM'de düzenlenen ve TBMM TV tarafından yayımlanan videoların içeriğini yansıtmakta, TBMM'de dönem, yasama yılına göre girilen veriler ile milletvekili adı-soyadı, seçildiği il, partisi güncellenmektedir. TBMM TV Arşivi'nin hizmetlerini vermesi, videoların tanımlaması ile videolara basit ve gelişmiş arama yaparak erişim sağlanması için yeterli olmaktadır.

Televizyon arşivlerinde arşiv materyalinin içeriğini yansıtırken yapılan tanımlamada üst veri standartları kullanılmaktadır. Üst veri standartları ile dijital ortamda bulunan kaynakların içeriği ve özellikleri standart bir düzende yansıtılmaktadır. Aynı zamanda üst veri standartlarının kullanımı, materyalin tanımlanmış içeriği ile birlikte farklı ortamlara, farklı kaynaklara aktarımını sağlamakta; videoları yönetme, arama ve paylaşma sürecini daha basit, doğru ve verimli hale getirmektedir. Televizyon arşivlerinde kullanılan üst veri standartlarına örnek verilecek olursa bunlardan birini IPTC (International Press Telecommunications Council) tarafından geliştirilen, televizyon alanında kullanılan birçok standart, yazılım ve formatla uyumlu olarak çalışan ve videoların içeriğinin tanımlanmasını sağlayan Video Metadata Hub oluşturmaktadır. Video Metadata Hub, videonun içeriğine yönelik görüntü özelliklerini, teknik özellikleri, yasal hakları açıklamaya yönelik geliştirilmiş bir standarttır.⁴⁴ Ayrıca Video Metadata Hub, çeşitli video üst verilerinin farklı üst veri standartlarında nasıl ifade edilebileceğini tanımlar. Yani, herkesin aynı üst veri standardını benimsemesini gerektirmeden paylaşılan üst verinin kullanımını ve değişimini sağlamaktadır.⁴⁵

Bir diğer örnek ise EBU (The European Broadcasting Union) tarafından geliştirilen televizyon ve radyoculuk alanlarında ses ve videoların içeriğinin tanımlanmasını

⁴¹ MP (Megapixel): Bir görüntü karesinde görüntüyü oluşturan nokta sayısı, çözünürlük. MP boyutu, görüntü kalitesini etkilemektedir.

⁴² Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 88-90.

⁴³ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 140-142.

⁴⁴ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 66-67.

⁴⁵ Stuart Myles, *TV News Archives and IPTC's Video Metadata Hub*, (IPTC, 2018), s. 2.

sağlayan, Dublin Core'un uzantısı olan EBUCore'dur.⁴⁶ EBUCore görsel-işitsel arşiv materyalinin içeriğini, teknik ve yapısal özelliklerini tanımlamaktadır. Görsel ve işitsel materyalin tanımlanarak, korunmasını ve yönetilmesini sağlamakta, görsel ve işitsel materyale erişim sağlamak için kullanılmaktadır. Semantik Web modeli ile uyumlu olarak geliştirilmiştir. Esnek bir yapıdadır, her kullanıcı görüntülenecek arşiv materyalinin içeriğinin ayrıntısına karar verme yetkisine sahiptir.⁴⁷ Görsel ve işitsel materyalin tanımlanması için geliştirilmiş bu üst veri standartları incelendiğinde, esnek bir yapıda olduğu, her televizyon kanalının işleyişine göre şekillenebildiği ve farklı üst veri standartlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

d. Muhafaza/Koruma

Muhafaza, "Arşiv malzemesinin, çeşitli hasar ve bozulmalara karşı uzun süre korunabilmesi için uygulanan fiziki ve kimyasal uygulamaların tümü"dür.⁴⁸ Bu aşamada arşivlerde, her türlü belgenin yangın, rutubet, zararlı haşereler, hırsızlığa; dijital ortamda bulunan belgelerin ise siber saldırılar, yazılım veya donanımdan kaynaklanan kayıplara karşı korunması için gerekli önlemlerin alınarak uygun arşiv mekânının ve sisteminin oluşturulması gereklidir. Bu ortamlar için farklı muhafaza ve koruma yöntemleri uygulanmaktadır.

Analog ortamda videokasetler, bantlar, filmler bulunmaktadır. Bu materyaller, polyester film taban üzerine yapıştırıcıyla yerleştirilen manyetik tabakadan oluşmaktadır. Bundan dolayı bulunduğu ortamda kimyasal değişime duyarlı ve kolayca tahrip olmaktadır.⁴⁹ Nem ve sıcaklık, mekanik deformasyon, manyetik kayıplar, toz ve kir bu materyallerin işlevini ve bilgi erişimini etkileyen ana faktörleri oluşturmaktadır.⁵⁰ Tahribatın önlenmesi için analog ortamda bulunan kaset ve/veya bantların ve bunların kullanımını sağlayan cihazların tozdan korunması, uygun nem ve sıcak değerleri arasında saklanması, cihazların bakımının yapılması, kaset ve/veya bantların darbelere karşı hasar görmemesi için kutularda saklanması, manyetik bantların yapışmasının önüne geçilmesi için belirli aralıklarla ileri-geri olarak hızlı sarma işleminin uygulanması sağlanmalıdır.⁵¹ Bununla birlikte hiçbir bilgi taşıyıcısının sonsuz ömrü yoktur. Arşiv materyalinin ürettiği bilginin yok olmasının önüne geçmek için gerekli durumlarda orijinal arşiv materyalinin restore edilmesi, orijinalinin korunarak içinde bulunan videonun gelişen teknolojiye ve farklı materyallere aktarımı yapılmalı; arşiv materyalinin kopyalarının kullanıcı tarafından kabul edilebilir bir format ve televizyon standardında olmalıdır.⁵²

⁴⁶ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 66-67.

⁴⁷ *EBUCore Metadata Set (EBUCore)*, (Geneva: SP Production, 2020), s. 7-8.

⁴⁸ *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, s. 33.

⁴⁹ *Kütüphane Malzemesinin Bakım ve Kullanımında IFLA İlkeleri*, der. ve haz. Edward P. Adcock, çev. Şekibe Nihal Somer, (İstanbul: IFLA, 2011), s. 61.

⁵⁰ https://archive.ifla.org/VI/6/dswmedia/en/pdf/txt_magn.pdf [Erişim tarihi: 03.10.2021]

⁵¹ *Kütüphane Malzemesinin Bakım ve Kullanımında IFLA İlkeleri*, s. 62-63.

⁵² Harrison, "Audiovisual Archives", s. 4-5; Brian Jenkinson, "Television Archives", *Audiovisual Archives: A Practical Reader* içinde, yay. haz. Helen P. Harrison, (Paris: UNESCO, 1997), s. 305.

Analog ortamda bulunan arşiv materyalinin uzun süre, yıpranmadan ve hırsızlığa karşı korunabilmesi için bulunduğu arşiv mekânının özellikleri ön plana çıkmaktadır. Buna ilişkin ülkemizde Türk Standardları Enstitüsü tarafından 12.10.2006 tarihinde kabul edilen ve yürürlükte olan, TS 13212 Arşiv Mekânlarının Düzenlenmesi: Genel Kurallar başlıklı standart kullanıma sunulmuştur. Bu standartta arşiv materyalinin korunabilmesi için arşiv mekânlarında olması gereken fizikî, yapısal ve iç donanım özellikleri ile arşiv belgelerinin zarar görmemesi, çalınmaması için arşiv mekânında alınması gereken önlemler vurgulanmaktadır. Televizyon arşivlerinde bulunan bant, kaset, disket, CD vb. belgelere yönelik, “Kendi saklama kapları içinde özel olarak dizayn edilmiş ve bu belgelerin ebatlarına göre raflandırılmış paslanmaz çelik dolaplarda korunmalıdır.” ifadesi yer almaktadır.⁵³ Bunun dışında ilgili standartta televizyon arşivlerinde arşiv mekânına ve analog ortamda bulunan arşiv materyaline ilişkin bir ifade yer almamaktadır.

Şekil 3: TBMM TV Arşivi Analog Ortam Videokasetlerin Muhafazası (Fotoğraf: Gözde Özcan)

⁵³ TS 13212 Arşiv Mekânlarının Düzenlenmesi: Genel Kurallar, (Ankara: Türk Standardları Enstitüsü, 2006).

Televizyon arşivlerinde analog ve dijital ortamda bulunan arşiv materyalinin gerekli bilgi güvenliğinin sağlanması için erişim sınırı getirilmeli, kullanıcıların kimlik bilgisi ile arşivden yararlanması sağlanmalı, yetkisi bulunmayan kişilerin erişimi engellenmelidir. Bununla birlikte dijital ortamda bulunan arşiv materyalinin siber saldırılara, virüslere karşı korunması için güvenlik sistemi oluşturulmalıdır. Güvenlik sistemlerine ilişkin ülkemizde önemli bir düzenlemeyi 02.03.2006 tarihinde Türk standardı olarak kabul edilen, son olarak 22.05.2017'de güncellenen, TS ISO/IEC 27001 Bilgi Teknolojisi-Güvenlik Teknikleri-Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemleri-Gereksinimler başlıklı standart oluşturmaktadır. Bu standart, kuruluşun yapısına ve işleyişine göre bilgi güvenliği risklerinin ortaya çıkarılması, ihtiyacına uygun güvenlik tedbirlerinin alınmasını ve bilgi güvenliği yönetim sisteminin geliştirilmesini amaçlamaktadır.⁵⁴ Bu konuda ülkemizde önemli olan bir diğer düzenleme ise, 06.07.2019 tarihinde 30823 sayılı T.C. Resmî Gazete'de yayımlanan 2019/12 sayılı Bilgi ve İletişim Güvenliği Tedbirleri konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi'dir. Genelgenin genelinde bilgi üretiminin, bilgi paylaşımının dijital ortamlarda yapılması ve bilgiye erişimin daha kolay olması sonucunda artan güvenlik riskine karşı bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler yer almaktadır.⁵⁵ Faaliyetlerine dijital ortamda devam eden televizyon arşivlerinde de bu düzenlemelere uygun tedbirler alınmalıdır.

Televizyon arşivlerinde arşiv materyalinin güvenliğine ilişkin diğer önlem; dijital ortamda arşiv materyallerinin tek bir yerde değil, yedekleme yapılarak saklanmasıdır. Bunun için sunucular üzerinde depolamanın yanında, veri tabanları oluşturulmalı, yedekleme için gerektiğinde erişim sağlanacak bulut depolama ya da LTO kasetleri kullanılmalıdır. Birden fazla ortama kaydedilerek bir sistemin çökmesi, siber saldırı gibi durumlarda diğer sistemin kullanımına geçilerek arşivin yok olmasının önüne geçilmektedir.⁵⁶ Ayrıca dijital ortamda arşiv materyaliyle birlikte kullanılan cihazlarda herhangi bir bozulma ya da hasara uğramanın yaşanmaması için sistem cihazlarının bulunduğu alanlar sıcaklık ve nem değerleri, elektrik ve internet bağlantıları açısından uygun olmalıdır.

Bilgiye sürekli erişim için muhafaza ve koruma yöntemlerinden bir diğeri de arşiv materyalinin farklı taşıyıcı ortamlara ve formatlara aktarımıdır. Bunun için günümüzde, analog ortamda bulunan arşiv materyalinin yedeklenmesi ve yıpranmadan dolayı zamanla yok olmasının önüne geçilmesi için dijital ortama aktarımı yapılmaktadır. Bununla birlikte, kopyaların güncel bir kayıt formatında ve kullanıcılar tarafından tercih edilen bir televizyon standardında olmalıdır.⁵⁷

Örneğin; televizyon arşivlerinde dijital ortamda muhafaza konusunda ülkemizde en güzel örneklerden biri olan TRT Arşivi'nde Sayısal Arşiv Sistemi 2000

⁵⁴ TS ISO/IEC 27001, *Bilgi Teknolojisi-Güvenlik Teknikleri-Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemleri-Gereksinimler*, (Ankara: Türk Standartları Enstitüsü, 2017).

⁵⁵ 2019/12 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Bilgi ve İletişim Güvenliği Tedbirleri Genelgesi, T.C. Resmi Gazete, (6 Temmuz 2019-30823).

⁵⁶ <https://metus.com/tech-specs-mam/> [Erişim tarihi: 30.09.2021]

⁵⁷ Jenkinson, "Television Archives", s. 308.

yılında oluşturulmaya başlanmış, 2008 yılında tamamlanarak erişime açılmıştır. Bu süreçte analog ortamda bulunan arşiv materyalinin dijital ortama aktarımı sağlanmış, sistemin erişime açılmasından sonra arşiv materyali dijital ortamda üretilmiştir.⁵⁸ Tamamen dijital ortama geçişle birlikte TRT Arşivi'nde arşiv materyallerinin muhafazası için yedekleme yapan bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistemde üç farklı yedekleme yöntemi kullanılmaktadır:

- Arşiv yazılımları veya veri tabanları aracılığıyla hemen erişim sağlanan “*online yedekleme*”,
- Arşiv sisteminde yer alan sunucular üzerinde yapılan “*nearline yedekleme*”,
- Online veya nearline yedekleme sistemlerine erişilemediğinde veya ihtiyaç duyulduğunda devreye giren “*offline yedekleme*” (LTO kasetleri/TEYB kütüphanesi).⁵⁹

e. Erişim

Erişim, her arşivde olduğu gibi televizyon arşivlerinde de arşiv materyalinin kullanıcının yararlanmasına sunulduğu aşamayı oluşturmaktadır. Tanımlara bakıldığında erişim, “*Bilgi toplama, sınıflama, kataloglama, depolama, büyük miktardaki verilerden arama yapma ve bu verilerden istenen bilgiyi üretme (veya gösterme) teknik ve süreci*” ifade etmektedir.⁶⁰ Bir diğer tanıma göre “*Katalog, dizin gibi araçlar kullanarak bilgi ve/veya belgeleri arama, bulma, yasal olarak belirlenmiş gizlilik ve izin dâhilinde ulaşmak, depolama ortamından almak ve kullanmak*”tır.⁶¹

Televizyon arşivlerinde yer alan videoların işlerliğinin kazanması, tekrar görüntülenebilmesi, barındırdığı bilginin paylaşımının sağlanması ve önceden kaydedilen videolardan faydalanılabilmesi ancak erişim sağlanarak yerine getirilir.⁶² Erişim sağlanamayan video görüntüler yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunun için üretilen arşiv materyallerinin tasnifinin yapılarak güvenlik önlemleri içinde erişime açılması gereklidir.

Analog ortamda bulunan arşiv materyaline erişim için arşiv materyalini listeleme ve bunların içeriğini yansıtan liste, envanter ve katalog gibi araştırma araçlarından yararlanılabilmektedir. Bu araştırma araçlarına arşivde bulunan arşiv materyalinin arşiv mekânında bulunduğu yeri ve materyalin içeriğini tanımlayan bilgiler kaydedilmektedir.⁶³ Bunların kullanımını sağlanarak kullanıcıların aradıkları

⁵⁸ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 87.

⁵⁹ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 91-92.

⁶⁰ Yaşar Tonta, “Bilgi Erişim Sorunu”, 21. *Yüzyıla Girerken Enformasyon Olgusu: Ulusal Sempozyum Bildirileri*, 19-21 Nisan 2001, Hatay, haz. Tülay Feneci, Oya Gürdal, (Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2001), s. 200.

⁶¹ Pearce-Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, s. 2.

⁶² Harrison, *Audiovisual Archives*, S. 1.

⁶³ Harriet W. Harrison, “The Special Problems of Cataloguing Moving Images in an Archive”, *Audiovisual Archives: A Practical Reader* içinde, yay. haz. Helen P. Harrison, (Paris: UNESCO, 1997), s. 186.

Arama		Talep Girişi		Süre Ve Ücret			
Tarih aralığı	01.12.1994	31.12.2011	Ara	Rapor			
Drag a column header here to group by that column							
Soyadı Adı	Tarih	Bant No	Sıra	Yeri	Süre	Konu	Kimde
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:51	ANKARA'YA GELİŞ/TÖREN	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:57	ALPULLU ŞEKER FABRİKASI	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:02:23	KIRKLARELİNDE TÖREN	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:02:13	DENİZLİ'DE TÖREN VE COŞKUN TEZAHÜRAT	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:02:42	NAZIRLAR/ENVER PAŞA	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:29	SİLAHLARIN BIRAKILMASI	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:09	VAHDETTİN	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:45	BAYRAK İNDİRİLMESİ/İŞGAL/PATRIK	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:25	İSTANBUL	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:00:41	ATATÜRK'ÜN ANKARA'YA GELİŞİ	
MİLLİ EGEMENLİK 23 NİSAN	10.12.1994	95			00:01:22	MİLİSLER/CEPHE	

Şekil 4: TBMM TV Arşivi Videokaset Kataloğundan Arama Sonucu Örneği (Fotoğraf: Gözde Özcan)

videolara erişimi daha kolay ve hızlı olmakta, televizyon arşivinde bulunan videoların varlığı kanıtlanmaktadır.

Örneğin; TBMM TV Arşivi'nde analog ortamda bulunan videokasetlere erişim için videokasetlerin içeriğini yansıtan e-katalog oluşturulmuştur. Bu katalogda, videokaset türü (genel kurul, toplama, haber), videonun adı ve/veya konuşan milletvekilinin soyadı ve adı, tarih, videokaset numarası, videokasetin bulunduğu yer, video süresi ve videonun konusu bilgileri yer almaktadır. Katalogda arama sonuçlarını daraltmak için tarih aralığı, soyad-ad/komisyon/video adı girilerek arama yapılabilmektedir.⁶⁴ Böylelikle arşive gitmeden videonun varlığı ve hangi kasette bulunduğuna ilişkin bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde erişim sağlanmaktadır.

Televizyon arşivlerinde dijital ortamda bulunan arşiv materyali için ise; çok kullanıcıya geniş çaplı koleksiyona sahip arşivlerde içerik tabanlı görüntü erişim sistemleri tercih edilmektedir. Bu erişim sistemleri; algısal ve özniteliksel hesaplama, alan bilgisi ve yorum, etkileşim ve kullanıcı ara yüzü, depolama ve dinleme modülü olmak üzere dört modülden oluşmaktadır.⁶⁵

⁶⁴ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 157-158.

⁶⁵ İrem Soydal, Umut Al ve Umut Sezen, *İçerik Tabanlı Görüntü Erişim Sistemleri*. *Bilgi Dünyası*, 6(2), 2005, s. 163.

Günümüzde medya yönetim yazılımları içerik tabanlı görüntü erişim sistemiyle oluşturulmaktadır. Metus, Archiware, Avid Interplay bu yazılımlara örnek olarak verilebilir. Bu yazılımlar aracılığıyla televizyon kanalının amaç ve görevlerine uygun olarak veri tabanı oluşturulmaktadır. Veri tabanlarında detaylı veri giriş alanları oluşturulabilmekte, her videoya onu tanımlayan ID (Identification Number – Kimlik Numarası) numarası verilmekte, video görüntülerin her karesi için içerik tanımlaması yapılabilmektedir. Böylece videoların anlık kaydı oluşturulmakta, arama motorlarıyla istenilen videoya kolay ve hızlı bir şekilde erişim sağlanmaktadır.⁶⁶ Bu videolardan yararlanarak yeni videolar üretilmekte, tekrar yayımlanabilmektedir. Ayrıca kullanılan yazılımların bazıları kurgu programlarıyla iç içe çalışmakta, bu da video düzenleme ve arşiv faaliyetlerini hızlandırmaktadır.

Filtre ✕

Genel Alanlar

Dosya Adı

Takma Adı

Hazır Sorgular Tümü ▼

Tarih Aralığı Seçiniz ▼

Görüntü Biçimi ▼

Depo   Depoları doldur

Status Tümü ▼

Klasör Tümü ▼

Havuz ▼

Kanal ▼

Kaydeden Cihaz Tümü ▼

Üst Veri Alanları Gizle

Kurgu Tarihi Seçiniz ▼

Kurgu Başlangıç Saati

Kurgu Bitiş Saati

Kurgucu Seçiniz ▼

Kameraman Seçiniz ▼

Muhabir Seçiniz ▼

Kısımlı Üst Veri Alanları Gizle

Temizle
 Ara

⁶⁶ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 89-91.

The image shows a web-based search interface titled "Filtre" (Filter). It is designed for searching through the YASAVİZYON archive. The interface is organized into several sections:

- Kıymımlı Üst Veri Alanları** (Keyed Top Data Fields): This section contains a "Gizle" (Hide) button and a list of filter categories.
- Genel Bilgiler** (General Information): Includes fields for "Arşiv No:" (Archive No.), "LTO No:" (LTO No.), and "Tarih" (Date) with a "Seçiniz" (Select) dropdown and a calendar icon.
- Genel Kurul Detayları** (General Meeting Details): Includes fields for "Dönem" (Period), "Yasama Yılı" (Legislative Year) with a "Seçiniz" dropdown, "Birleşim" (Session), "Oturum" (Session), "Oturum Başkanı" (Session Chairman) with a "Seçiniz" dropdown, and "Gündem" (Agenda).
- Hatip** (Orator): Includes fields for "Ünvan" (Title), "Konumu" (Position), "Ad Soyad" (Name Surname), "Parti" (Party) with a "Seçiniz" dropdown, and "Seçim Bölgesi" (Election Region) with a "Seçiniz" dropdown.
- Haber Detayları** (News Details): Includes fields for "Konu" (Topic), "Oylama Tipi" (Vote Type) with a dropdown, "Oylama Sonucu" (Vote Result), and "Açıklama" (Explanation).
- Haber Detayları** (News Details): Includes a field for "Haber Adı" (News Title).

At the bottom right, there are two buttons: "Temizle" (Clear) and "Ara" (Search).

Şekil 5: YASAVİZYON Gelişmiş Arama Veri Alanları (Fotoğraf: Gözde Özcan)

Örneğin; arşiv faaliyetlerine dijital ortamda devam eden TBMM TV Arşivi'nde, dijital ortamda bulunan videolara erişim için YASAVİZYON adında bir veri tabanı kullanılmaktadır. Burada tasnif yöntemi ve içerik tanımlaması tamamen TBMM'nin yapısına göre oluşturulmuştur. TBMM'de düzenlenen toplantı türleri (genel kurul, basın toplantısı, komisyon toplantısı, heyet kabulü, resepsiyon gibi TBMM'de düzenlenen diğer etkinlikler) ile kayıt tarihi ve zamanına göre bir tasnif sistemi uygulanmaktadır. Bu tasnif yapıldıktan sonra seçilen toplantı türüne uygun içerik tanımlaması yapılmaktadır. İçerik tanımlaması yapılan video görüntülere erişebilmek için basit ve girilen veri alanlarına göre düzenlenmiş gelişmiş arama yapılabilir. Böylelikle arşivde dijital ortamda yer alan tüm videolar bu veri tabanı üzerinde toplanmakta, günlük yapılan arşivleme faaliyeti ile kullanıcılar kolaylıkla aradıkları videolara erişebilmekte, indirebilmekte ve kullanıcıların tekrar kullanımını sağlanmaktadır.⁶⁷

⁶⁷ Özcan, *Görsel ve İşitsel Arşivler Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, s. 134-137.

Sonuç

Görsel ve işitsel arşivler, bilginin kaydedilmesinde ve sunulmasında görsel ve işitsel materyallerin kullanıldığı arşivleri oluşturmaktadır. Görsel ve işitsel arşivler, bilginin kaydedildiği ve saklandığı kayıt ortamına, kullanılan materyallere veya üretildiği yayın kuruluşuna göre türlere ayrılmaktadır. Bu türlerden biri, bulunduğu kanalın bünyesinde yapılan televizyon yayınlarının film rulosu, videokaset, DVD, harici disk, sunucu gibi görsel ve işitsel kayıt materyallerine kaydedilip, bu görüntülere erişimin sağlanması için tasnif ve içerik tanımlamasının yapılarak saklandığı ve erişime sunulduğu televizyon arşivleridir. Televizyon arşivlerinde arşiv materyali televizyon kanalının yaptığı yayınlar sonucunda üretilmekte veya satın alma, bağış yoluyla arşive kazandırılmaktadır.

Televizyon arşivleri televizyon kanallarında yayın sisteminin önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Çünkü televizyon kanallarının uzun zamandır hayali olan kesintisiz yayın, ancak televizyon arşivlerinde tutulan arşiv materyali sayesinde yerine getirilebilmektedir. Bunun sağlanması için televizyon arşivleri, bulunduğu kanalda sistemin bir parçası olarak işleyişini sürdürmelidir. Bu sistemde, televizyon arşivlerinde birimlerde analog veya dijital ortamda üretilen ve diğer kanallar/yayın şirketlerinden sağlanan arşiv materyalinin, kayıt ortamı ve aslı düzenine uygun tasnifi yapılmalıdır. Erişime hazır hale gelebilmesi için erişim uçları oluşturularak içerik tanımlamasının yapılması, kayıt ortamı ve tekniklerine göre uygun fiziksel koşullarda muhafazası sağlanmalı ve çalınmasının, güvenlik riskine karşı korunması için gerekli önlemler alınmalıdır. En son adımda ise hizmet ve görev politikaları doğrultusunda kullanıcıların erişimine açılmalıdır.

Televizyon arşivleri kâğıt ortamında bulunan arşivlerden farklı olarak belge üretiminde ve arşivlemede teknolojiye en fazla etkilenen arşiv türüdür. Gelişen teknolojiyle birlikte ortaya çıkan her yeni ürün, bir önceki ürünün uzun vadede kullanılmamasına neden olmaktadır. Bunun için televizyon arşivlerinde yeni materyallerin kullanımının yanında, önceden kullanılan materyallerin de restorasyonu ve kullanımdan kaynaklı zarar görmemesi için yeni taşıyıcı ortamlara aktarılması gereklidir. Bununla birlikte arşivin herhangi bir aksaklık veya tehdit karşısında zarar görmemesi, yok olmaması için düzenli olarak yedekleme yapılmalı ve güvenlik tedbirleri alınmalıdır.

Sonuç olarak televizyon arşivleri kullanıcı odaklı hizmet vermektedir. Bünyesinde bulunduğu televizyon kanalında çalışanlar ve diğer yayın kuruluşları televizyon arşivlerinin kullanıcı grubunu oluşturmaktadır. Televizyon arşivlerinin elinde tuttuğu bilginin varlığı ve değeri onun kullanılmasıyla kanıtlanabilmektedir. Televizyon arşivlerinde arşiv materyallerinin kullanıcıların erişimine açılabilmesi içinse arşiv politikası çerçevesinde arşiv ortamını oluşturarak üretilen belgelerin tasnifini ve içerik tanımlamasını yapmak, arşiv materyallerini ortamına göre uygun koşullarda muhafaza etmek, güvenlik riskine karşı korumak ve kullanıcıların erişimine sunarken erişimi kolaylaştıracak katalog ve veri tabanını oluşturmak gereklidir. Tüm bunları her arşiv materyali için standart bir düzen içinde uygulamak oldukça önemlidir. Ayrıca girilen verilerin korunmasını ve farklı veri tabanlarına

aktarımını sağlayabilmek için üst veri standartları kullanmak, arşiv materyali ile onu tanımlayan tüm bilginin aktarımını sağlayacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Archives in the world emerged after writing was found and information began to be recorded. Archives are divided into types according to the materials produced by the emergence of new recording media. The importance of audiovisual media has increased with the development of media types such as radio, newspaper and television used in the transmission of information. Thus, unlike archives containing paper or written documents, audiovisual archives began to develop. Audiovisual archives are archives that contain audiovisual documents as archive material. These documents are audio and/or motion pictures, movies, videos, photographs, posters, maps, etc. Audiovisual archives are divided into types according to the type of material produced or the institutions where the material was produced. These can be classified as film archives, radio and sound archives, record archives, photographic archives, map and cartographic archives, and television archives.

Television is one of the most effective audiovisual media. Broadcasts on television channels are recorded on audiovisual media such as tape, videocassette, DVD, harddisc, server. Television archives were formed after the emergence and widespread use of video recording material. Every material in the television archives has the quality of scientific, cultural and legal information source and evidence. It provides a source of audiovisual information and evidence about the past and present. It forms an important part of the system in television channels. Archiving of broadcasts made or produced enables television channels to broadcast uninterruptedly 7/24.

In order to be able to access these recordings again, there must be television archives in which the recordings are arrangement and description, kept under protection and made available to access by means of access. In television archives, archive material is produced with the recording live broadcasts on television channels, prepared and broadcast news, programs and serials on video recording media. Archival material is produced in two different media, analog and digital. In analog media, video and audio signals are recorded on magnetic tapes. Examples of archive material in analogue media are U-matic, Betacam, DV-Cam, DVDPro. Today, archival material is produced digitally. In digital media, memory cards, harddiscs, LTO, servers etc. storage devices are used. Archival material in analogue media is also transferred to digital media.

In order to access archive material in television archives, archive material is arrange. This process includes controlling the arrangement of the archive material, deciding on the appropriate arrangement method for the archive material, and organizing it. After arrangement, description is made. In the description, the information reflecting the material and its connection with other materials is entered by examining the archive material in detail, and access ends are determined. In the description, metadata is entered for each archival material. Metadata that defines video in analogue and digital media are: the name of the video, the date, the type of media (video and/or audio), time, the type of production (movie, television broadcast, news, etc.), the contributors (editor, copywriter, etc.), subject, format, name of the people involved, etc. Metadata standards are used in the description

made while reflecting the content of the archive material in television archives. Examples of metadata standards used in television archives are IPTC, EBUCore.

In television archives, it is necessary to ensure that the archive material can be preserved and preserved for a long time. Different preservation and protection methods are applied for archival materials in analogue and digital media. For archival material in analogue media, the moisture and temperature values of the archive environment should be normal. The archive should be protected against negative elements such as fire, flood and insects. In order to protect the archive materials in the digital media, security measures should be taken against viruses or cyber attacks, and protection programs should be used. In addition to the storage, a backup system should be created using methods such as LTO, server, cloud storage.

In the last stage, there are procedures for accessing archive materials. Access constitutes the stage in which archive materials are made available to the user in television archives. Access vehicles such as catalogues, index and databases are used for accessing television archives. Catalogs and indexes reflecting the content of videotapes are used in analogue media. In the digital media, a database created in accordance with the purposes and tasks of the television channel is used in the data entry areas. With these vehicles, users in television archives have easy and fast access to archive material.

Kaynakça

- Arşivcilik Terimleri Sözlüğü: Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Hollandaca, Rusça ve İtalyanca Karşılıklarıyla*, haz. Bekir Kemal Ataman, İstanbul: Librairie de Pera, 1995.
- Aziz, Aysel: *Radio Televizyon Yayıncılığı (Giriş)*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2013.
- Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, haz. Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009.
- Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. *T. C. Resmî Gazete* (18 Ekim 2019 - 30922).
- EBUCore Metadata Set (EBUCore)*, Geneva: SP Production, 2020.
- Edmondson, Ray: *Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles*, Paris: UNESCO, 2016.
- Harrison, Harriet W.: "The Special Problems of Cataloguing Moving Images in an Archive", *Audiovisual Archives: A Practical Reader*, yay. haz. Helen P. Harrison, Paris: UNESCO, 1997, s. 184-192.
- Harrison, Helen P.: "Audiovisual Archives", *Audiovisual Archives: A Practical Reader*, yay. haz. Helen P. Harrison, Paris: UNESCO, 1997, s. 1-9.
- https://archive.ifla.org/VI/6/dswmedia/en/pdf/txt_magn.pdf [Erişim tarihi: 03.10.2021]
- <https://www.bbc.co.uk/archive/whats-in-the-bbc-archives/zmvvxyc> [Erişim tarihi: 16.05.2021]
- <https://metus.com/tech-specs-mam/> [Erişim tarihi: 30.09.2021]
- <https://www.msgsu.edu.tr/faculties/guzel-sanatlar-fakultesi/sinema-tv-bolumu> [Erişim tarihi: 05.10.2021]
- <https://www.tbmm.gov.tr/TbmmTelevizyonu> [Erişim tarihi: 28.09.2021]
- <http://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce.aspx> [Erişim tarihi: 28.09.2021]
- İnceoğlu, M. Çağrı: "Görsel-İşitsel Arşivcilik, Kültür Mirası ve Film Arşivleri", *Journal of Yaşar University*, 3(11), 2008, s. 1463-1485.
- Jenkinson, Brian: "Television Archives", *Archives: A Practical Reader* içinde, yay. haz. Helen P. Harrison, Paris: UNESCO, 1997, s. 304-312.

- Karayel, Mustafa Bora: *Televizyon Arşivciliğinde Kullanılan Cinegy Programının Arşivsel Uygulamalar Bakımından Yeterliliği*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Kütüphane Malzemesinin Bakım ve Kullanımında IFLA İlkeleri*, der. ve haz.: Edward P. Adcock, çev. Şekibe Nihal Somer, İstanbul: IFLA, 2011.
- Myles, Stuart: *TV News Archives and IPTC's Video Metadata Hub*, IPTC, 2018.
- Özcan, Gözde: *Görsel ve İşitsel Arşiv Türleri Kapsamında Ele Alınan Televizyon Arşivleri: TBMM TV Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Pearce-Moses, Richard: *A Glossary of Archival and Records Terminology*. Chicago: The Society of American Archivists, 2005.
- Rukancı, Fatih ve Koç, Hasan: "Arşivcilikte Genel Tasnif Sistemi ve Bileşenleri", *Bilgi Dünyası*, 11 (2010), s. 1-21.
- Souza, Celso L., Pádua, Flávio L. C., Nunes, Cristiano F. G., Assis, Guilherme T. ve Silva, Giani D.: "A unified approach to content-based indexing and retrieval of digital videos from television archives", *Artificial Intelligence Research*. 3 (2014), s. 49-61.
- Soydal, İrem, Al, Umur ve Sezen, Umur: "İçerik Tabanlı Görüntü Erişim Sistemleri", *Bilgi Dünyası*, 6(2), 2005, ss. 155-170.
- Şentürk, Elif Yılmaz: "Görsel ve İşitsel Arşivler". *Bilgi Merkezleri: Kütüphaneler-Arşivler-Müzeler* içinde haz. Mehmet Ali Akkaya ve Hüseyin Odabaş, İstanbul: Hiperyayın, 2019, s. 689-729.
- Tonta, Yaşar: "Bilgi Erişim Sorunu", *21. Yüzyıla Girerken Enformasyon Olgusu: Ulusal Sempozyum Bildirileri, 19-21 Nisan 2001, Hatay*, haz. Tülay Fenerci, Oya Gürdal, Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2001, s. 198-207.
- TS ISO/IEC 27001 Bilgi Teknolojisi-Güvenlik Teknikleri-Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemleri-Gereksinimler, Ankara: Türk Standardları Enstitüsü, 2017.
- TS 13212 Arşiv Mekânlarının Düzenlenmesi: Genel Kurallar, Ankara: Türk Standardları Enstitüsü, 2006.
- 11 Sayılı Devlet Arşivleri Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, *T.C. Resmi Gazete* (16 Temmuz 2018 - 30480).
- 2019/12 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Bilgi ve İletişim Güvenliği Tedbirleri Genelgesi, *T.C. Resmi Gazete* (6 Temmuz 2019 - 30823).

Kartografik ve Fotografik Materyallerin Arşivsel Değeri*

Archival Value of Cartographic and Photographic Materials

MEHMET KÜRŞAT DEĞER**

öz

Arşivlerin niteliğini ortaya koyan önemli unsurlardan biri o arşivi oluşturan materyallerin taşıdığı değerdir. Bu değer daha çok materyalde bulunan bilgi ve veri öğeleri ile saptanabilir. Her materyal türünün taşıdığı belli başlı bilgi unsurları bulunur. Materyaller, fiziksel ve niteliksel yapısına göre farklı veriler ortaya çıkararak önem ve değerini artırabilir. Arşiv materyalleri arasında bulunan ve diğer materyal türlerine nazaran daha çok teknik veriler içeren kartografik ve fotografik materyaller bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Kartografik ve fotografik materyallerin arşivlerdeki geçmişi çok eskilere dayansa dahi günümüz teknolojilerinden de faydalanarak yeni nesil teknolojik araçlara entegre olmuştur. Bahsedilen bu iki materyal türü özellikle araştırmacılar için büyük bilgi erişim unsurları taşımaktadır. Kartografik ve fotografik materyaller nispeten yazılı bilgiler içermeyen ve diğer yazılı belgelerden ayrılan önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu çalışmada kartografik ve fotografik materyallerin diğer materyaller türlerine göre farklılıkları ortaya konularak, arşivler ve araştırmacılar için önemi ve değeri ifade edilecektir. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması araştırması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kartografik materyal, fotografik materyal, arşivsel değer, arşivlerde materyal türleri.

ABSTRACT

One of the important elements that reveal the quality of the archives is the value of the materials that make up that archive. This value can usually be determined by the information and data items found in the material. Each type of material has certain

---

* Makale geliş tarihi: 6 Ağustos 2021, kabul tarihi: 15 Ekim 2021, araştırma makalesi. Bu çalışma, adı geçen yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi ABD doktora programı kapsamında hazırlanmış olduğu doktora tezi esnasında gerçekleştirilmiştir.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Kriz Yönetim Merkezi Koordinatörlüğü Erzurum/Türkiye, kursat.deger@atauni.edu.tr. Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi ABD Ankara/Türkiye. ORCID

elements of knowledge that it carries. Materials can increase their importance and value by revealing different data according to their physical and qualitative structure. Cartographic and photographic materials, which are among the archive materials and contain more technical data than other types of materials, form the basis of this study. Even though the history of cartographic and photographic materials in archives goes back to very old times, they have been integrated into new generation technological tools by taking advantage of today's technologies. These two material types mentioned carry great information elements especially for researchers. Cartographic and photographic materials are important sources of information that relatively do not contain written information and differ from other written documents. In this study, the differences of cartographic and photographic materials according to other types of materials will be revealed, and their importance and value for archives and researchers will be expressed. Case study research which is one of the qualitative research methods will be conducted.

Keywords: Cartographic material, photographic material, archival value, types of material in archives.

ARŞİVLERİ bir önem sırasına koymak oldukça zordur. Ancak arşivleri oluşturan belge ve/veya materyallerin taşıdıkları değer ve önem farklılık gösterebilir. Bir materyalin arşiv malzemesi olabilmesi için bazı nitelikler taşıması gerekmektedir. *A Glossary of Archival and Record Terminology*'de arşiv malzemeleri için “kamu veya özel bir kişi, aile veya kuruluş tarafından, içerdikleri bilgilerde yer alan kalıcı değer nedeniyle veya bunların işlev ve sorumluluklarının kanıtı olarak korunan, işlerinin yürütülmesi sırasında oluşturulan veya alınan materyaller” olarak tanımlama yapılmıştır. Arşivsel değer terimi ise “kayıtların, içerdikleri idari, yasal, mali, kanıta dayalı veya tarihsel bilgilere dayalı olarak devam eden korumalarını haklı kılan süregelen yararlılığı veya önemi” olarak tanımlanmaktadır.¹ Rukancı'ya göre arşiv belgesi ve arşivsel değer terimleri şu şekilde tanımlanmaktadır: Arşiv belgesi (records), idari ve / veya entelektüel kullanımı nedeniyle saklanıp düzenlenen arşivsel değere sahip belgedir. Arşivsel değer belgenin niteliği ve etki alanına göre birçok bileşenden oluşabilmektedir. Bu bileşenleri değerlendiren arşiv uzmanı, ulaştığı sonuca bağlı olarak belgenin arşivde hangi süreyle ya da süresiz olarak korunması kanaatine varır.² Bu kanaatin netleşmesi ise belgeye arşiv belgesi niteliği kazandıran yönetsel, kanıtsal, mali, tarihi, kültürel, antik, kendine özgü (manevi), yasal, parasal (maddi) birçok özelliğin belgede varlığı ya da geçerliliği ile mümkün olacaktır.³ Genel olarak bu tanımlarda da belirtildiği üzere

¹ Richard Pierce-Moses, *A Glossary of Archival and Record Terminology*, (Chicago: The Society of American Archivists, 2005), s. 28.

² *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, haz. Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, (Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009), “Arşiv belgesi” ve “Arşivsel değer” s. 4-6.

³ Fatih Rukancı, “Arşiv Belgelerimizin Kanıtsal Değeri: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Gayr-i Müslim Tebaa'ya İlişkin Örnekler”. *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri (Cilt 2)* İstanbul 21-23 Kasım 2012=International Congress of "The Ottoman Geopolitics Management Of Cultural Archive Heritage and Role of Land Registry Archives" 21-23 November 2012 İstanbul içinde (493-509). Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdür-

genellikle tarihi değer ve kanıt değeri nedeniyle tutulan ve arşivleri oluşturan belge türleri arasında da en dikkat çeken materyaller arasında kartografik ve fotografik materyaller gösterilebilir.

Fotoğrafların ve kartografik materyallerin basılı ve yazılı belgelerden ayrıldığı birçok özelliği vardır. Kartografik ve fotografik materyalleri diğer materyal türlerinden ayıran en önemli özelliği bu materyallerin çok fazla teknik bilgi içermesidir. Bu materyaller taşıdıkları bilgi erişim unsurları nedeniyle birçok farklı alanda araştırmacının çalışmalarına yardımcı olmaktadır. Arşivlerin önemli bir görevi arşiv malzemesini ayıklamak, saklamak, imha etmek dışında mümkün olan materyallerini hizmete sunmaktır. Teknik bilgilere ve nitelendirme unsurlarına sahip, aynı zamanda çalışmaya konu olan kartografik ve fotografik materyallerin doğru nitelenmesi bu açıdan önemlidir.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması araştırması yapılmıştır. Duruma ilişkin derinlemesine bir anlayış sunma iyi bir nitel durum çalışmasının ayırıcı bir özelliğidir. Bunu gerçekleştirmek için araştırmacı mülakatlardan gözlemlere, dokümanlardan, görsel-işitsel materyallere kadar birçok veri çeşidi toplar.⁴ Durum çalışması deseni olarak açıklayıcı durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmasının değerlendirme araştırmalarında önemli bir yeri vardır. En az beş farklı uygulama bulunmaktadır. En önemli olanı açıklamadır (explain). Burada deneysel yollarla araştırmak için çok karışık olan durumlarda gerçek yaşam durumlarındaki sebepsel bağları açıklamaya çalışılır.⁵ Kartografik ve fotografik materyallerin arşivlerin için durumunu ortaya koymak amacıyla belgesel tarama yöntemiyle literatür taraması ve doküman analizleri yapılmış olup konu görsel materyallerle desteklenmiştir.

Kartografik Materyaller

İnsanlık tarihine yön veren önemli gelişmeler genellikle coğrafi keşiflerle gerçekleşmiştir. Bu keşiflerin gerçekleşebilmesi için kâşiflere yol gösteren en önemli kaynak şüphesiz haritalar olmuştur. Harita kavramı, insanoğlunun belirli bir bölgedeki sabit varlıkları işaretleyebilmek amacıyla çeşitli çizim faaliyetlerinde bulunduğu önemli bir materyal türü olarak tanımlanabilir. Haritalar, araştırmacıların tasvir etmek istediği belirli bir bölgede bulunan coğrafi nesnelere ait olan tüm bilgilerin özel işaret vasıtasıyla gösterilmesi ve konumlandırılmasıyla elde edilen basılı ve/veya elektronik formatta eserlerdir.⁶ Haritacılık yani kartografya faaliyetleri çok

---

Lüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013.

4 John W. Creswell. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013), 98.

5 Berrak Aytaçlı, "Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış", *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3, no.1 (2012): 3.

6 Yasin Şeşen ve Derya Çankaya, "Türkiye'de Bilgi Kaynağı Olarak Kartografik Materyal Bulunduran Devlet Kurumlarının Dermelerinin İçerik Analizi", *Bilgi Merkezleri: Sağlık ve Afet Yönetimi*, ed. Alpaslan Hamdi Kuzucuoğlu (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2020), 68.

eski zamanlara dayanmaktadır. Tarih öncesi dönemlerde bilinen en eski haritalardan biri Çatalhöyük Haritası'dır. Çatalhöyük Haritası, güvenli tarihlenmenin yapılabildiği haritalardan biridir. James Mellaart ve ekibi, radyokarbon-14 olarak bilinen bir tarihleme tekniği ile yerleşimi MÖ 6200 ± 97 olarak tarihlendirebildi.⁷

Resim 1. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Sergilenen Dünyanın En Eski Haritası⁸

Kartografik materyaller harita, atlas, küre, üç boyutlu harita ve arazi modelleri şeklinde grafik olarak sunulan verileri ifade etmektedir.⁹ Kartografik materyaller içinde özellikle haritalar tarihi, kültürel, sanatsal değerleri nedeniyle yıllardan beri arşivler, müzeler, kütüphaneler için kıymetli malzemeler arasında yer almıştır. Dolayısıyla harita koleksiyonları üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Amerikalı tarihçi Thomas Day Goodrich'in "Early Islamic and Ottoman Maps at Yale", "Old Maps in the Library of Topkapi Palace in Istanbul"; Hakan Anameriç'in "History of Maps and Important Map Collections in Turkey" çalışmaları harita koleksiyonları üzerine yapılmış çalışmalardandır. Kültürel, tarihi ve sanatsal değerleri dışında kartografik materyaller askeri ve idari değerler de taşımaktadır. Türkiye'de arşivlerinde birçok kartografik materyal barındıran bazı kurumlar bulunmaktadır. Bunlar: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Harita Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, DSİ¹⁰ Harita Şube Müdürlüğü, MTA¹¹ Genel Müdürlüğü gibi kurumlardır.

Haritalar çeşitli faaliyetler ve insanlığın bilgi birikimiyle ortaya koyduğu tasarım kaynaklarındandır. Tasarımın temelini oluşturan "problem çözümü", yöntem olarak haritalandırmayı benimser, çünkü haritalandırma, problemi tanımlayabilmeye

⁷ Türkyay Gökğöz. "Cartographic Properties and Current Situation of the Oldest Picture Map in Çatalhöyük", *The Portolan*, vol. 75, no.2 (2009): 43-49.

⁸ Hakan Anameriç, "History of Maps and Important Map Collections in Turkey". *30th MELCOM (Middle East Libraries Committee) International Conference*, 2008.

⁹ <https://www.loc.gov/acq/devpol/colloversviews/geography.html>

¹⁰ Devlet Su İşleri

¹¹ Maden Tetkik ve Arama

ve genel resmi çıkarmaya yardımcı olur. Bir tasarım problemini anlayabilmek için problemin bütünü ve detayları görebilmek gerekir. Bu detayları alt alta yazılı olarak sıralamak yeterli olmayabilir, bunun yerine maddeleri tüm ilişkileriyle birlikte ele almak problemi daha net görebilmeyi sağlar. Ortaya çıkan şey, soyut problemin detaylarıyla, yol ayrımları ve dallandırmalarıyla kuşbakışı olarak somutlaştırılmasıdır.¹²

Haritacılık faaliyetleri de teknolojik gelişmelerle değişime ve dönüşüme uğramıştır. Duvarlara çizilerek başlayan haritacılık serüveni, hava fotoğrafları, coğrafi bilgi sistemleri, sayısal haritalara kadar uzanmıştır. Bilginin çeşitlenen kayıt ortamları arşivciliğin de bu yönde gelişmesine neden olmuştur. Kartografyanın teknik bir alan olması nedeniyle ortaya çıkan bilgi ürünleri de teknik bilgiler ve detaylar içermektedir. Bu sebeple kartografik materyallerin önemli bir derme malzemesi olduğu arşivlerde doğru nitelenebilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Haritalar üzerinde diğer kaynaklara göre farklı olabilecek bilgi unsurları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ölçek bilgisi
- Semboller
- İzdüşüm tipi
- Koordinatlar
- Harita formatı

Kartografik materyallerin sahip olduğu teknik bilgi erişim unsurları, bilgi merkezlerinde uygulanan kataloglama kurallarında özel çalışmaların yapılmasına sevk etmiştir. ISBD¹³ İnceleme Grubu, monografik eserler, kitap dışı materyaller, basılı müzik eserleri, elektronik kaynaklar, süreli yayınlar gibi birçok alt standartlar için çalışmalar yapmıştır. Bunlardan biri de çalışmaya konu olan materyal türlerinden kartografik materyaller için hazırlanan ISBD (CR-Cartographic Resources)'dir. Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu (IFLA)¹⁴ tarafından ISBD (CR) 1987 yılında yayımlanmıştır. Türkiye'de kartografik materyaller için önemli olacak çalışmalardan biri de, 1968 yılında Mükerrrem Kunkut tarafından hazırlanan *Harita ve Atlasların Tasnif ve Kataloglama Kaideleri* kitabıdır. Kataloglama ile ilgili geliştirilen bazı genel standartlarda kartografik materyallere özgü bazı unsurlar yer almaktadır. Örneğin MARC21¹⁵de 006, 007, 008, 110, 255, 300, 336, 337, 338, 490, 507, 522 ve 650 gibi alanlar yer almaktadır. Belirtilen alanlarda kartografik materyallerin taşıdığı bilgi erişim unsurlarına göre veri girişi

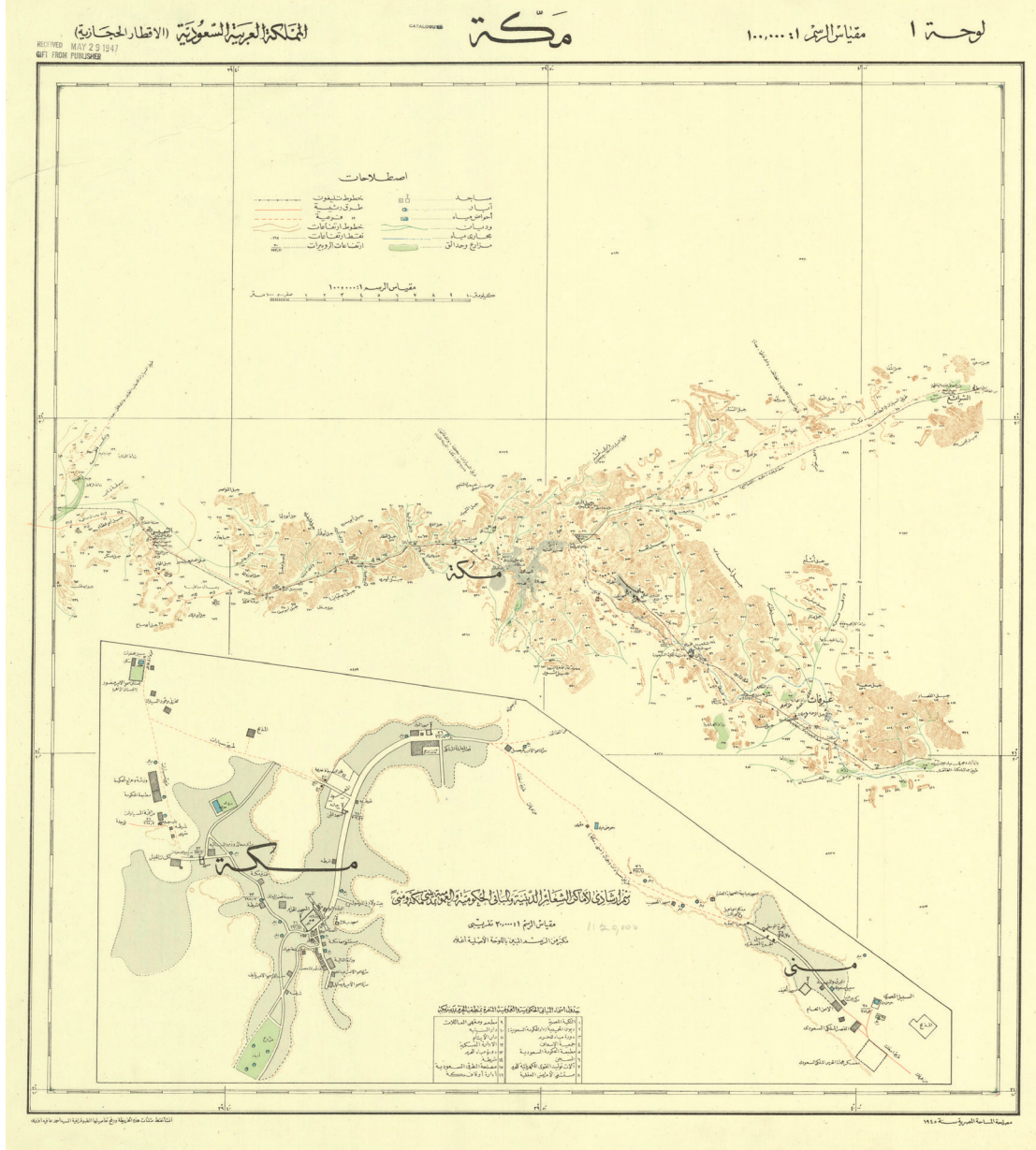
¹² Melike, Taşçıoğlu, "Kartografiden Günümüz Harita Tasarımına Yeryüzünün Kağıttaki Grafik Yansıması", *Art-e Sanat Dergisi*, (Kasım-Aralık 2013): 1.

¹³ International Standard Bibliographic Description

¹⁴ International Federation of Library Associations and Institutions

¹⁵ Machine Readable Cataloging 21

yapılabilmektedir. MARC21 dışında EAD¹⁶, DC/RDF¹⁷ gibi üst veri standartları kartografik materyallerin nitelenmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca TS EN ISO 19115-1:2014 Geographic information – Metadata standardı da uluslararası önemli uygulamalardandır. MARC21 ve EAD, özellikle coğrafi alan kapsamı olmak üzere, kendileri tarafından depolanabilecek harita erişim öğeleri açısından yeterlidir.¹⁸

¹⁶ The Encoded Archival Description

¹⁷ Dublin Core/Resource Description Framework

¹⁸ Ashley Beamer, "Map Metadata: essential elements for search and storage", *Program: electronic library and information systems*, 43, No. 1 (2009), 18-35, <https://doi.org/10.1108/00330330910934084>

```

{"@context":"http://iiif.io/api/presentation/2/context.json","@type":"sc:Manifest","@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/iiif/info/agdm/6931/manifest.json","label":["Mecca 1:100,000].","metadata":[{"label":"Full Title","value":["Mecca 1:100,000]."],"label":"Short Title","value":"Mecca, Saudi Arabia 1942"},"label":"Creator","value":"Egypt. Maşlahat al-Misāhah"},"label":"Publication Date","value":"1940"},"label":"Map Publisher","value":"Survey of Egypt"},"label":"Subject","value":"Mecca (Saudi Arabia) -- Maps"},"label":"Continent","value":"Asia"},"label":"Country","value":"Saudi Arabia"},"label":"City","value":"Mecca"},"label":"Notes","value":"Relief shown by hachures and spot heights.; Includes inset of Mecca at 1:20,000 scale. "},"label":"Type (RDA)","value":"cartographic image"},"label":"Type (DCMI)","value":"Still Image"},"label":"Color/B&W","value":"Color"},"label":"Scale","value":"1:100,000"},"label":"Original Collection","value":"American Geographical Society Library - Maps"},"label":"Original Item Description","value":"1 map : color ; 56 x 53 cm"},"label":"Original Item ID","value":"416.1-c .M42 A-1942"},"label":"Repository","value":"American Geographical Society Library, University of Wisconsin-Milwaukee Libraries"},"label":"Digital Publisher","value":"University of Wisconsin-Milwaukee Libraries"},"label":"Rights","value":"https://uwm.edu/libraries/digital-collections/copyright-digcoll/"},"label":"Digital ID","value":"am014540"},"label":"Digital Format","value":"image/tif; Image/jp2"},"label":"Digital Collection","value":"American Geographical Society Library Digital Map Collection"},"label":"Repository","value":"UWM Libraries Digital Collections"},"label":"Source","value":"<span>From: <a href='\"https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/6931\"> [Mecca 1:100,000].</a></span>"},"attribution":["","https://uwm.edu/libraries/digital-collections/copyright-digcoll/"],"within":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/iiif/info/agdm/manifest.json","sequences":[{"@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/sequence/s0","@type":"sc:Sequence","label":["Mecca 1:100,000].","canvases":[{"@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/canvas/c0","@type":"sc:Canvas","label":["Mecca 1:100,000].","images":[{"@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/annotation/a0","@type":"oa:Annotation","motivation":"sc:painting","resource":{"@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/full/full/0/default.jpg","@type":"dctype:Image","service":{"@context":"http://iiif.io/api/image/2/context.json","@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931","width":6933,"height":7663,"tiles":[{"width":6933,"scaleFactors":[1,2,4,8,16]}]},"profile":"http://iiif.io/api/image/2/level1.json","protocol":"http://iiif.io/api/image","format":"image/jpeg","width":6933,"height":7663},"on":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/canvas/c0"},"width":6933,"height":7663}]}]},"structures":[{"@id":"https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/range/r0","@type":"sc:Range","label":["Mecca 1:100,000].","ranges":[]},"canvases":["https://cdm17272.contentdm.oclc.org/digital/iiif/agdm/6931/canvas/c0"]}]}]}

```

Resim 2. Dijital Harita Görüntüsünün DC ve MARC/EAD Kombinasyonuyla Tanımlanması¹⁹

Haritalar fiziksel yapıları gereği diğer arşiv malzemelerinden farklıdır. Arşiv depolarında yatay ve dikey harita dolaplarında, özel evrak çantalarında ve solander kutularında muhafaza edilirler. Royal Geographical Society'nin özellikle basılı haritaların depolanması ve korunmasına ilişkin bir çalışması bulunmaktadır. Royal Geographical Society'e göre haritalar arşivlerin vazgeçilmez ve gelecek nesillere korunarak aktarılması gereken en önemli varlıklarıdır.²⁰

Haritalar günümüzde kullanılan birçok faaliyet alanı ve teknolojiye de temel olmuştur. Coğrafi bilgi sistemleri, GoogleEarth, araç takip sistemleri, meteorolojik takip gibi GPS (Global Positioning System) teknolojilerinin temelinde haritalar yer alır.

¹⁹ <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/6931/rec/382>

²⁰ Library and Maps Committee of the Royal Geographical Society, "The Storage and Conservation of Maps", *The Geographical Journal*, 121, No. 2 (June 1955), <https://doi.org/10.2307/1791703>

Fotografik Materyaller

Fotoğraf, icat edildiği günden bu yana gerçeğin temsili olarak görülmüş ve XIX. yy'dan itibaren bilimsel yönü modern epistemoloji ile karşılık bulmuştur. Özellikle belgesel fotoğraf, olguları tespit eden ve kayda geçiren yönü nedeniyle bilimin hizmetinde güçlü bir araç olarak kabul edilmiştir.²¹ Fotoğrafların arşivlere girişi de 1830'ların sonlarında fotoğrafçılığın doğuşuyla beraber başlamıştır. Fotoğraflar, kanıt niteliği taşıması sebebiyle kıymetli arşiv materyalleri arasındadır. Çoğu arşivci, çağdaş kültürün giderek görsel ve görsel-işitsel belgeler tarafından ele geçirildiğini ve bunlara yansıtıldığını ve bu tür malzemelerin çoğalmasının arşiv mesleğine yeni zorluklar getirdiğini kabul ediyor. Arşivciler, görsel medyayla ilgili arşiv konularını keşfetmeye adanmış konferanslar, paneller, çalıştaylar, komiteler, profesyonel dernekler ve İnternet tartışma grupları düzenleyerek bu zorlukları takdir ettiklerini göstermişlerdir. Bu forumlarda dile getirilen endişeler, birkaç istisna dışında, pratik amaçlar için medyanın fiziksel yönlerini anlamaya odaklanmıştır. Koruma teknikleri, tarama ekipman ve yöntemleri ile multimedya uygulamaları için ihtiyaç duyulan teknolojik manipülasyonlar en çok tartışılan konular arasındadır.²² Fotoğraflar, arşivsel değerleri bakımından fotoğraf ve diğer arşiv formatları arasındaki bir dizi karşılıklı ilişkiden ve neyin görünür neyin görünmez olduğu arasındaki dinamiklerden türetilen karmaşık, çok katmanlı nesnelere.

Fotoğrafların fiziksel, kimyasal ve teknolojik yapıları gereği diğer geleneksel arşiv belgelerine göre koruma ve nitelendirme işlemleri daha farklı yöntemlerle gerçekleşmektedir. Basılı, büyük boy baskılı, çerçeveli, cam levha negatifleri, selüloz nitrat negatifleri, selüloz asetat negatifleri, kromojenik boya fotoğrafları, mürekkep püskürtmeli baskılar, elektrostatik baskılar, boya süblimasyon baskıları, albüm gibi biçimlerde fotoğraflar arşivlerde yer almaktadır. Fotoğrafların bu denli çeşitlilikte olması arşivler için önemli materyaller arasında yer almasına neden olsa da arşivciler için bazı zorluklar oluşturabilir. Bir diğer zorluk ise fotoğrafların korunma ve saklanma yöntemleridir. Arşiv malzemesi olarak fotoğraflar sadece arşiv kullanıcılarının kullanımına yönelik değil, aynı zamanda bireylerin yaşamları boyunca orta koydukları ile ilgili delil değerini de taşır. Bu nedenle, tüm fotoğraflar için arşivsel uygulamaların, özellikle tanımlama ve korumanın uygulanması önemlidir.²³

Fotoğrafların arşivlerde korunup saklanması oldukça büyük bir dikkat gerektirir. Çünkü bazı fotoğraflar oldukça hassas bir yapıda olabilir. Koleksiyon envanteri oluşturulduktan, değerlendirildikten, kataloglandıktan ve kütüphane ve arşiv standartlarına göre düzenlendikten sonra, belirli fotoğraf materyalleri (selüloz nitrat ve selüloz asetat film temel materyalleri ve kromojenik boya fotoğrafları gibi) mümkünse ayrı olarak muhafaza edilmeli ve saklanmalıdır. Bu fotoğrafları izole

²¹ Handan Dayı ve Nafia Özdemir Hanyaloğlu "Belgesel Fotoğrafçılıkta Alternatif Bir Eğilim: Geç Fotoğrafçılık", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, No. 4 (2019): 3306.

²² Elisabeth Kaplan and Jeffrey Mifflin. "'Mind and Sight': Visual Literacy and the Archivist." *Archival Issues*, 21, no. 2 (1996): 73. Accessed July 5, 2021. <http://www.jstor.org/stable/41101943>.

²³ Burçak Şentürk, "Photographs as Archival Material", *Türk Kütüphaneciliği*, 27, No. 4, (2013): 630

ederek ömrünü uzatacak daha soğuk ve daha kuru ortamlarda saklanabilir. Ek olarak, kötüleşen film temel malzemeleri gibi bazı fotoğraf malzemelerinin ayrılması, yakınlarda depolanan diğer fotoğraflara zarar verebilecek asidik gaz oluşumunun neden olduğu hasar riskini azaltır. Son olarak, yangın güvenliği açısından selüloz nitrat malzemeler için ayrı depolama gerekebilir.²⁴

Fotoğraflar, arşivlerde bilgi hizmetlerinin verilmesi açısından kritik bir öneme sahip olan materyal türleri arasındadır. Bir arşivin çevrimiçi kataloğunda konusuna ilişkin belgesel tarama gerçekleştiren araştırmacıya kullandığı anahtar kelimeleri içeren fotoğrafları sunmak önemli bir hizmettir. Bu hizmetin sağlanması, araştırmacının konusunu ilgili olabilecek başka kaynak türleriyle geliştirmesine faydalı olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde fotoğrafların araştırma hizmetlerine katkı sağlayabilmesi için doğru bir nitelendirme yapılması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Bunu gerçekleştirirken dikkat edilmesi gereken bazı durumlar vardır. Bunlar:

- Fotoğrafın içeriğine ait zaman, mekân, kişi, eylem gibi bilgi unsurlarının tam çıkarılması,
- Fotoğrafın fiziksel ve teknik detayların bilinmesi,
- Tamamlayıcı notların oluşturulması,
- Fotoğrafa uygun ve ilişkisel anahtar kelimelerin oluşturulmasıdır.

Bahsedilen bu hususlar arasında arşivciler için en zorlayıcı olanı kuşkusuz fiziksel ve teknik detaylarının bilinmesine ilişkin maddedir. Fotoğraflar, kartografik materyallerde olduğu gibi bir dizi teknik bilgi içermektedir. Ayrıca fotoğraflar birçok amaca yönelik oluşturulabilir. Kişisel aile fotoğrafları, tıbbî fotoğraflar, belgesel fotoğrafları, haber fotoğrafları, sanat fotoğrafları gibi. Bu sebeple fotoğrafın fiziksel ve teknik detayına ilişkin nitelendirme gerçekleştirilirken arşivcilerin konunun uzmanı kişilerden destek alması kaçınılmazdır.

Fotoğrafların nitelenmesinin arşivciler için kolay olmadığı ortadadır. Nitelenmeyi belirli arşivcilik ve/veya kütüphanecilik standartları çerçevesinde gerçekleştirmek de hakeza kolay değildir. Fotoğraflar, bilgi merkezlerinin dermelerine 1800'lerin sonlarında dâhil olmuştur. Ancak fotoğraf formatında olmayan diğer kaynaklar için bilgi merkezlerinde oluşturulmuş belli başlı standartlar o yıllarda mevcuttu. Fotoğrafların standartlar içinde kendine yer bulması 1980'lerde AAKK2²⁵ ile olmuştur. Nitelenmenin zor olması nedeniyle birçok bilgi merkezinin birden fazla standardı uyarlayarak kullandığı görülmektedir. Buna örnek olarak fotoğraf arşivleri için AAKK2'nin yanı sıra VRA Core²⁶ ile DC²⁷ alt yapısını kullanan Smithsonian Enstitüsü ile fotografik koleksiyonları için AAKK2'nin 8. Bölümünü ve

²⁴ Mark Roosa, Care, *Handling, and Storage of Photographs*, (Paris: IFLA-PAC, 2005), 5-6.

²⁵ Anglo-Amerikan Kataloqlama Kuralları 2 (Anglo-American Cataloging Rules 2)

²⁶ Visual Resources Association Core

²⁷ Dublin Core

```
<OAI-PMH "...">
...
<metadata>
  <oai_dc:dc "...">
    <dc:title>Sydney Olympics 2000, marathon runners cross Sydney
      Harbour Bridge [picture] /</dc:title>
    <dc:creator>Mahony, David (David James)</dc:creator>
    <dc:format>1 photograph : gelatin silver ; image 26.9 x 38.4 cm.
      on sheet 30.5 x 40.3 cm.</dc:format>
    <dc:coverage>New South Wales</dc:coverage>
    <dc:date>2000</dc:date>
    <dc:description>Photograph by David Mahony -- On reverse in pencil.;
      Condition: Good. Group of [marathon] runners feature
      eventual Gold Medal Winner Gezahgne Abero of Ethiopia (No.
      1651) [Sydney, N.S.W., September 2000]</dc:description>
    <dc:subject>Runners (Sports) -- Australia -- Portraits.</dc:subject>
    <dc:subject>Sydney Harbour Bridge (Sydney, N.S.W.)</dc:subject>
    <dc:subject>Olympic Games (27th :, 2000 : Sydney, N.S.W.)</dc:subject>
    <dc:subject>Marathon running -- Australia -- Photographs.</dc:subject>
    <dc:subject>Sportsmen and sportswomen.</dc:subject>
    <dc:type>Image</dc:type>
    <dc:identifier>nla.pic-an22842546</dc:identifier>
    <dc:source>Item held by National Library of Australia</dc:source>
    <dc:rights>You may save or print this image for research and study.</dc:rights>
    <dc:identifier>http://nla.gov.au/nla.pic-an22842546</dc:identifier>
  </oai_dc:dc>
</metadata>
...
</OAI-PMH>
```


Resim 3. Fotoğraflar İçin DC Örneği²⁸

MARK21 alt yapısını kullanan Yale Üniversitesi gösterilebilir.²⁹ Bu üst veri öğelerinden 15 çekirdek niteleme elemanından oluşan DC'de fotoğraflar için kullanılacak alanları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Contrubitor (Katkıda bulunan)
- Scope (Kapsam)
- Creator (Oluşturan)
- Date (Tarih)

²⁸ Bernhard Haslhofer ve Wolfgang Klas, "A Survey of Techniques for Achieving Metadata Interoperability", *ACM Computing Surveys*, 42, No. 2, (February 2010), DOI: 10.1145/1667062.1667064

²⁹ Nuh Mehmet Topkaraoğlu, "Dijital Fotoğrafların Kataloglanması: Bir Standart Önerisi", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 37.

- Format (Kaynağın biçimi)
- Publisher (Yayıncı)
- Relation (İlişkili kaynak)
- Rights (Haklar)
- Subject (Konu)
- Title (Başlık)
- Type (Kaynağın Türü)

Genel olarak bakıldığında görsel materyallerle ilgili olarak hazırlanmış VRA Core üst veri standardında belirlenen ve görsel materyallere özgü ölçüm, teknik gibi detay bilgilerin verildiği bazı alanların DC’de yer almadığı ve yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu sebeple fotografik materyallerin tanımlanması için örneklerde de görüldüğü üzere bir tek standart yetersiz kalabilir.

Fotografik materyallerin arşivler için bir önemi de kanıtsal değeridir. Kanıtsal değer genellikle arşiv belgelerinin tamamının taşıdığı bir özellik olarak belirtilir. Bu durum fotografik materyaller için ayrı bir değer ifade etmektedir. Çünkü yazılı belgeler üzerindeki kayıtlı bilgiler yorumlanmaya açık bir şekilde ifade edilmiş olabilir. Bu yorumlamanın sınırlanması ve/veya yoruma kapatılması belgede yazılı olan ifadelerin fotoğraf gibi materyallerle görselleştirilmesi ile gerçekleşebilir. Rukancı bu durumu arşiv belgeleri genelinde şöyle ifade etmektedir:

“Kanıtsal değeri bilgisel değerden ayıran en önemli özellik, belgenin üretildiği örgütün (kaynağın) resmi işleyişi sonucunda üretilmiş olması yani örgütün kökeni, yapısı, işleyişi ve belirgin işlevleri hakkında tartışmasız gerçekleri ortaya koyabilme gücüdür. Dolayısıyla kanıtsal değer taşıyan arşiv belgelerine dayalı olmayan tüm araştırma sonuçları yoruma dayalı olacak ve yorumlayan kişinin amaç ve ideolojileri doğrultusunda dünya kamuoyuna sunulabilecektir. Bilimsel gerçekler gibi ortaya konulup sunulan bu yorumların çürütülmesi çabaları için adres yine orijinal kanıt niteliği taşıyan arşiv belgeleridir.”³⁰

Fotoğraflardaki arşivsel değer, fotoğraflar ile onları yaratan yapılar, canlandırma işlevleri, programlar ve bilgi teknolojisi arasındaki karşılıklı ilişkide yattığı kabul edilmelidir. İşte tam da bu nedenle, fotografik görüntüleri fotografik belgelere dönüştüren işlevsel bağlamı korumalıdır.³¹

Dünya üzerinde önemli fotoğraf arşivleri bulunmaktadır. Getty Images, Shutterstock, freepik önemli hazır görsel sağlayıcılarıdır. Ayrıca Calisphere, European, Harvard Üniversitesi önemli çevrimiçi fotoğraf koleksiyonlarına sahip

³⁰ Fatih Rukancı, “Arşiv Belgelerimizin Kanıtsal Değeri: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı’da Gayr-i Müslim Tebaa’ya İlişkin Örnekler”. *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri (Cilt 2) İstanbul 21-23 Kasım 2012=International Congress of “The Ottoman Geopolitics Management Of Cultural Archive Heritage and Role of Land Registry Archives” 21-23 November 2012 İstanbul içinde (493-509)*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013.

³¹ Joan M. Schwartz . ““We make our tools and our tools make us”: lessons for photographs from the practice, politics and poetics of diplomatics”. *Archivaria*, 40. (1996): 50.

kuruluşlardır. Türkiye’de SALT Araştırma, Koç Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, IRCICA Farabi Dijital Kütüphanesi önemli fotoğraf koleksiyonlarına sahip kuruluşlardandır. Bu kurumlar dışında basın ve yayın kuruluşlarının arşivleri de fotografik materyaller açısından oldukça zengin dermelere sahiptir.

Sonuç

Kartografik ve fotografik materyallerin arşivsel değerini ortaya koyabilmek için öncelikle bu materyal türlerini tanımak gerekmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında, kartografik ve fotografik materyaller ayrı ayrı ele alınmıştır. Diğer materyal türlerinden ayrıldığı ve benzeştiği durumlar irdelenmiştir. Tanımlamalar ve tarihsel süreçlerdeki gelişmeleri ifade edilmiştir. Daha sonrasında buldukları arşivler ve arşivlerde ne tür faaliyetlerde kullanıldıklarına ve işlendiklerine dair çeşitli uygulamalardan örnekler sunulmuştur.

Sonuç olarak kartografik materyaller insanlığın geçtiği tüm dönemlerde bırakmış olduğu en önemli kanıt niteliğindeki eserleri arasındadır. Aynı zamanda haritalar insanların yaşamış olduğu yeri ve görmek istediği yerleri tanımasındaki en önemli kaynaklardandır.

Fotografik materyaller yazılı belgelerde yoruma açık olan bilgileri ifade etmede tamamlayıcı nitelikte kaynaklardandır. Özellikle resmi evraklarda geçen duygudan uzak bilgiler fotoğraflarla renklendirilip adeta hayat bulurlar. Eğitim faaliyetlerinin ve bilgilerin insan belleğinde daha kalıcı olması için bilginin görselleştirilerek sunulmasının önemi bilimsel bir gerçektir.

Her iki materyal türü için arşivistlerin karşılaşılabileceği sorunların başında nitelemeye ilişkin sorunların olması muhtemeldir. Bunun nedeni kartografik ve fotografik materyallerde çok fazla teknik detay ve bilginin bulunmasıdır. Faaliyetleri sonucu kartografik ve fotografik materyalleri arşivinde bulduran kurum ve kuruluşlarda niteleme işlemlerinde karşılaşılabilecek sorunlar, kurum içinde bu materyalleri üreten uzman kişilerce alınacak destekle daha kolay bir biçimde çözülebilir. Ancak genel arşiv hizmetleri veren (devlet arşivleri gibi) kurumlarda bu materyallere detaylı bir niteleme yapılabilmesi için teknik desteğin sağlanması gerekmektedir. Bu da konu uzmanlarından oluşan bir danışma kuruluyla sağlanabilir ya da arşivistlerde de konu uzmanlıkları geliştirilebilir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşiv Rehberi’nde belirtildiği üzere önemli kartografik ve fotografik materyallerin Osmanlı Arşivi’nde olduğu da bilinmektedir. Görülüyor ki Devlet Arşivleri Belge Tarama Sistemi’nde (BETSİS) materyal türü tabanlı bir fonlamanın olmaması araştırmacılar için önemli eksikliklerden biridir. Elinde kıymetli fotoğraf ve harita dermesi bulduran Devlet arşivlerinde standartlar çerçevesinde niteleme faaliyetlerinin hızlandırılması gerekmektedir.

Kartografik ve fotografik materyallerin nitelenmesine ilişkin yapılabilecek faaliyetlerden biri de yerel standartlaşmaya gidilmesidir. Böyle bir uygulamaya gidilebilmesi için önce eldeki materyallerin dünya üzerinde kullanılan uluslararası standartlara uygun bir biçimde tanımlanıp tanımlanmadığının tespit edilmesi gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI ARŞİVİNDE MEVCUT DİĞER ARŞİV MALZEMESİ ile BAŞKA ARŞİV MERKEZLERİNE AİT KATALOGLAR.....	427
I. HARİTA, PLAN-PROJE-KROKİ, ALBÜM ve FOTOĞRAF İHTİVA EDEN KATALOGLAR.....	427
A. HARİTALAR (HRT.h)	427
B. PLAN, PROJE ve KROKİLER (PLK.p).....	428
C. ALBÜM ve FOTOĞRAFLAR.....	429
a. Rumeli Müfettişliği Müteferrik Evrakı Kataloğu'nda Bulunan Resimler.....	429
b. Yıldız Esas Evrakı - Sadriazam M. Kâmil Paşa Evrakı'ndaki Resimler.....	433
c. Yıldız Tasnifi Defterleri'ndeki Resimler.....	433
II. ÖZEL ŞAHİSLARDAN İNTİKAL EDEN (SATIN ALINAN) ARŞİV MALZEMESİ.....	435
A. ALİ FUAT TÜRKELDİ EVRAKI (HSD.AFT)	435
1. Belgeler	436
2. Defterler	436
3. Fotoğraflar.....	436
B. CAVİT BAYSUN EVRAKI (HSD.CB).....	436
C. SİVASLI ALİ BABA ZAVİYESİ EVRAKI (HSD.SABZ).....	437

Resim 4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi içinden³²

Eğer uluslararası standartlar eldeki materyalleri tanımlamada yetersiz kalıyorsa yine bu standartlar içinden uygun olana göre bir ilave alan önerisi ya da uluslararası bir standardın yerel uyarlaması yapılabilir. Fransa'da oluşturulan AFNOR Z 44-077³³ çalışması buna örnek gösterilebilir. Bu çalışma, görsel materyaller için IFLA tarafından yürütülen ISBD çalışmaları neticesinde yerel uygulamalarda kullanılmak üzere oluşturulmuştur.

Değişen teknoloji ile ortaya çıkan yeni bilgi kayıt ortamları arşiv hizmetlerini farklılaşmaya yönlendirebilir. Bunun bir zorunluluk olduğunun farkına varılmalı ve değişime ayak uydurup vizyoner politikalar geliştirilmelidir. Ayrıca çalışmaya konu olan kartografik ve fotografik materyaller müzelik öneme sahip materyallerdir. Bu bağlamda bu iki materyal türünü elinde bulunduran arşivler müzelerini oluşturabilirler.

³² <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/BAŞ-BAKANLIK-OSMANLI-ARŞİV-REHBERİ.pdf>

³³ Detaylı bilgi için <https://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/45783-description-des-images-fixes.pdf>

EXTENDED ABSTRACT

It is quite difficult to rank archives in order of importance. However, the value and importance of the documents and/or materials that make up the archives may differ. In order for a material to be an archival material, it must have certain qualifications. Generally, many administrative, evidential, financial, historical, cultural, ancient, unique (spiritual), legal, monetary (material) features are expected to be found in an archive document. Cartographic and photographic materials can be shown among the most striking materials among the document types that make up the archives. Photographs and cartographic materials have many characteristics that distinguish them from printed and written documents. The most important feature that distinguishes cartographic and photographic materials from other material types is that these materials contain a lot of technical information. These materials help researchers work in many different fields due to the information elements they carry. An important task of the archives is to provide the materials that can be accessed, apart from sorting, storing and destroying the archive material. In this respect, it is important to correctly qualify the cartographic and photographic materials that are the subject of the study, which have technical knowledge and qualification elements. Important developments that have shaped the history of humanity have generally been realized through geographical discoveries. Undoubtedly, the most important source guiding the explorers for the realization of these discoveries was the maps. The concept of map can be defined as an important type of material in which human beings engage in various drawing activities in order to mark fixed assets in a particular region. Cartographic materials, especially maps, have been among the valuable materials for archives, museums and libraries for years due to their historical, cultural and artistic values. Since cartography is a technical field, the resulting information products also contain technical information and details. For this reason, it is of great importance that cartographic materials can be correctly qualified in archives, where they are an important collection material. Cartographic materials contain many technical information elements such as scale information, symbols, projection type, coordinates, map format. The technical knowledge elements of cartographic materials have led to special studies in cataloging in information centers. ISBD (CR-Cartographic Resources) was published in 1987 by the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). One of the studies that will be important for cartographic materials in Turkey is the *Harita ve Atlasların Tasnif ve Kataloqlama Kaideleri* (Classification and Cataloging Rules of Maps and Atlases) prepared by Mükerrrem Kunkut in 1968. Various studies have been carried out to describe cartographic materials with metadata. Special fields (such as 006, 007, 008, 110, 255, 300, 336, 337, 338, 490, 507, 522, 650) have been created for this in MARC21. Apart from MARC21, metadata standards such as EAD, DC/RDF, TS EN ISO 19115-1:2014 are used for cartographic materials. There are some institutions in Turkey that have many cartographic materials in their archives. These are institutions such as the Ministry of Environment and Urbanization, the General Directorate of Mapping, the General Directorate of Land Registry and Cadastre, the State Hydraulic Works Mapping Branch, and the General Directorate of Mineral Research and Exploration. This is one of the best examples of using maps for different purposes. Maps are different from other archival materials due to their physical structure. They are kept in horizontal and vertical map cabinets, special briefcases and solander boxes in archival warehouses. Maps have also been the basis for many fields of activity and technology used today. Maps are the basis of GPS (Global Positioning System) technologies such as geographic

information systems, Google Earth, vehicle tracking systems, meteorological tracking. Another valuable type of material for archives is photographic materials. The entry of photographs into the archives began with the birth of photography in the late 1830s. Photographs are among the valuable archival materials as they are proof. Due to their physical, chemical and technological structures, preservation and characterization processes are carried out in a different way compared to other traditional archive documents. Once the collection inventory has been established, evaluated, cataloged and organized according to library and archival standards, certain photographic materials (such as cellulose nitrate and cellulose acetate film base materials and chromogenic print photographs) should be maintained and stored separately, if possible. Photographs are among the resources that will support users who research in archives or other information centers to develop their research. This can only be achieved by the full and correct description of the photographs. The way to achieve this is:

- The complete extraction of information elements such as time, place, person, action belonging to the content of the photograph,
- Knowing the physical and technical details of the photograph,
- Creation of supplementary notes,
- Creation of photo-appropriate and relational keywords.

The qualification of the photographs with the standards in the information centers became possible after some studies. One of these studies is AACR2 (Anglo-American Cataloging Rules). This study was followed by MARC21, VRA Core (The Visual Resources Association Core), DC (DublinCore) standard studies. There are important photo archives around the world. Getty Images, Shutterstock, freepik are major stock image providers. In addition, Calisphere, Europeana, Harvard University are organizations with important online photo collections. In Turkey, SALT Research, Koç University Library, Istanbul University II. Abdülhamid Han Photography Albums and IRCICA Farabi Digital Library are among the institutions that have important photography collections. As a result, for both types of material, it is likely that the problems related to description are at the top of the problems that archivists may encounter. This is because there is a lot of technical detail and information in cartographic and photographic materials. One of the most important ways to solve these problems is to create expertise among archivists or to get support from experts. Another application that archives, which have cartographic and photographic materials, can create their own museums.

Kaynakça

- Anameriç, Hakan: "History of Maps and Important Map Collections in Turkey". *30th MELCOM (Middle East Libraries Committee) International Conference*, 2008. [Erişim tarihi: 29.05.2021]
- Aytaçlı, Berrak: "Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış", *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3, no.1 (2012): 1-9.
- Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, haz. Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009, "Arşiv belgesi" ve "Arşivsel değer" s. 4-6.
- Beamer, Ashley: "Map Metadata: essential elements for search and storage", *Program: electronic library and information systems*, 43, No.1 (2009), 18-35, <https://doi.org/10.1108/00330330910934084>

- Creswell, John W.: Bütün, Mesut (çev.) ve Demir, Selçuk Beşir (çev.). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013), 98.
- Dayı, Handan ve Özdemir Hanyaloğlu, Nafia: "Belgesel Fotoğrafçılıkta Alternatif Bir Eğilim: Geç Fotoğrafçılık", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, No. 4 (2019): 3306-3320.
- Gökgöz, Türkyay: "Cartographic Properties and Current Situation of the Oldest Picture Map in Çatalhöyük," *The Portolan*, 75, No. 2 (2009), 43-49.
- Haslhofer, Bernhard ve Klas, Wolfgang: "A Survey of Techniques for Achieving Metadata Interoperability", *ACM Computing Surveys*, 42, No. 2, (February 2010), DOI: 10.1145/1667062.1667064 <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/6931/rec/382> [Erişim tarihi: 3 Temmuz 2021]
- <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIV REHBERİ.pdf> [Erişim tarihi: 06.08.2021]
- <https://www.loc.gov/acq/devpol/colloversviews/geography.html> [Erişim tarihi: 03.10.2021]
- Kaplan, Elisabeth ve Mifflin, Jeffrey: "'Mind and Sight': Visual Literacy and the Archivist." *Archival Issues*, 21, no. 2 (1996): 107-27. [Erişim tarihi 5 Temmuz 2021 <http://www.jstor.org/stable/41101943>.]
- Library and Maps Committee of the Royal Geographical Society. "The Storage and Conservation of Maps", *The Geographical Journal*, 121, No. 2 (June 1955), <https://doi.org/10.2307/1791703>
- Rukancı, Fatih: "Arşiv Belgelerimizin Kanıtsal Değeri: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Gayr-i Müslim Tebaa'ya İlişkin Örnekler". Osmanlı Coğrafyası Kültürel Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri (Cilt 2) İstanbul 21-23 Kasım 2012=International Congress of "The Ottoman Geopolitics Management Of Cultural Archive Heritage and Role of Land Registry Archives" 21-23 November 2012 İstanbul içinde (493-509). Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013.
- Pearce-Moses, Richard: *A Glossary of Archival and Record Terminology*. Chicago: The Society of American Archivists, 2005.
- Roosa, Mark: *Care, Handling, and Storage of Photographs*, Paris: IFLA-PAC, 2005.
- Schwartz, Joan M.: "'We make our tools and our tools make us': lessons for photographs from the practice, politics and poetics of diplomacy". *Archivaria*, 40. (1996): 40-74. [Erişim tarihi 4 Temmuz 2021 <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10502-007-9045-7.pdf>]
- Şentürk, Burçak: "Photographs as Archival Material", *Türk Kütüphaneciliği*, 27, No. 4, (2013): 619-632.
- Şeşen, Yasin ve Çankaya, Derya: "Türkiye'de Bilgi Kaynağı Olarak Kartografik Materyal Bulunduran Devlet Kurumlarının Dermelerinin İçerik Analizi", *Bilgi Merkezleri: Sağlık ve Afet Yönetimi*, editör Alpaslan Hamdi Kuzucuoğlu, 68-83. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2020.
- Taşcıoğlu, Melike: "Kartografiden Günümüz Harita Tasarımına Yeryüzünün Kağıttaki Grafik Yansımaları", *Art-e Sanat Dergisi*, 6, Sayı 12, (Kasım-Aralık 2013): 1-24.
- Topkaraoğlu, Nuh Mehmet: "Dijital Fotoğrafların Kataloglanması: Bir Standart Önerisi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Mâliye Ahkâm Defterlerinin Osmanlı Donanması ve Deniz Ticareti Açısından Önemi (XVI. Yüzyıl)*

The Importance of Maliye Ahkam Registers for the Ottoman Navy and Sea Trade (16th Century)

RIFAT GÜNALAN**

öz

Osmanlı tarih kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan ve ilk örnekleri XVI. yüzyılın başlarına kadar giden Mâliye Ahkâm Defterleri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde mevcut defter tasnifleri içerisinde yapılan uzun araştırmalar sonucunda tespit edilebilmiştir. Mâliye Ahkâm Defterlerindeki belgeler Anadolu ve Rumeli bölgesine ait olup genellikle mâliye ile ilgili hüküm suretlerinden oluştuğu görülmektedir. Kayıtlar içerisinde başta Osmanlı donanmasına dair alınan kararlar, donanmanın ihtiyaçları, donanma için toplanan vergiler olmak üzere Osmanlı memâliki dâhilinde bulunan denizlerde ticari faaliyet gösteren gemiler, tersaneler, gemilerin yükleri, sahipleri, deniz kazaları, deniz ticaretine dair vergiler, ticaret yapılan devletler ve gemi nakliyeciliği hakkında oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Bu makale çalışmasıyla, özellikle Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı donanması ile deniz ticaret tarihimiz için önemli bir kaynak olarak görülen Mâliye Ahkâm Defterlerine gerekli ilginin çekilmesi ve ilgili araştırmacılarının istifadesine sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mâliye Ahkâm Defterleri, Osmanlı Donanması, Osmanlı Deniz Ticareti, Osmanlı Arşivleri, Osmanlı Maliyesi.

ABSTRACT

Mâliye Ahkâm Registers, which have an important place among Ottoman historical sources and the first examples of which date back to the beginning of the 16th century, have been identified as a result of long researches in the existing

* Makale geliş tarihi: 16 Kasım 2021, kabul tarihi: 13 Aralık 2021, araştırma makalesi.

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul-Türkiye, rifatgunalan@gmail.com, ORCID

notebook classifications in the Directorate of State Archives Ottoman Archives. The documents in the Mâliye Ahkâm Registers belong to the Anatolian and Rumelian regions and are generally seen to consist of copies of provisions related to finance. In the records, especially the decisions taken regarding the Ottoman navy, the needs of the navy, the taxes collected for the navy, the ships operating in the seas within the Ottoman Memâlik, the shipyards, the cargoes of the ships, their owners, maritime accidents, taxes on maritime trade, the states of commerce and ship transportation. With this article, it is aimed to draw the necessary attention to the Financial Court Books, which are seen as an important source for the history of the Ottoman navy and maritime trade, especially during the reign of Suleiman the Magnificent, and to present them to the benefit of the relevant.

Keywords: Mâliye Ahkâm Registers, Ottoman Navy, Ottoman Maritime Trade, Ottoman Archives, Ottoman Finances.

Giriş

CUMHURBAŞKANLIĞI Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, XVI. yüzyıla ait muhtelif türde ahkâm defterleri bulunmakta olup bunlardan bir grubunu da Mâliye Ahkâm Defterleri oluşturmaktadır.¹ Bu çalışmada izlenen metodolojide öncelikle Mâliye Ahkâm Defterlerinin kronolojik olarak ortaya çıkış süreçleri değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sürecinin ikinci aşamasında Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde yer alan XVI. yüzyıla ait tespit edilen Mâliye Ahkâm Defterlerinin fiziki ve diplomatik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak bu konunun temel kısmını oluşturan Mâliye Ahkâm Defterlerinde bulunan Osmanlı deniz ticareti ve Donanma-yı Hümayûn ile ilgili kayıtların belirlenebilmesi için, her bir Mâliye Ahkâm Defterindeki hükümler, belge türlerine göre ayrılıp ve konusal olarak tasnif edilerek Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki denizlere kıyısı olan diğer devletlerle ilgili ticareti, ticaret gemileri, tüccarlar, satılan ve alınan mallar, gümrükler, iskeleler, kaptanlar ile Osmanlı donanmasının XVI. yüzyıldaki askeri yapısına dair belgeler, tarih araştırmacılarına kaynaklık etmesi için belirlenmeye çalışılmıştır.

Mâliye Ahkâm Defterleri başdefterdarlara verilen yetkiler neticesinde mâliye ile ilgili konularda, defterdarların, padişah adına verdikleri hüküm suretlerinden oluşmaktadır.² Osmanlılarda hükümler bizzat padişah tarafından yazılmaz; padişahın yetki verdiği makam veya bu makama bağlı daireler, onun adına hüküm verebilirdi. Bu bakımdan hükümler sadrazam veya defterdarlar tarafından sadır olurdu. Defterdarlar tarafından yazılan hükümlerin toplandığı defterlere ise ahkâm-ı mâliye denilirdi.³

¹ Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), s. 225-232.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984), s. 83.

³ Halil Sahillioğlu, *Ahkâm Defteri*, (İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), 1998), C. 1, s. 551; İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilat Tarihi Bakımından Önemi, *Osmanlı Türk-Diplomatiği Semineri* (30-31 Mayıs 1994, İstanbul) (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995), s. 145.

Mâliye Ahkâm Defterlerinin hangi tarihten itibaren tutulmaya başlandığına dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak XV. yüzyıla ait bazı belgeler bu defter türünün bu yüzyılın sonlarında da mevcudiyetini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda ilk belge Fatih Kânûnnâmesi olup Fatih döneminde (1444-1446, 1451-1481) hükümlerin yazıldığı üç ayrı dairenin ve buna bağlı olarak hükümlerin kaydedildiği farklı ahkâm defter türlerinin mevcut olabileceği ileri sürülebilir.⁴ Mâliye Ahkâm Defterlerinin mevcudiyeti ile ilgili olarak değerlendirilebileceğimiz diğer bir belge Darphâne mukataalarına ait bir muamelat kaydı olup 15 Şevval 887/27 Kasım 1482 tarihli bu kayıta “*hüküm verildi ki teftiş oluna, ahkâmda mezkûrdur*” şeklindeki ibare bu konuda önemli bir delil teşkil etmektedir.⁵ Mâliye Ahkâm Defterlerinin varlığına işaret eden diğer bir kayıt ise XVI. yüzyılın başlarına ait olup bu kayıta defterin Anadolu’ya ait olduğunun belirtilmesi bu döneme ait Mâliye Ahkâm Defterlerinin coğrafi bölge esasına göre tutulduğunu göstermektedir. II. Bayezid dönemine ait 916/1510 tarihli belgede Anadolu Ahkâm Defterine kaydedilen pencik kânûnnâmesinden bahsedilmektedir.⁶ Mâliye Ahkâm Defterlerinin mevcudiyetini gösteren bu tür kayıtlara rağmen Fatih, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinden günümüze herhangi bir mâliye ahkâm defteri ulaşmamıştır. Elimizdeki ilk mâliye ahkâm defteri, Kanuni dönemi başlarına ait olup 927/1521 tarihlidir.⁷

XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterleri, dağılmış olduğu tasniflerde farklı bir seri adı altında ve farklı isimlerle kaydedilmiştir. Defterdarlar tarafından tutulması ve mâliye hükümlerinin suretlerini ihtiva etmesi sebebiyle Mâliye Ahkâm Defterleri ismi ile anılacak olan bu defter serisi, ilk kez Kamil Kepeci tarafından tasnif edilmeye çalışılmıştır. Kepeci tasnifi içerisindeki 61, 62, 63 ve 67 numaralı defterler mâliye ahkâm defteridir.

Bir grup mâliye ahkâm defteri de Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) tasnifi içerisinde dağılmış halde bulunmaktadır. Bu serideki 233, 2775, 7534, 19322 ve 15367 numaralı defterler mâliye ahkâm defteridir. Ayrıca Mühimme defterleri arasında tasnif edilen 41 numaralı defter olup Anadolu Defterdarlığından çıkan mâliye ahkâmını toplamaktadır.⁸ Diğer bir mâliye ahkâmı yine Osmanlı Arşivi’nde yer alan Devâir-i Evâmir-i Mâliye tasnifi serisinde (D.EVM.d) 26278 numarada kayıtlı olup, bu defter de birbirinden farklı tarihlere ait üç defter parçası bir arada ciltlenmiştir.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Rıfat Günalan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, (İstanbul: Kayıhan, 2009), s. 102-105.

⁵ Feridun Emecen- İlhan Şahin, *II. Bayezid Dönemine Ait Bir Ahkâm Defteri*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1994), s. XIII.

⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, II. Bayezid Devri Kânûnnâmeleri*, (İstanbul: Fey Vakfı, 1990), s. 131.

⁷ Kamil Kepeci 61 numaralı defter bir mâliye ahkâm defteri olup formaları tam ve ciltli olarak günümüze ulaşmıştır. Fakat tam bir yılı ihtiva etmemektedir. Defter Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatının ilk yıllarına aittir.

⁸ Sahillioğlu, *Ahkâm Defteri*, s. 551.

İbnü'l-Emin Dâhiliye (İE.DH) evrakı içerisinde de bir adet mâliye ahkâm defter parçasına rastlanmıştır. Bu defter MAD.d serisinde bulunan 19322 numarada kayıtlı mâliye ahkâm defteriyle aynı özellikleri taşımaktadır. Bu iki defter parçası aynı defterden kopmuş parçalar olmalıdır.

XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinin diplomatik analizinde, hüküm, berat, sebab-i tahrir beratı ve hükümleri, âdet ve kânûn hükümleri ile tezkireler gibi belge türlerine ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan sayıca en fazla olanları hüküm, tezkire ve sebab-i tahrirlerdir. Bunları ise berat, âdet ve kânûn hükümleri takip etmektedir⁹.

Yukarıda kısaca açıklanan serilerdeki Mâliye Ahkâm Defterlerinin birbirleriyle mukayesesi XVI. yüzyılda bu defterlerin diğer divan defterlerinden bağımsız bir seri oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Kamil Kepeci, Mâliyeden Müdevver Defterler ve Mühimme Defterleri kataloglarında XVI. yüzyıla ait 12 adet mâliye ahkâm defteri bulunmaktadır.

Seri	Defter No	Tarih	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı
KK.d	61	927	436	1092
İE.DH.	20	934	118	276
MAD.d	19322	934-954	28	62
MAD.d	15367	943-960	18	40
KK.d	62	951	915	1640
KK.d	63	960	938	1515
MAD.d	233	960	138	256
MAD.d	2775	973-974	1984	4314
D.EVM.d	26278	976-987	235	673
KK.d	67	980	1362	4604
MAD.d	7534	984	1848	4256
MD.d	41	987	504	1076

XVI. Yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterleri

Osmanlı deniz ticareti ve Osmanlı donanması ile ilgili XVI. yüzyıla ait Mâliye Ahkâm Defterlerinde bulunan hüküm suretleri iki ana bölüm altında üçer başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan birinci bölümün ilk başlık, kapudân-ı deryâlık ve kapudânlara dair belgelerle ilgilidir. Defterlerdeki belgeler, XVI. yüzyılda Osmanlı donanmasında kapudân-ı deryâlık yapmış olan başta Cezâyir Beylerbeyi ve kapudân-ı deryâ olan Hayreddin Paşa olmak üzere Sinan Paşa, Kılıç Ali Paşa ve diğer

⁹ Daha Geniş bilgi için bkz. Rıfat Günalan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, s. 121-195.

kapudânlara hitâben yazılan çeşitli emirleri içermektedir. İkinci başlık Osmanlı donanmasına dair olup bu başlık altında; donanma gemilerinin inşası, tamiri, bu gemilerde görev yapan kaptanlar ve diğer görevliler, sefer için donanmanın ihtiyaç duyduğu gemi malzemeleri ve tedarik bölgeleri, kürekçi ve kürekçi bedellerinin tahsili, cenkçi tayini, devlete ait taşıma faaliyetlerinde donanmanın kullanılması, donanma gemilerinde bulunan esir ve mücrimler ile donanma gemilerinde kullanılan silahlar vs.ye dair hükümler bulunmaktadır. Üçüncü başlık Tersâne-i Âmire ve tersâneler olup bu bölümde; gemilerin yapım alanları olan tersânelerin inşası özellikle Gelibolu Tersânesi'nin inşasına dair belgeler, tersâne görevlileri, tersânelerde görev yapanların ulûfeleri, tersânelerde ihtiyaç duyulan malzemelerin tedarikleri, gemi inşa ve tamir faaliyetlerine dair belgeler ele alınmıştır.

Makalenin ikinci bölümünü; tacir, tüccar ve Osmanlı deniz ticareti başlığı oluşturmakta olup bu başlık altında; Osmanlı denizlerinde ticaretin nasıl yapıldığı, yabancı tacirler, ölen tacirlerin terekeleri, Osmanlı limanlarına getirilen mal ve ürünler, denizlerde ticaret yaparken fırtına ve başka sebeplerle ortaya çıkan gemi kazaları, batan gemiler ve malları vs. konular hakkında emirler bulunmaktadır. Bu bölümün ikinci başlığını gümrükler oluşturmakta olup bu başlık altında; Osmanlı limanlarına gelen malların gümrük vergileri, gümrük kaçakları, gümrüklere gelen mallar, Osmanlı limanlarında yeni gümrükhâne ihdasları, gümrük görevlileri, gümrüklü ve gümrüksüz mallar hakkında emirler sıralanmaktadır. Bu bölümün son konusunu ise Osmanlı limanları oluşturmaktadır. Liman başlığı altındaki belgelerin konularını kısaca; Liman işletmeleri, limanlara yapılan tayinler, limanların korunması, liman yapımı ve limanlarda yaşanan kazalara dair yazılan hükümler olarak saymak mümkündür. Yukarıda bahsedilen konular kronolojik bir sıra oluşturması için Mâliye Ahkâm Defterlerinin sırası temel alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca hangi konuda hangi defterde kaç hüküm bulunduğu tespit edilip hakkında hüküm bulunmayan defterler bölüm sonunda belirtilmektedir.

1. Bölüm

1-XVI. Yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde Kapudân-ı Deryâlık ve Kapudânlara Dair Belgeler

XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde kapudân-ı deryâlara dair 35 belge bulunmaktadır. Bu konuda ilk belge Kamil Kepeci tasnifi 61 numarada yer alıp Avlonya sancakbeyinin, Avlonya kapudânı ve voyvodasının zorbalıklarının teftişi ve zulmünün engellenmesi hakkındadır.¹⁰ Ancak Osmanlı kapudânlarına dair en önemli belgeler Cezayir beylerbeyi ve kapudânı olan Hayreddin Paşa ile ilgili olanlardır. Hayreddin Paşa'ya dair Kamil Kepeci 62 numaralı defterde 3 adet belge bulunmaktadır. Bu belgelerin konusunu; İnebahtı'ya bağlı Burgaz-ı Cedîd Kalesi için gerekli silahların tedariki,¹¹ donanmaya hizmet emr olunup yoklamada mevcut

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, (BOA), Kamil Kepeci Tasnifi, defterler (KK.d.), 61, s. 725.

¹¹ BOA, KK.d, nr. 62, s. 546.

bulunmayan Gelibolu, Ağrıboz, İnebahtı ve Karlılı sancakları sipahilerinin isimleri ve tımarlarının mahlûlât defterinden çıkarılıp İstanbul'a gönderilmesi¹² ve Gelibolu'daki kalafatçılar için gerekli olan odaların inşasını oluşturmaktadır.¹³

Kamil Kepeci tasnifi 63 numaralı defterde yeni kapudân-ı deryâ ve Cezayir beylerbeyi Sinan Paşa'dır. Sinan Paşa'ya dair defterde iki belge bulunmakta olup Sinan Paşa'ya hitâben yazılan belgelerin konularını; donanma seferine gitmeyen sipahilerin mahlûl olan tımarlarının isim ve resmlerinin İstanbul'a gönderilmesi¹⁴ ve Memurgo Adası'ndaki gayrimüslimlerin cizyelerinin mukataası oluşturmaktadır.¹⁵

XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde yer alan kapudân-ı deryâlara dair belgelerin sayıları ileri tarihli defterlerde arttığı görülmektedir. Bu konuda Kamil Kepeci 67 numaralı Mâliye Ahkâm Defterinde 12 adet belge tespit edilmiştir. Defterde Sinan Paşa'nın yerine Kılıç Ali Paşa'nın Cezayir beylerbeyi ve kapudân-ı deryâ olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Kılıç Ali Paşa'ya hitâben yazılan belgelerin konularını; donanma gemileri ve Tersâne-i Âmire'de görevli askerler ile kürekçilerinin ulûfelerinin verilmesi,¹⁶ donanma gemileri için gerekli olan peksimetin akçe ile tedariki,¹⁷ Prevadi kadılığından gönderilen kürekçilere Mustafa'nın Alemdar olduğu ve kürekçi bedellerinin tahsilinde gerekli dikkatin gösterilmesi,¹⁸ Galata Tersânesi'nde yelkenci ve odabaşının noksan olduğu için tekmili,¹⁹ Galata'da kalyon bölüğünde altı akçe ile seroda olan Mehmed'in Kıbrıs muhafazasında görevli olduğu ve yelkencilik ilminde mâhir olduğundan kendisine yelkenci gediği verilmesi,²⁰ Kıbrıs muhafazasında görevli Mustafa'nın vefat etmesi sebebiyle gediğinin İbrahim'e verilmesi,²¹ kapudân paşa kethüdâsı Mehmed Kethüda'ya on beş kabza yay verilmesi,²² Kılıç Ali Paşa tahvîlinden Hazîne-i Âmire'ye teslim olunan akçelere dair nişan²³, Mora'daki kalelerin ihtiyaçlarının görülmesi²⁴ ve Kıbrıs'ta Limasol kapudânı ve hâssa reislerinden Mustafa Reis kadırgalarındaki esirlere verilen peksimet oluşturmaktadır.²⁵

MAD.d tasnifi içerisinde yer alan 2775 numaralı defter, kapudân-ı deryâlığa dair 6 adet belge tespit edilmiştir. Defterde Cezayir beylerbeyi ve kapudân paşaya dair bir hüküm yer almaktadır. Bu hükmün konusunu ise Basra'daki donanma

12 BOA, KK.d, nr. 62, s. 1001.

13 BOA, KK.d, nr. 62, s. 1211.

14 BOA, KK.d, nr. 63, s. 52.

15 BOA, KK.d, nr. 63, s. 286.

16 BOA, KK.d, nr. 67, s. 61, 632.

17 BOA, KK.d, nr. 67, s. 85.

18 BOA, KK.d, nr. 67, s. 98.

19 BOA, KK.d, nr. 67, s. 172.

20 BOA, KK.d, nr. 67, s. 180.

21 BOA, KK.d, nr. 67, s. 190.

22 BOA, KK.d, nr. 67, s. 255.

23 BOA, KK.d, nr. 67, s. 950.

24 BOA, KK.d, nr. 67, s. 1287.

25 BOA, KK.d, nr. 67, s. 212.

gemilerine lazım olan edevâtın tedariki oluşturmaktadır.²⁶ Defterde yer alan iki belge Kavala Kapudânı Hüseyin Bey'e hitâben yazılmış olup Kavala yakınlarındaki bir bölgenin muhafazası için gönderilen donanma personelinin mevâciblerinin ödenmesi²⁷ ve Kavala Kapudânı emrinde olan gemiler için İstanbul zindanında bulunan elli adet suçlunun gönderilmesi hakkındadır.²⁸ Midilli kapudânına hitâben yazılan hükmün konusunu, Galata'daki Tersâne-i Âmire'deki donanma gemilerine lazım olan yelken bezinin tedariki oluşturmaktadır.²⁹ Kilis sancakbeyi ve mukâtaat nazırına hitâben yazılan hükümde, Sek adlı kalede fesadın eksik olmamasından dolayı Kilis sancağına Malkoç oğlu İbrahim'in zeâmetle kapudân tayin olup emrine 4 kayık verildiğine dairdir.³⁰ Son belge Belgrat İskelesi emini ve dizdarına hitâben yazılmış olup, Tuna kapudânıyla gönderilen esirler hakkındadır.³¹

XVI. yüzyıl kapudânlarına dair önemli bilgiler veren defterlerden biri de MAD.d tasnifi 7534 numaralı defterdir. Defterde bu konuya ait 10 adet belge bulunup bunlardan dördü Cezayir Beylerbeyi ve Kapudânı Kılıç Ali Paşa'ya hitâben yazılmıştır. Bu belgelerin konularını; donanma gemileriyle Delvine sancağında inşa olunan Kargılıç Kalesi'nin mühimmatının taşınması,³² donanma gemilerindeki görevlilerin mevâciblerinin ödenmesi³³ ve Rodos muhafazasında olanlara peksimet gönderilmesi hakkındadır.³⁴ Defterde Kavala kapudânına hitâben üç belge bulunmaktadır. Konuları; Kavala Kapudânı Hasan'ın kalyonundaki seksen sekiz nefer kürekçiye günde birer akçe nafaka vermesi,³⁵ Kavala Kalesi'nin tamiri,³⁶ İbrahim Paşa Evkafı'ndan Kavala'da bulunan cami ve imaretin mütevellisinin zimmetindeki vakıf malının tahsiline dairdir.³⁷ Defterde bulunan diğer üç belgenin konularını ise; 977/1569 tarihinde vefat eden Kapudân Ali Paşa Tersâne-i Âmire'si için Biga kazasından penbe bezi teslimi³⁸, İzmit kadısına hitâben, kapudân için Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mehmed Çavuş ile altmış iki bin akçe gönderildiği ve kerselerin henüz gelmediği³⁹ ve bundan önce Anabolu kapudânı daha sonra Midilli sancakbeyi olup vefat eden Perver'in zimmetindeki mîrî malın varislerden tahsili oluşturmaktadır.⁴⁰

²⁶ BOA, Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d), 2755, s. 642.

²⁷ BOA, MAD.d, nr. 2755, s. 115.

²⁸ BOA, MAD.d, nr. 2755, s. 538.

²⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 628.

³⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1543.

³¹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1885.

³² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 92, 115.

³³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 326.

³⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 398.

³⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 51.

³⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 85.

³⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1690.

³⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1320.

³⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 265.

⁴⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 519.

Kapudânlıkla ilgili, İbnü'l-Emîn Dâhiliye 20 numaralı ve Devâir-i Evâmir-i Mâliye 26278 numaralı defterlerde birer hüküm yer almakta olup konularını; Selanik'te bulunan resm-i kapudânlığın, hâssa-i hümayûna ilhâkı ve daha sonra mukataaya verilmesi⁴¹ ile Kapudân Ali Paşa'ya hitâben hassa komidecilerinin, komide sandıklarının tamir etmeleri oluşturmaktadır.⁴²

D.BŞM.d 36806, MAD.d 233, MAD.d 19322, MD.d 41, A.DVN.ŞKT.d 979 numaralı Mâliye Ahkâm Defterlerinde kapudân-ı deryâlık ve kapudânlıkla ilgili belge bulunmamaktadır.

2- XVI. Yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde Donanma-i Hümayûna Dair Belgeler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan XVI. yüzyıla ait Mâliye Ahkâm Defterlerinde Osmanlı donanması ile ilgili toplam 238 adet belge tespit edilmiştir. Mâliye Ahkâm Defterlerinin ilki olan Kamil Kepeci 61 numaralı defterde donanma ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Ancak serinin ikinci defteri olan 62 numaralı defterde 8 adet belge tespit edilmiştir. Bu belgelerin konularına sıralı olarak bakıldığında ilki 1499 yılında Osmanlı Devleti'ne geçen Anavarin Kalesi için lazım olan top, demir, zift vesair talebi ve bunların donanma-yı hümayûn gemileriyle ulaştırılması oluşturmaktadır.⁴³ Bunu Anavarin Kalesi'ndeki eski ve harap topların İstanbul'daki Tophane-i Âmire'ye teslimi ve oraya gelen donanma gemilerinden yeni top alınması takip etmektedir.⁴⁴ İnebahtı'ya tabi Burgaz-ı Cedîd Kalesi muhafazası için gerekli olan silah ve mühimmatın Cezayir Beylerbeyi Hayreddin Paşa'nın donanmayla Cezayir dönüşünde tedarik etmesi,⁴⁵ Cezayir Beylerbeyi Hayreddin Paşa'nın kethüdâsı Şüca'ya hitâben yazılan tezkirede ise; İstanbul İskelesi pencik emîninin donanma gemilerindeki esirlerden pencik tahsili,⁴⁶ Pîrî Reis'e hitâben yazılan hükümde Kavala Kalesi muhafazası için iki adet kalita gönderilmesi talep edilmektedir.⁴⁷ Ayrıca merkezde ruznâmecî olan Abdi Çelebi'ye yazılan tezkirede, İstanbul'daki esir bacı ve donanma ile gelen mîri esirlerden alınacak bac miktarı hakkında emirler yer almaktadır.⁴⁸ Defterde Cezayir Beylerbeyi Hayreddin Paşa'ya gönderilen bir diğer hükümde, donanma için hizmet emr olduğunda yoklamada bulunmayan Gelibolu, Ağrıboz, İnebahtı ve Karlili sancakları sipahilerinin isimleri ve timarlarının mahlûlât defterinden çıkarılıp İstanbul'a gönderilmesi emri⁴⁹ ile Selanik, Karaferye, Sidrekapısı, Drama, Zihne, Kavala, Çatalca, Andin, Ağrıboz, İstifa, İnebahtı, Salina ve Livadiye

⁴¹ BOA, İbnü'l-Emin Dâhiliye Tasnifi (İE.DH.), nr. 20, s. 31.

⁴² BOA, Devâir-i Evâmir-i Mâliye Tasnifi (D.EVM. d), nr. 26278, s. 165.

⁴³ BOA, KK.d, nr. 62, s. 43.

⁴⁴ BOA, KK.d, nr. 62, s. 44.

⁴⁵ BOA, KK.d, nr. 62, s. 297.

⁴⁶ BOA, KK.d, nr. 62, s. 464.

⁴⁷ BOA, KK.d, nr. 62, s. 528.

⁴⁸ BOA, KK.d, nr. 62, s. 557.

⁴⁹ BOA, KK.d, nr. 62, s. 575.

kadılarına hitâben donanmanın ihtiyaç duyduğu zahîrenin tedarikine dair tezkire ve hükümler bulunmaktadır.⁵⁰

Aynı tasnif içerisinde yer alan Kamil Kepeci 63 numaralı Mâliye Ahkâm Defterinde Donanma ile ilgili 8 belge tespit edilmiştir. İlk belgenin konusu oldukça ilginç olup 23 Muharrem 960/9 Ocak 1553 tarihli belgede; Fransa elçisinin donanma gemilerinin kürekçilerine peksimet için Karadeniz'den akçe ile satın alıp Sakız'a götürmek istediği buğdaydan gümrük talep edilmemesi hakkındadır.⁵¹ İkinci belge, Cezayir Beylerbeyi Sinan Paşa'ya hitâben yazılmış olup donanma seferi emredildiği halde sefere gitmeyen sipahilerin mahlûl olan tımarlarının isimlerinin merkeze bildirilmesine dairdir.⁵² Üçüncü belge, Rodos beyi, kadısı ve kale dizdarının, Rodos'a gelen donanmanın mühimmat ihtiyacının karşılanması emredilmektedir.⁵³ Cezayir defterdârına yazılan tezkire de ise; Donanma hizmetine katılmayan Anadolu sipahilerinin isimlerinin İstanbul'a gönderilmesi hakkındadır.⁵⁴ Defterde yazılan hükümlerden anlaşılacağı üzere donanma ihtiyaçları farklı kazalardan temin edilmektedir. Mesela sığır gönü Kete kazasından⁵⁵ yeşil, kırmızı ve sarı taftenin Bursa hassa harcından tedarik edildiği görülmektedir.⁵⁶ Donanma ve diğer rençber gemileri için satın alınan peksimetin Galata kapanında tartılırken her kantarda kanun üzere bir akçe satandan ve bir akçe alandan resm-i kapan alınması emredilmektedir.⁵⁷ Defterdeki son hüküm ise Manisa sancakbeyi ve Bilecik kadısına hitâben yazılmış olup donanma hizmetine katılan sipahi tımarına mevkûfatçılarının karışmasının engellenmesi emredilmektedir.⁵⁸

Mâliye Ahkâm Defterlerinden dördüncüsü Kamil Kepeci tasnifinde yer alan 67 numaralı defter olup donanmaya dair defterde 109 adet hüküm bulunmaktadır. Belgelerin konularını; donanmanın ihtiyaçlarının karşılanması, donanmaya kürekçi tayini, kürekçi ve kürekçi bedeli tahsili, kaçak ve hasta kürekçilerin bedellerinin tahsili, donanmada görevli olanların ulûfelerinin ödenmesi, Donanma-i hümâyûn için hazineye gönderilen akçeler,⁵⁹ donanma için yapılacak gemiler ve bu gemilerinin ihtiyaçları için alınan aletlerin muhasebelerinin teftişi gibi konular oluşturmaktadır.⁶⁰

Donanmanın en önemli ihtiyaç maddelerinden biri de undan üretilen peksimettir. Bu konuda defterde 17 adet hüküm bulunmakta olup ilk hüküm Rodos sancakbeyine hitâben yazılmıştır. Hükümde “*Cezîre-i Kıbrıs Beylerbeyi ve*

⁵⁰ BOA, KK.d, nr. 62, s. 596.

⁵¹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 40.

⁵² BOA, KK.d, nr. 63, s. 52.

⁵³ BOA, KK.d, nr. 63, s. 158.

⁵⁴ BOA, KK.d, nr. 63, s. 172.

⁵⁵ BOA, KK.d, nr. 63, s. 241.

⁵⁶ BOA, KK.d, nr. 63, s. 241.

⁵⁷ BOA, KK.d, nr. 63, s. 807.

⁵⁸ BOA, KK.d, nr. 63, s. 339.

⁵⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 260.

⁶⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 709, 710, 722.

Defterdâr Mehmed Çelebi muhâsebesi mûcebince vilâyet-i Haleb ve Şam dakîki ve şâîrinden sene 977/1569'da nüzûl emîni ağa ma'rifeti ile sen Kocaili beyi iken kendi tezkiren mûcebince donanma-i hümâyûn gemileri için verilen Trablus'da sekiz yüz on üç kantar her kantarı üçer kileden iki bin dört yüz otuz dokuz keyl un teslim olunup ta'cil cevâbın gönderesiz” denilmektedir.⁶¹ Ayrıca aynı konuda Cezayir Beylerbeyi Ali Paşa'ya, Halep beylerbeyine, Kıbrıs beylerbeyine, Ağrıboz, Avlonya, Çatalca, İnebahtı ve Tekfurdağı kadılarına da donanma için peksimet üretilmesi ve üretilmesi emredilen peksimet adetleriyle ilgili hükümler yazılmıştır.⁶² Belgeler içerisinde peksimet bahasından zimmetinde borç bulunanların tahsiline dair hükümler de yer almaktadır.⁶³

Donanmanın en önemli ihtiyacı hiç şüphesiz insan gücüdür. Donanma gemileri yelken ve kürek gücüne göre hareket kabiliyeti sağladığından bir sefer esnasında kürekçi talebi oldukça önemli yer tutmaktadır. Adı geçen defterde, donanma başlığı altında kürekçi ihracı (tayini)⁶⁴ ve bedellerinin tahsiline dair 49 adet belge bulunmaktadır. Donanmaya katılan kürekçiler olduğu gibi katılmayıp firar eden,⁶⁵ hasta ve amel mânde olan,⁶⁶ sefere katılmayan kürekçilerin bedel ödemesi gerekmektedir.⁶⁷ Ayrıca donanmanın diğer ihtiyaçlarının karşılanması için kürekçi toplanması yerine bedellerinin tahsili ve Tersâne-i Âmire'ye teslimi de ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir kaynak sağlama olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸ Bu bilgilere ek olarak avârizhânelerden her on beş hâneden bir kürekçi ihracı⁶⁹ ve kaçan, kaybolan veya gelmeyenlerden bedel olarak 1250'şer akçe tahsil edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰ Görevini yerine getiren kürekçilere dışarıdan yapılan müdahalelerin ise önlenmesi emredilmektedir.⁷¹ Donanma-yı Hümâyûn'a kürekçilerin dışında cenkçi tayini de yapılmakta olup bu konuya dair ilginç örneklerden biri, Divriği kadısına hitâben yazılan hükümde belirtilmektedir. Bu hükme göre tayin olunan çenkçilerden 26'sının firar ettiği bunlara ait bedellerin İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.⁷²

Donanma gemilerindeki toplar ve darbzanlar için lazım olan veznelerin tedarikine dair defterde 4 adet belge bulunmaktadır.⁷³ Veznenin yanı sıra donanma gemilerinde görevli olanların mevâcib ve ulûfe akçelerinin tartılması için akçe veznesi, akçe taşı, akçe tahtası, kâtipler için kağıt, mühür mumu, sicim tedarikine

⁶¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 212.

⁶² BOA, KK.d, nr. 67, s. 85, 210, 212, 323, 561, 650, 737, 806, 1014, 1114, 1177, 1274.

⁶³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1279, 1132.

⁶⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 768, 929, 1000, 1011, 1016, 1052, 1114, 1173, 1183, 1214.

⁶⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 2, 36, 48, 58, 699.

⁶⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 48.

⁶⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 36, 340.

⁶⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 2, 20, 25, 36, 58, 89, 102, 138, 162, 198, 221, 273, 375, 810, 826, 819, 924.

⁶⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 102, 162, 1011, 1283.

⁷⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 2, 20, 25, 36, 58, 102, 138, 198, 201, 214, 215, 1283.

⁷¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1184.

⁷² BOA, KK.d, nr. 67, s. 57.

⁷³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 62, 63, 89, 1214.

dair topçubaşı, Tophâne-i Âmire emîni ve cebecibaşına hitâben tezkirelerin yazıldığı görülmektedir.⁷⁴

67 numaralı defterde Osmanlı donanmasının ihtiyaç listesinde gerek gemilere dair genel ihtiyaçlar gerekse mühimmat hakkında; urgan,⁷⁵ kendir,⁷⁶ üstübü,⁷⁷ İspavli ipliği, yelken bezi,⁷⁸ kadirga direği,⁷⁹ don yağı,⁸⁰ zift ve katran,⁸¹ barut,⁸² tüfek,⁸³ harbe,⁸⁴ ok, yay, kalkan vs.nin tedarikine dair 14 belge tespit edilmiştir.⁸⁵

Donanma gemilerinde kullanılan küreklerin tedarikine ait defterde 3 hükme rastlanılmıştır. Bu hükümlere göre bu kürekler Erım, Samsun, Terme, Kavak, Bafra ve Pınarhisar'dan sağlanmaktadır.⁸⁶ Üstelik bu adı geçen yerlerde kesilmiş gemi ağaçlarının gemilerle Galata Tersânesi'ne nakli de emredilmektedir.⁸⁷

Ayrıca defterde donanma hizmetinde bulunanların muafiyetlerine dışarıdan müdahalenin önlenmesi⁸⁸ ve her on haneden bir kişinin aletçi olarak donanmaya gönderilmesine dair hükümler de bulunmaktadır.⁸⁹

67 numaralı defterde, donanma gemilerindeki hâssa beytûlmâle kâtip tayinine dair nişan kaydı bulunmaktadır.⁹⁰ Bu kâtibin görevi, ölen gemicilerin muhallefâtı ve kendilerine emanet bırakılan mallara dair işlere bakmaktır.⁹¹ Ayrıca defterde, donanmada görevli yeniçeri, sipahi oğlanları, silahdarlar, ulûfeci, gurebâ-i yesâr, topçu ve cebecilerin ulûfelerine dair üç belge bulunmaktadır.⁹²

Donanma için kadirga ve gemi yapılması için Kefe, Balat ve Mazon'dan kereste talebine dair hükümler de bulunmaktadır.⁹³ Gemiler için gerekli olan demirin Samakov'dan işlenerek gönderilmesi emredilmektedir.⁹⁴ 67 numaralı defterde son

⁷⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 63.

⁷⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 114, 133, 1130.

⁷⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 237, 724.

⁷⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 370, 724.

⁷⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 134.

⁷⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 133.

⁸⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 283.

⁸¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 40.

⁸² BOA, KK.d, nr. 67, s. 1177.

⁸³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 29, 1177.

⁸⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 29.

⁸⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 29.

⁸⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 181, 190, 197.

⁸⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 181.

⁸⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 817, 823.

⁸⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1052.

⁹⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1099.

⁹¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 109, 651.

⁹² BOA, KK.d, nr. 67, s. 61, 329, 632.

⁹³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 98, 729.

⁹⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 890.

olarak donanma için yapılan masrafların muhasebe defterlerinin teftiş edilmesine dair 6 belge tespit edilmiştir.⁹⁵

MAD. 2775 numaralı Mâliye Ahkâm Defterinde donanma ile ilgili toplam 52 belge bulunup bunlardan 13 tanesi donanma gemileri için gerekli olan kürekçilere dairedir. Belgelerde; kürekçi tayini,⁹⁶ kürekçi bedellerinin tahsili,⁹⁷ kürekçi bedellerini toplayanların muhasebelerinin teftişi,⁹⁸ kürekçilerin mevâciblerinin ödenmesi gibi hususlar yer almaktadır.⁹⁹

2775 numaralı defterde peksimet ve zahîre tedarikine dair 6 adet hüküm bulunmakta olup hükümlerde; donanma gemilerindeki askerler için zahîre götüren gemilerden navlun alınmaması,¹⁰⁰ zahîre taşıyan Venedik gemisindeki Müslümanlara tüfek verilmesi,¹⁰¹ peksimet tedariki,¹⁰² pişirilmesi,¹⁰³ pişirilen peksimetlerin ücretleri gibi hususlar ifade edilmektedir.¹⁰⁴

Defterde donanma gemilerinin ihtiyaçlarından; katran¹⁰⁵, tente bezi¹⁰⁶ ve zifte dair 3 belge bulunup ihtiyaçların Gelibolu ve Midilli'den tedarik edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca yelken bezi,¹⁰⁸ penbe ipliği,¹⁰⁹ tüfek,¹¹⁰ urgan¹¹¹ gibi diğer ihtiyaçların yanı sıra donanma gemilerine bayrak yapılması için Bursa'dan kıvılcık, yeşil ve limonî taftenin tedarik edilmesine dair hükümler de bulunmaktadır.¹¹² Donanma için yeni yapılan yirmi iki kadirge için küreklik tahta kesilmesi için Vize kadısı¹¹³ ve Maraş beylerbeyine emirler yazılmıştır.¹¹⁴

Defterdeki tezkirelerden; donanma gemilerinin ihtiyacı olan barutun İstanbul hâssa harcı emîni¹¹⁵ ile şehremininden,¹¹⁶ kurşunun ise Galata emîninden tedarik edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷

⁹⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 260, 709, 710, 722.

⁹⁶ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 394, 830, 941, 1243, 1288, 1367.

⁹⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1378, 1408.

⁹⁸ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 282, 703, 739.

⁹⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 584.

¹⁰⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 120.

¹⁰¹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 163.

¹⁰² BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 234.

¹⁰³ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 648, 803.

¹⁰⁴ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1481.

¹⁰⁵ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 313.

¹⁰⁶ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 313.

¹⁰⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 315, 641.

¹⁰⁸ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 318, 628, 649.

¹⁰⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 318.

¹¹⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 145.

¹¹¹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1293.

¹¹² BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 892.

¹¹³ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 500.

¹¹⁴ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 618.

¹¹⁵ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 116.

¹¹⁶ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1390.

¹¹⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 672.

Donanma gemilerinde kullanılan variller için İznikmid'den varil tahtası,¹¹⁸ Erbil tahtası¹¹⁹ ve Gelibolu'dan pontal çam ağaçları¹²⁰ ve Pınarhisar ve Vize'den ise çeşitli çap ve cinsten tahta tedarik edilmektedir.¹²¹

MAD. 2775 numaralı defterde donanma ile ilgili muhtelif konularda 10 adet hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin konularını; donanma gemilerine gönderilen yeniçerilere mühimmat verilmesi,¹²² kadirga yapılması için gönderilen paranın bakisinin tahsili¹²³, Semendre'de yapılacak yeni gemiler,¹²⁴ Basra'daki donanma gemileri için lazım olan edevatın tedariki¹²⁵ ile kalafatçıların ulûfelerinin ödenmesi,¹²⁶ Rumeli'deki kalelerin toplarının tamir ettirilmesi,¹²⁷ Vezir Mustafa Paşa'nın donanmayla seferden geldiğinde pişkeş için evânî ve akmişe-i mütenevvia cinsinden aldığı borcu hazineye ödemesi,¹²⁸ Gelibolu'da yapılan yeni tersâneler,¹²⁹ Azak'a gönderilen donanma gemileri için dört adet küçük gemi ve bir adet küçük şaykanın verilmesi oluşturmaktadır.¹³⁰

Mâliye Ahkâm Defterleri arasında önemli bir yere sahip olan MAD. 7534 numaralı defterde, donanmayla ilgili toplamda 62 adet belge tespit edilmiş olup bunların 16 tanesi donanmanın ihtiyaç duyduğu kürekçilerin tedariki,¹³¹ kürekçi bedellerinin tahsili,¹³² talep edilen kürekçilerin İstanbul'a gönderilmesi,¹³³ kürekçi bedellerine ait muhasebelerin teftişi,¹³⁴ kürekçilerin ve diğer donanma personelinin mevâciblerinin ödenmesi¹³⁵ cenkçi tayini¹³⁶ ile tayin edilen cenkçilere tüfek verilmesine dairdir.¹³⁷ Kürekçilerin avâruz akçesi olarak kürekçi bedelinin 1250 akçe olarak tahsil edilmesi,¹³⁸ İçel ve Tire'deki çingene ve gariplerden kürekçi tayini için çeribaşı lazım olduğu, çingenelerden vazifeli olup gelmeyenlerin kürekçi bedellerinin, bulunanlardan talep edilmemesi gibi hususlara da yer verilmektedir.¹³⁹

118 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 901.

119 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 629.

120 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 786.

121 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 299.

122 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 141.

123 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 179.

124 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 321.

125 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 642.

126 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 713.

127 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 950.

128 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1298.

129 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1386.

130 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1435.

131 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 274.

132 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 81, 89, 292.

133 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 15, 1702.

134 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1475.

135 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 198, 326.

136 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1646.

137 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 52.

138 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 292, 1702.

139 BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 176, 1042.

7534 numaralı defterde donanma için gerekli olan peksimete dair 21 adet belge tespit edilmiştir. Bu hükümlerin içeriklerinden; peksimet ve zahîrenin hangi kazalardan ne kadar paraya tedarik edildiği,¹⁴⁰ peksimet bedellerinin cizye haracı¹⁴¹ veya avâruz bedeli karşılığında tahsil edilmesi, kimi zaman da peksimetin yarısının pişirilip diğer yarısının parasının talep edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴² Ayrıca pişirilmesi emredilen peksimet bedellerine ait bakilerin tahsil¹⁴³ ve teftişi¹⁴⁴ ile son olarak pişirilen peksimetlerin donanma gemileri¹⁴⁵ ve kalelere gönderilme usullerine dair detaylı bilgi edinilmesi mümkün olmaktadır.¹⁴⁶

MAD. 7534 numaralı defterdeki hükümlerden; donanmanın ihtiyaç duyduğu yelken bezini Akhisar'dan,¹⁴⁷ kendir, tel ve urganın Kastamonu, Küre-i Ma'mûre ve Taşköprü'den,¹⁴⁸ mîri esirlere don ve gömlek için gereken bezin yine Akhisar'dan,¹⁴⁹ barutun ise Anadolu ve Rumelihisarı'ndan tedarik edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Bunların dışında İstanbul hassa harcı tarafından tedarik edilmesi gereken ihtiyaçlar; bal mumu, top, akçe kesesi ve iki top astar şeklinde sıralanmaktadır.¹⁵¹

Defterde, donanma için gerekli kereste, tahta ve ağaçların tedarikine dair 3, bunların muhasebesi¹⁵² ve bu ağaçları işleyecek marangozların tayinine dair birer olmak üzere toplam 5 hüküm tespit edilmiştir.¹⁵³ İhtiyaç duyulan kerestelerin hangi işlerde kullanılacağı (top kundakları, gemi tamiri) ve nerelerden tedarik edildiği belirtilmektedir.¹⁵⁴ Kerestelerin; Kocaeli, Lapseki, İznik, Şile, Gebze, Akyazı, Gönük, Akhisar, Yenice-i Taraklı, Geyve ve Kandıra'dan tedarik edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Donanma için birçok sancak ve kazadan donanmacı yazılan reayanın bu hizmet karşılığı raiyyet rüsûmundan muaf oldukları için muafiyetlerine dışarıdan karışılmaması¹⁵⁶ ve donanma gemileri kerestesi tedarik edenlerden kürekçi talep olunmaması emr olunmaktadır.¹⁵⁷ Kayıtlardan Adana, Niğde, Tarsus'tan bazı reayanın

¹⁴⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 92, 241, 326, 398, 729, 836, 1603, 1615, 1726, 1785.

¹⁴¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 398.

¹⁴² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 71.

¹⁴³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 92, 961, 1615.

¹⁴⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 662, 676, 796, 961, 1264.

¹⁴⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 86.

¹⁴⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 398.

¹⁴⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 394, 1205.

¹⁴⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 878.

¹⁴⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 394, 1205.

¹⁵⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1037.

¹⁵¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 325.

¹⁵² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 992, 1023.

¹⁵³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1671.

¹⁵⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1045, 1234.

¹⁵⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 992, 1045, 1234.

¹⁵⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 603, 743.

¹⁵⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 482.

donanmacı yazılıp vergilerden muaf oldukları, Kınıklıkların ise gemi kerestesi sebebiyle muafiyetleri bulunmaktadır.¹⁵⁸

Donanma ihtiyaçlarından; yemiş, esirlere don ve gömlek tedariki için gönderilen akçenin yetmemesi durumunda Vardar, Ağrıboz ve Akçahisar'daki hassa mukataalardan karşılanması hakkında hükümler yer almaktadır.¹⁵⁹

Defterde müteferrik konulara dair 3 hüküm bulunmakta olup konularını; Koron Kalesi için gerekli mühimmatın navlunu ödenmek şartıyla Karamürsel gemisi kiralanıp gönderilmesi,¹⁶⁰ donanma gemileriyle Delvine sancağında bina olunan Kargılıç Kalesi'nin mühimmatının taşınması¹⁶¹ ve donanma gemilerine kara reisi tayini oluşturmaktadır.¹⁶²

Defterde son olarak donanma için tahsil edilen vergilerin yine donanma gemileriyle İstanbul'a gönderilmesi,¹⁶³ donanmaya teslim edilen altın ve paraların teftişi,¹⁶⁴ donanma için çeşitli kazalardan akçe gönderilmesine dair 6 belge tespit edilmiştir.¹⁶⁵

Osmanlı Arşivi'nde yer alan; İE.DH. nr. 20, A.DVN.ŞKT. d, nr. 979, D.EVM. d, nr. 26278, D.BŞM. d, nr. 36806, MAD.d, nr. 233, MAD.d, nr. 19322, MD. d, nr. 41, KK.d. nr. 61 adlı Mâliye Ahkâm Defterlerinde donanma ile ilgili belge tespit edilememiştir.

3- XVI. Yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde Tersâne-i Âmire ve Diğer Tersânelere Dair Belgeler

Donanma-yı Hümâyûn'un en önemli yardımcı müesseselerinden biri olan Tersâne-i Âmire'ye dair birçok defter tasnifinden önemli sayıda belge bulunmaktadır. Mâliye Ahkâm Defterinde de Tersâne-i Âmire'ye dair toplam 213 adet belge tespit edilmiş olup bunlardan 40'ı Kamil Kepeci 67 numaralı defterde yer almaktadır. Belgelerin konularını; Tersâne-i Âmire için toplanılan kürekçiler,¹⁶⁶ gaybet eden kürekçiler,¹⁶⁷ kürekçi bedelleri tahsili ve Tersâne-i Âmire'ye teslimi,¹⁶⁸ tersâne gemilerinde kalkancılık ve neccarlık hizmeti yapanlara kürek çektirilmemesi,¹⁶⁹ avâriz-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyeden muafiyet için yelken bezi tedarik edenlerin muafiyetine müdahale edilmemesi,¹⁷⁰ Oniki Divan, Gölbazarı ve Amasra'dan inşa

¹⁵⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 603, 743, 482.

¹⁵⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 60, 234.

¹⁶⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 220.

¹⁶¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 92.

¹⁶² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1359.

¹⁶³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 233.

¹⁶⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 587.

¹⁶⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 617, 646, 844.

¹⁶⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 32, 277.

¹⁶⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 21, 32, 483, 699, 810.

¹⁶⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 21, 32, 201, 211, 214, 228, 229, 231, 259, 483, 638, 690.

¹⁶⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 149.

¹⁷⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 185.

olunacak gemiler için kadirga tahtası kestirilmesi ve bedellerinin mukataalardan ödenmesi,¹⁷¹ kalıçe ve mavna küreklerinin tedariki,¹⁷² Samsun, Trabzon, Merzifon, Tokat, Terme, Sinop, Bayramlı, Giresun, Tirebolu, Amasya, Taşköprü ve İnebolu'dan urgan tedariki,¹⁷³ avârizhâne ve avâriz bedellerinin tersâneye gönderilmesi,¹⁷⁴ Selanik, Sidrekapısı, Usturumca, Yenice-i Vardar, Filorina, Siroz, Timurhisar, Avrat-hisarı ve Zihne'den kendir ve üstübü tedariki,¹⁷⁵ Galata Tersânesi'ndeki esirler için kendir satın alınması,¹⁷⁶ Eflak Voyvodası Aleksandır'ın Tersâne-i Âmire'ye gönderdiği don yağı ve kendir,¹⁷⁷ Bartın ve Amasra'dan yeni yapılacak altı adet kadirga için gürgen ağacından direk tedariki,¹⁷⁸ Lapseki, İne, Midilli ve Modak'dan zift ve katran satın alınması,¹⁷⁹ Tuzla ve İne'den penbe ipliği tedariki ve ücretinin mukataalardan ödenmesi,¹⁸⁰ çakar tedariki,¹⁸¹ piyade yayabaşılarının muafiyeti,¹⁸² gemi ağaçları için verilen akçelerin muhasebelerinin teftişi,¹⁸³ tersânedeki suçluların yiyeceklerinin tedariki,¹⁸⁴ avâriz bedeli olarak kadirga küreklerinin kestirilip gönderilmesi gibi hususları içermektedir.¹⁸⁵

Mâliye Ahkâm Defterlerinden MAD. 2775 numaralı defterde Tersâne-i Âmire'ye dair 73 belge tespit edilmiş olup 9 tanesi yeni yapılacak donanma gemilerinin ihtiyaç duyduğu kerestelere dairdir. Bu kerestelerin ise genelde Kandıra, Pınarhisar, Vize, Lapseki, Biga, Gönen, Manyas, Çan, Gelibolu, Edremit, Ezine, Tuzla, Balye gibi kazalardan tedarik edildiğini, bu husus için kaza kadılarına gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır.¹⁸⁶ Bu keresteler içerisinde özellikle Erbil tahtası istenmesi de oldukça önemli görülmektedir.¹⁸⁷

Tersâne-i Âmire'de ihtiyaç duyulan diğer malzemeler içerisinde zift ve katran ile zift kazanlarının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu malzemelere özellikle donanma gemilerinin kalafatlanması için ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda defterde 7 adet belge bulunmaktadır. Bu tür tedariklerin Midilli, Söğüt, Gelibolu, Bindirekli ve Devrek kadılıklarından tedarik edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Bir diğer

¹⁷¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 219.

¹⁷² BOA, KK.d, nr. 67, s. 225.

¹⁷³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 255.

¹⁷⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 348.

¹⁷⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 370, 373.

¹⁷⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 370, 427.

¹⁷⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 470.

¹⁷⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 582.

¹⁷⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 590, 987.

¹⁸⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 590.

¹⁸¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 601.

¹⁸² BOA, KK.d, nr. 67, s. 701.

¹⁸³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1204.

¹⁸⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1228.

¹⁸⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1273.

¹⁸⁶ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 41, 299, 370, 625, 629, 728, 1061, 1151.

¹⁸⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 629.

¹⁸⁸ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 313, 315, 347, 430, 629, 682, 1155.

ihtiyaç maddesi olarak tente ve yelken bezini görmekteyiz. Tente bezi Gelibolu'dan,¹⁸⁹ yelken bezi ise Midilli'den,¹⁹⁰ kadirga küreği Ahyolu'dan,¹⁹¹ kurşun Galata emîninden tedarik olunmaktadır.¹⁹² Yelken bezleri için gerekli iplik ve üstübü ise Mısır'dan karşılanmaktadır.¹⁹³ Donanma gemileri için kendir ve urganlar; Birgi,¹⁹⁴ Aydın,¹⁹⁵ Tire¹⁹⁶ ve Samsun'dan alınmaktadır.¹⁹⁷ Gemilerde kullanılan makaralar ise Tophâne-i Âmire'den,¹⁹⁸ lenger, demir, kaynak ve kaynakçı ustaları Samakov'dan,¹⁹⁹ kürek yontucu bıçakçı ve baltacı ustaları İznikmid, Kandırı, Şile, Vize ve Pınarhisar'dan,²⁰⁰ neccarlar Cezâir-i Marmara'dan temin edilmektedir.²⁰¹

Defterde bulunan belgeler arasında Tersâne-i Âmire'nin yanı sıra diğer tersânelere dair belgeler de bulunmaktadır. Galata hassa kadirga tersânesi ile İznikmid Tersânesi'nin tamiri bunlara misal teşkil etmektedir.²⁰² Sadece tersânelerde gemi inşa edilmemekte zarar gören kayıkların da tamiri yapılmaktadır. Buna örnek olarak da Hersek livasındaki Tırnova İskelesi tersânesinde bulunan iki kayığın tamiri gösterilebilir.²⁰³ Diğer bir belge ise Sinop Tersânesi'nde tamamlanan kadirga ve mavnaların içlerine ellişer adet adam konulup Galata Tersânesi'ne gönderilmesine dairdir.²⁰⁴ Belgelerden tersânede sadece donanma için değil başka amaçlar için de sandal üretildiğini, Büyükçekmece köprüsünün yapımı için ihtiyaç duyulan dört adet sandal yapımının emredilmesine dair belgeden anlaşılmaktadır.²⁰⁵

2775 numaralı Mâliye Ahkâm Defterinde tersânelere ilgili önemli bilgilerden biri de Gelibolu'da yapılan tersâne binalarıdır. Bu binalara dair defterde 13 adet belge bulunmaktadır. Belgelerin konularını; tersâne için gerekli ustaların tedariki, bina inşası, gerekli olan demir, çivi ve her türlü malzemelerin tedariki oluşturmaktadır.²⁰⁶

Tersâne-i Âmire'ye dair önemli bir bilgi kaynağı da MAD. 7534 numaralı defterdir. Defterde Tersâne-i Âmire ve diğer tersânelere dair 88 adet belge tespit edilmiştir. Defterde yer alan belgelerin büyük bir bölümü Tersâne-i Âmire'nin

189 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 313, 422, 1560.

190 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 628.

191 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1049.

192 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 672.

193 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 318, 629, 1010.

194 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 599, 629, 657.

195 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 599, 629.

196 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 629, 658, 1232.

197 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 629.

198 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 460.

199 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 306, 825, 1633.

200 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 413, 465, 477, 1176, 1197.

201 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 40.

202 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1232, 1411.

203 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1426.

204 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1353.

205 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 7.

206 BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 636, 641, 650, 1015, 1062, 1125, 1216, 1386, 1552, 1560.

donanma gemileri ve mîriye ait gemilerin yapımında ihtiyaç duyduğu malzemelerin tedarikine aittir. Ayrıca bu tedarikler sırasında yapılan harcamaların teftişi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu defterdeki belgelerin tanımlanmasında tespit edilen hükümler konularına ayrılarak değerlendirilmiştir. Bu ayırım neticesinde ilk sırayı Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu kereste ve tahtalar, 18 adet belgeyle ilk sırayı almaktadır. Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu ağaç malzemelerin tedarikinde; İznikmid, İznik, Şile, Gebze, Kocaeli, Samakov, Biga, Lapseki, Edremit, Kızılca Tuzla, Çan, Ayazmend, Bergama, Vize, Pınarhisarı, Kırkkilise, Ahyolu, Aydos, Karınabad, Gönen ve Güvercinlik kazaları başta gelmektedir.²⁰⁷ Bu kerestelerin cinsleri (kalelerdeki toplar için kiriş ağacı),²⁰⁸ çapları,²⁰⁹ miktarı,²¹⁰ ücretleri²¹¹ ve bu işler için görevlendirilen kişilerin muhasebelerinin teftişi hakkında da belgeler bulunmaktadır.²¹² Bergama kazası gibi tersane için uygun ağaçların olmadığı yerlerden ağaç tedarikinin reddine dair belgelere de rastlanılmaktadır.²¹³ Mısır Tersânesi,²¹⁴ Trablus Kalesi²¹⁵ gibi merkezden uzak yerlerdeki kereste ihtiyaçlarının da merkezden karşılandığını görmekteyiz.

Tersâne-i Âmire'de, donanma gemilerinin inşasında oldukça önemli ihtiyaçlar arasında yelken bezi, tente, pamuk ve penbe ipliği, üstübü, kirpas ve beziryağı gibi malzemelerin bulunduğu ve bunlara ait MAD.d 7534 numaralı defterde 23 adet belge tespit edilmiştir. Tente bezinin tedarik bölgeleri olarak Gelibolu, Atina ve İstifa kazaları görülmektedir.²¹⁶ Ancak bu tenteler sadece donanma ihtiyaçları için değil Saray-ı Âmire'nin suyolları tamiri,²¹⁷ Üsküdar'da inşa edilen köşk²¹⁸ ve Kiler-i Âmire'deki açık yerlerin örtülmesi için tersânedan talep edildiği görülmektedir.²¹⁹ Ayrıca tente ve yelken bezi dikmek için ihtiyaç duyulan pamuk ve penbe ipliğinin tedariki de önemli ihtiyaç maddesi olarak ortaya çıkmaktadır.²²⁰ Belgeler arasında yelken bezinin tedarik edildiği kazalar, miktarı ve bahalarına dair de önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Tersâne-i Âmire mühimmatları arasında üstübü de önemli bir yer tutmaktadır. Üstübülerin tedarikine dair defterde 6 adet belgeye

²⁰⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 285, 1298, 1470, 1595, 1718, 1757, 1791, 1792, 1600.

²⁰⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1406.

²⁰⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 285.

²¹⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1303, 1595.

²¹¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1595.

²¹² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 889, 1023, 1757, 1346.

²¹³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1718.

²¹⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1313.

²¹⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 526.

²¹⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 51, 52, 245.

²¹⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 583.

²¹⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 691.

²¹⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1295.

²²⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1745, 1320, 1259.

rastlanılmıştır.²²¹ Bu belgelerden ihtiyaç duyulan üstübünün Gümülcine,²²² Siroz²²³ ve Manastır'dan tedarik edildiği anlaşılmaktadır.²²⁴ Ayrıca donanma için Mısır beylerbeyine hitâben yazılan hükümlerde üstübü, üstübü ipliği, Mısır kirpası ve beziryağı tedarikine dair emirler verildiği görülmektedir.²²⁵

Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaçlarından donanma gemilerinde kullanılan demir aletleri, lenger demirleri, çubuk demiri, mismar, tunç, bakır ve kurşunun tedarik edilmesine dâir MAD.d 7534'te 13 adet belge bulunmaktadır. Genelde donanma gemilerinde kullanılan demirler Samakov'dan,²²⁶ mismarın Samakov²²⁷ ve Zağra-i Atik'ten,²²⁸ tunç ve bakırın Tophâne-i Âmire ve İstanbul hassa harcı emîninden talep edildiği görülmektedir.²²⁹ Aslında tersânenin ihtiyacı olan her cins demirin Samakov'da üretilip arabalarla Ahyolu İskelesi'ne getirilip buradan gemilerle Tersâne-i Âmire'ye nakledildiği anlaşılmaktadır.²³⁰ Bu nakil esnasında bazı kazalar yaşandığı yükleme esnasında getirilen lenger demirlerinin deniz düştüğü, düşen demirin tekrar Samakov'da işlenmesi ve tedarikine dair emirlere rastlanmaktadır.²³¹

Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç listesinde yer alan katran, zift ve zifti kaynatmak için odun bulunmaktadır.²³² Bu tür ihtiyaçlar ise Lapseki, Ezine, Vize, Midilli ve Avlonya'dan temin edilmektedir.²³³ Ziftlerin kullanılma amaçları da; "hasa at gemileri için,²³⁴" "kadırğa gemileri için" gibi ifadelerle belirtilmektedir.²³⁵ Ücretiyle tedarik edilen zift ve katranların yine gemilerle Tersâne-i Âmire'ye götürülüp teslim edildiği anlaşılmaktadır.²³⁶ Midilli'den tedarik edilen zift için "*Timarlı Sipahi Mehmed Çavuş'un Midilli'de her sene bin beş yüz kantar zift tahsil edip Tersâne-i Âmire'ye teslim şartıyla sefer oldukça kalıp tumarına, çavuşluğuna dahl edilmemesi*" hakkında bir hükümbulunmaktadır.²³⁷

Tersâne-i Âmire için talep edilen ve önemli ihtiyaçlar arasında yer alan urgan ve kendire ait defterde 8 hüküm bulunmaktadır. Donanma gemileri için ihtiyaç

²²¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 109, 404, 507, 1302, 1328, 1514.

²²² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 404.

²²³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 109

²²⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1328.

²²⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 507, 1514.

²²⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 955, 1045, 1611, 1782, 1783.

²²⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 380.

²²⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1457.

²²⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 68, 1348, 1486.

²³⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1405, 1782.

²³¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1611.

²³² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 75, 181, 731, 1563.

²³³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 75, 181, 1520, 1576, 1601.

²³⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1028.

²³⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1563.

²³⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 75.

²³⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 181.

duyulan urgan ve kendir; İzmir, Aydın, Milas, Çene, Tire, Birgi ve Mazon kazalarından temin edilmektedir.²³⁸

Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç listesinde yer alan ve önemli gıda maddelerinden olan arpa ve peksimetin tedarik edilmesine dair 3 hüküm yer almaktadır. Bu hükümlerde; Ağrıboz ve Mora sancaklarında İstabl-ı Âmire mühimmatı için arpa tedarikine gönderilen Mustafa Çavuş'a hitâben yazılan hükümde, tahsil edilen haraç akçesinden yüz yirmi bin akçenin donanma gemileriyle Tersâne-i Âmire emînine teslimi,²³⁹ Murad Çavuş gemisindeki iki yüz nefer mücrime her iki nefere bir vakiyye peksimet hesabınca iki aylık peksimet verilmesi²⁴⁰ ve Tersâne-i Âmire için gönderilen peksimetler konu edilmektedir.²⁴¹

Tersâne-i Âmire için lazım olan üç bin çift sandal küreğinin Kandıra kazasından tedarik edilip gönderilmesine dair bir hüküm bulunmaktadır.²⁴² Tersâne-i Âmire için lazım olan abanın tedarikinde ahaliye zulüm eden kulların teftişi hakkında da bir adet hüküm bulunmaktadır.²⁴³ Tersâne-i Âmire ve liman mühimmatı için gerekli taşçının ücreti mukabili Gelibolu, Lapseki ve Evreşe kazalarından tedarik ettirilmesi ayrıca Hâssa-i Hümâyûn'a lazım olan bir gemi taşında ilgili yerlerden getirilmesine dair birer hüküm bulunmaktadır.²⁴⁴ Taş ve taşçının dışında donanma gemileri için gerekli neccar ve baltacıların Şile, Vize ve Pınarhisar'dan tedariklenmektedir.²⁴⁵

Adı geçen defterde Üsküdar boğazında işleyen üç adet at piremnenin tamiri,²⁴⁶ Kefken İskelesi'ndeki tersâneye beratla meremmetçi tayini²⁴⁷ ve Haydarpaşa Bahçesi'nde yeniden kayıkhâne yaptırılması ile Sultaniye ve Beykoz bahçelerindeki kayıkhânelerin tamirine dair birer hüküm bulunmaktadır.²⁴⁸ Tersâne-i Âmire için Karaferye'den 42 adet kürekçi için her nefer için 950 akçe hesabı üzere 38 bin elli iki akçe kürekçi bedeli tahsil edilip teslimi,²⁴⁹ Siroz'dan tahsil edilen kürekçi bedellerine ait muhasebenin teftişi²⁵⁰ ve Cezayir beylerbeyine hitâben, donanma ve tersânede görevli olanların mevâcib ve ulûfelerinin ödenmesine dair de birer hüküm bulunmaktadır.²⁵¹

Tersâne-i Âmire'ye dair yazılan hükümler arasında mücrim ve esirlere ait aynı defterde 4 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin konularını; Filibe'den esir ve

²³⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 30, 154, 285, 589, 923, 1053, 1266, 1278.

²³⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 233.

²⁴⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 946.

²⁴¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1197.

²⁴² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1543.

²⁴³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1250.

²⁴⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 406, 1547.

²⁴⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1547, 1671.

²⁴⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1286.

²⁴⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1500.

²⁴⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1519.

²⁴⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 54.

²⁵⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 198.

²⁵¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 326.

mücrimler için aba temini,²⁵² Kıbrıs'tan ihraç olunan esirlerin pencikleri alındıktan sonra temessükler alınıp, temessüklerin zayi olduğu ve bu esirlerden tekrar pencik rüsûmu alınmaması,²⁵³ hasta ve amel mânde esirlerin satılması²⁵⁴ ve mîri esire vardiyanlık hizmeti verilmesi oluşturmaktadır.²⁵⁵

Mâliye Ahkâm Defterlerinden D.EVM.d 26278 numaralı defterde Tersâne-i Âmire'de gemi yapımı için gerekli malzemelerin tedarikine dair 6 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerin konusunu; Tersâne-i Âmire'deki gemiler için otuz adet direk başının tedariki,²⁵⁶ Tersâne-i Âmire ve Tophâne mühimmatı için gerekli olan paranın Hassa Samakov mukataası emînlerinden alınması,²⁵⁷ Aziz'e gemi yapımı için Tersâne-i Âmire'den gönderilen neccarların ulûfe ve nafakaları,²⁵⁸ Tersâne-i Âmire gemileri ve Mahzen-i Âmire için Samakov'da demir esbâbı işlenmesi,²⁵⁹ Tersâne-i Âmire'ye ağaç gönderilmesi ve ücretlerinin Hazîne-i Âmire'den ödenmesi,²⁶⁰ Tersâne-i Âmire gemileri için zift tedariki ve bu zift için harcanacak meblağ oluşturmaktadır.²⁶¹

Mâliye Ahkâm Defterlerinden Mühimme Defterleri arasında bulunan 41 numaralı defterde Tersâne-i Âmire ile ilgili 6 adet belge tespit edilmiştir. Anadolu mâliye ahkâmına dair hükümleri içeren defterdeki belgelerin konuları genel olarak Tersâne-i Âmire için talep edilen hizmetlere gidemeyip yerlerine bedel olarak başka birini gönderenler ile gittikleri halde mevkûfat emînlerinin gayr-ı hukûkî bedel akçesi taleplerine dairdir.²⁶²

Tersâne-i Âmire ve diğer tersânelere dair Kamil Kepeci 61, 62 ve 63 numaralı Mâliye Ahkâm Defterlerinde her hangi bir hükme rastlanılmamıştır. Ayrıca İE.DH. 20, A.DVN.ŞKT. 979, D.BŞM. 36806, MAD. 233 ve 19322 numaralı mâliye ahkâm defter parçalarında da bu konuya dair hüküm bulunmamaktadır.

İkinci Bölüm

1- XVI. Yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde Tacir, Tüccar ve Osmanlı Deniz Ticaretine Dair Belgeler

XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinde tacir, tüccar ve ticaretle ilgili toplam 77 belge tespit edilebilmiştir. İlk Mâliye Ahkâm Defteri olan Kamil Kepeci Tasnifi 61 numaralı defterde bu konulara dair 11 hükmün konusunu Osmanlı limanlarında yapılan ticaret ve tüccar oluşturmaktadır. Bu hükümlerde; iskelelere getirilen

²⁵² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 75.

²⁵³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 146.

²⁵⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 780.

²⁵⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1032.

²⁵⁶ BOA, D. EVM.d, nr. 26278, s. 18.

²⁵⁷ BOA, D. EVM.d, nr. 26278, s. 36.

²⁵⁸ BOA, D. EVM.d, nr. 26278, s. 75.

²⁵⁹ BOA, D. EVM.d, nr. 26278, s. 116.

²⁶⁰ BOA, D. EVM.d, nr. 26278, s. 117.

²⁶¹ BOA, D. EVM.d, nr. 26278, s. 139.

²⁶² BOA, Mühimme Defterleri Tasnifi (MD.), nr. 41, s. 87, 98, 173, 346, 393, 495.

ticaret mallarından kumaş,²⁶³ çuka²⁶⁴ ve esirler hakkında bilgiler verilmektedir.²⁶⁵ Ayrıca ticaret yapılan iskeleler ve bu iskelelerde ticaret mallarından alınan gümrük vergilerine yer verilmektedir.²⁶⁶ Özellikle hükümler, Osmanlı iskelelerinde ticaret için gelen tüccara yapılan zulmün ortadan kaldırılması ve bu tür faaliyetlerde bulunanların cezalandırılmasına dair emirleri içermektedir.²⁶⁷ Bunlara ek olarak ticaret için gelen tüccarlardan ölenlerin eşyalarının varislerine verilmesi,²⁶⁸ tüccarın muafiyetleri,²⁶⁹ iskelelere mal getirip ancak gümrükten gizlice mal kaçırarak tacirlerin cezalandırılmasına dair hükümler de bulunmaktadır.²⁷⁰ Bu bilgiler ışığında ilk belge, Dukakin eyalet kadısına hitâben yazılmış olup, İskenderiye beyi ve adamlarının İskenderiye'deki tüccara yaptıkları zulmün ortadan kaldırılması emredilmektedir.²⁷¹ Bu konuya dair son hüküm ise Galata kadısına yazılan bir tezkire sureti olup Laradok adlı tacirin devlete olan borcunun, kefil olan Venedik balyosundan tahsili istenilmektedir.²⁷²

Osmanlı deniz ticaretine dair iki numaralı Mâliye Ahkâm Defteri, Kamil Kepeci tasnifi 62 numaralı defterde dört adet hüküm tespit edilmiştir. Bu dört hükmün konusu ortak olup ticaret gemileriyle Osmanlı limanlarına mal getiren tüccar taifesinin gümrük vermemek için yaptıkları gayr-ı resmi işlemleri konu edinmektedir. İlk hüküm İstanbul ve Galata kadılarına hitâben yazılmış olup hükümde tüccarın, Karadeniz ve Akdeniz'den gemilerle getirip gizlice ambarlara koydukları balmumlarını mertek taifesine satıp darülharbe alıp götürdükleri ifade edilmektedir. Bu sebepten şemhâneye balmumu gelmeyip bu tür kişilerin balmumlarını evlerinde işleyip gizlice satmaları sebebiyle mâl-ı mîrinin zarar ettiği ve bunun teftişi için gerekli önlemlerin alınmasını içermektedir.²⁷³ İkinci hüküm, Gümülcine kadısı ve mukataat nazırına hitâben yazılmış olup, Drama kazası, Kavala İskeleyi ve Dubrovnik'ten mal getiren tacirlerin gümrüklerine dışarıdan müdahalenin engellenmesine dairdir.²⁷⁴ Üçüncü belge Mora sancağındaki Kalavarta kadısına hitâben yazılmıştır. Hükümde, Kalomiçe ve Balyabadra iskelelerinden gemilere mal yükleyen tüccarın gemilere nerede yükleme yapıyorlarsa orada gümrüklerini vermelerine dairdir.²⁷⁵ Defterdeki son hüküm, Selanik kadısına hitâben yazılmış olup Selanik

²⁶³ BOA, KK.d, nr. 61, s. 62, 293, 338, 369.

²⁶⁴ BOA, KK.d, nr. 61, s. 360.

²⁶⁵ BOA, KK.d, nr. 61, s. 360.

²⁶⁶ BOA, KK.d, nr. 61, s. 338.

²⁶⁷ BOA, KK.d, nr. 61, s. 62, 344, 360.

²⁶⁸ BOA, KK.d, nr. 61, s. 423.

²⁶⁹ BOA, KK.d, nr. 61, s. 308.

²⁷⁰ BOA, KK.d, nr. 61, s. 293.

²⁷¹ BOA, KK.d, nr. 61, s. 62.

²⁷² BOA, KK.d, nr. 61, s. 423, "Akzâ kuzâti'l-müslimîn evlâ vulâti'l-muvahhidîn Mevlânâ Galata kâdısı -dâme fezâiluhû- sûret-i tezkire vüsûl buldukda ma'lûm ola kim, Frenk kal'alarından Ülgün nâm kal'ada sâkin olan Laradok nâm tâcirde on üç bin akçe vardır Venedik balyosu kefil olmuşdur mezkûr balyosu getürdüp zikrolan akçeyi bî-kusûr tezkire ile varan çavuşa tahsîl itdirüp gönderesiz tahrîren fi 26 Zilhicce sene 927/7 Aralık 1520".

²⁷³ BOA, KK.d, nr. 62, s. 178.

²⁷⁴ BOA, KK.d, nr. 62, s. 283.

²⁷⁵ BOA, KK.d, nr. 62, s. 420.

gümrüğü iltizamı ve dârülharb tacirlerinden bazı Yahudilerin Selanik'e mal getirip haraç gûzarlarla anlaşp gümrük vermedikleri ve bunların teftişi hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Bu hükümde dikkat çeken unsurun Selanik Yahudisi tüccarın gümrük vermemek için yaptıkları iş ve işlemlerde gayr-ı hukûkî bir yolu tercih etmeleri olarak görülmektedir.²⁷⁶

Mâliye Ahkâm Defterleri tasnifinden 63 numaralı Kamil Kepeci defterinde ise Osmanlı iskelelerinde yapılan deniz ticaretine dair 14 adet hükme rastlanmıştır. Bu hükümlerin konularını; tacirlerin zimmetindeki bakilerin tahsili,²⁷⁷ Bursa'dan ipek götüren tacirler,²⁷⁸ ticaret için gelip Ankara'da ölen tacirin mallarını gasp edenlerin teftişi,²⁷⁹ Efreñç tacirlerinden Galata'da ölen Rozi'nin Gümrükhâne'deki mallarının üzerinde bulunan nişan örneklerinin yazılıp saraya gönderilmesi,²⁸⁰ Galata İskelesi'ne meta getiren Efreñç tacirlerinden bir tacirin zimmetinde kalan akçenin tahsili edilip Hazîne-i Âmire'ye teslimi,²⁸¹ 960/1552 tarihinde Azak'tan gelen balık ve havyarın Galata tacirleri tarafından satın alınması,²⁸² Ege kıyılarındaki iskelelerden gayrimüslim tacirlere buğday satışı ve gümrük ödemek istemeyenlerin teftişi,²⁸³ Venedik tüccarlarına şap satışı,²⁸⁴ Bursa'dan boyanmış ham deri satışı ve gümrük vergileri sıralanmaktadır.²⁸⁵ Bu hükümler içinde sayı olarak önemli miktarı Galata'da ölen Tacir Rozi'ye ait olup bu konuda 6 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerde; ölen Rozi'nin esnaftaki alacaklarının tahsili,²⁸⁶ mallarının isimlerinin yazılıp merkeze gönderilmesi,²⁸⁷ Rozi'nin mâl-ı mîriye ve şahıslara olan borcunun kendi malından veya kefillerinden tahsil edilmesi hususları yer almaktadır.²⁸⁸

Mâliye Ahkâm Defterinden dördüncüsü olan Kamil Kepeci tasnifi içerisinde yer alan 67 numaralı defterde deniz ticaretine dair 9 hüküm ve bir berat kaydı tespit edilmiştir. Bunların konuları da; Hassa bazirganlarından Ankara'ya gidip mal ve metâ getiren tacirlerin gümrüklerden muaf olmaları,²⁸⁹ tüccarın alış verişte kullandıkları altın ve gümüşler,²⁹⁰ Akkirman İskelesi'ne gelen tüccar taifesinden alınan gümrükler,²⁹¹ İstanbul'daki Sultan Bayezid Han'ın Selanik'teki bezazistanına

²⁷⁶ BOA, KK.d, nr. 62, s. 837.

²⁷⁷ BOA, KK.d, nr. 63, s. 4.

²⁷⁸ BOA, KK.d, nr. 63, s. 10.

²⁷⁹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 141.

²⁸⁰ BOA, KK.d, nr. 63, s. 279.

²⁸¹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 294.

²⁸² BOA, KK.d, nr. 63, s. 359.

²⁸³ BOA, KK.d, nr. 63, s. 466.

²⁸⁴ BOA, KK.d, nr. 63, s. 568.

²⁸⁵ BOA, KK.d, nr. 63, s. 622.

²⁸⁶ BOA, KK.d, nr. 63, s. 593.

²⁸⁷ BOA, KK.d, nr. 63, s. 868.

²⁸⁸ BOA, KK.d, nr. 63, s. 869, 890.

²⁸⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 10.

²⁹⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 180.

²⁹¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 387.

gelen tüccar ve malları,²⁹² Dubrovnik tacirlerinden Osmanlı topraklarında ölenlerinin muhalledatlarının Dubrovnik'e geri verilmesi,²⁹³ esir tutulan tüccarların avâ-
rızdan muaf oldukları,²⁹⁴ tüccar taifesinin mallarını gasp eden harâmî ve eşkıyanın engellenmesi,²⁹⁵ hassa tacirlerinden Mihail'e gittiği yerlerde yardımcı olunması,²⁹⁶ özellikle Leh ve Moskov vilayetleri ile diğer vilayetlere Hâssa-i Hümâyûn için samur kürkleri, bulgârî, ipek, kalay ve başka mal almak için gönderilen Mihail'e berat verilmesi²⁹⁷ ve Tacir Mihail'e iskele emînlerinin gayr-ı hukûkî dâhillerinin engellenmesi şeklinde sıralanmaktadır.²⁹⁸

Mâlîye Ahkâm Defterlerinden MAD. 2755 numaralı defterde deniz ticareti hakkında 17 adet hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin konularını; Vilâyet-i Rumeli'nden ve gayriden gelen tüccarın satmak için getirdikleri barut ve güherçilenin değer bahasıyla mîri için satın alınması,²⁹⁹ tuz ticareti ve iskelelerde tuzlar için verilen gümrük miktarı,³⁰⁰ Mısır'a giderken İskenderiye'de gemide vefat eden tüccarın muhalledatı,³⁰¹ Dubrovnik tüccarından birinin akçe kestirmek için verdiği kuruşları almadan ölmesi üzerine akçelerin Dubrovnik'e gönderilmesi,³⁰² güherçile işletmeciliği ve tacirlerden güherçile satın alınıp İstanbul'a gönderilmesi,³⁰³ İskenderiye ve Reşit iskelelerine gelen tüccara zulüm eden Yahudi mültezimlerin engellenmesi,³⁰⁴ ticaret için Mısır'a giderken harâmîler tarafından malları gasp edilen Yahudi tacirin mallarını talep etmesi,³⁰⁵ Bosna ve Hersek kazalarındaki iskelelere gelen tüccardan alınan gümrükler,³⁰⁶ Sofya'ya gönderilip orada ölen tacirin paralarının İstanbul'a gönderilmesi,³⁰⁷ Ruha kazasından Hoca Kasım'ın Belgrat'tan Edirne'ye yirmi üç fiçî bal ve yüz kantar ham bakır getirip Bakkal Süleyman'ın dükkanına emanet koyduğu ancak kendisi ticaret için Budin'e giderken ölmesinden dolayı bal ve bakırın Edirne hassa beytûlmâle ait olduğu,³⁰⁸ Dubrovnik beylerince İstanbul'a gönderilen tüccarından birisi öldüğünde, muhalledatının Dubrovnik beylerine verilmesi,³⁰⁹ tüccarın alacak davası,³¹⁰ Trabzonlu zimmî bir tacir ile

²⁹² BOA, KK.d, nr. 67, s. 571.

²⁹³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 785.

²⁹⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1089.

²⁹⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1105.

²⁹⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1210.

²⁹⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1230.

²⁹⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1269.

²⁹⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 76.

³⁰⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 252.

³⁰¹ BOA, MAD.d, nr. 2755, s. 272.

³⁰² BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 305.

³⁰³ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 319.

³⁰⁴ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 387.

³⁰⁵ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1074.

³⁰⁶ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 413.

³⁰⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 611.

³⁰⁸ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 669, 852.

³⁰⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1845.

³¹⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 971.

oğullarına ait olup, Yavuz Sultan Selim tarafından iskelelere getirdikleri kumaşların gümrükleri haricinde avâriz-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olduklarını belirten 12 Ramazan 973/ 2 Nisan 1566 tarihli imtiyaz beratının yenilenmesi,³¹¹ Galata tacirlerinden ticaret için Sakız'a gönderilip burada esir alınan tacirin tekrar Galata'ya gönderilmesi oluşturmaktadır.³¹²

Mâliye Ahkâm Defterlerinden MAD.d 7534 numaralı defterde Osmanlı iskelelerinde ticaret yapan tüccar ve bunların iskelelere getirdikleri mallara dair 12 adet hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerin konularını; Kudüs'ten Mısır'a ticaret için giden tacirden gümrük alındığı halde emîn ve âmillerin müdahalelerine devam ettiği,³¹³ Selanik'ten Mısır'ın İskenderiye İskelesi'ne mal götüren tüccarın gümrükleri alındıktan sonra emîn ve âmillerin gayr-ı kânûnî aldıkları paraların teftişi ve geri verilmesi,³¹⁴ Kıbrıs'a ticarete gidip orada ölen Salamon'un muhallelâtı,³¹⁵ Belgrat önünden geçip geçit resmi ödeyen ve İstanbul'a mal getiren Yahudi tüccardan Belgrat'ta tekrar gümrük alınmaması,³¹⁶ Akkirman'dan ticaret için getirilen kürklerle ait gümrük alındıktan sonra bac adı altında tekrar para talep edilmemesi,³¹⁷ yine Akkirman'da zahîre ticareti yapan tüccardan gümrük dışında alınan paraların iade edilmesi,³¹⁸ Beyrut tüccarının Mısır-Akka arası gemi ile yaptıkları ticarete Akka ve Safed subaşılarının mani olduğu,³¹⁹ Trablus'dan gemi ile ticaret için gelirken gemisi karaya oturan Yahudi tüccarın malları,³²⁰ Üsküp'ten gelen Yahudi tüccarın mallarını zabt eden çavuş³²¹ ve son olarak bal ve bal mumu ticaretinin İstanbul dışında yapılmasının yasak olduğu şeklinde hükümler sıralanmaktadır.³²²

Mâliye Ahkâm Defterleri arasında yer alan İbnü'l-Emin Dâhiliye tasnifi 20 numaralı defter parçasında 3 adet hüküm bulunmaktadır. Birinci hüküm, Avlonya iskelesine gelen tüccar gemilerini harâmi kayıklarından korumak için kürekçi yazılmasına dairdir.³²³ İkinci hüküm İnebahtı kadısına hitâben yazılmış olup ticaret mallarına ait gümrüklerin gümrükhânelerde alınması ile ilgilidir.³²⁴ Son hüküm ise, ticaret için İnebahtı İskelesi'ne gelip burada ölen Venedikli tacirin malları ve akçelerinin yazılıp İstanbul'a gönderilmesi hakkındadır.³²⁵

³¹¹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1296.

³¹² BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1404.

³¹³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 92.

³¹⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 351.

³¹⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 255.

³¹⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 321, 436.

³¹⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 616.

³¹⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1747.

³¹⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 692.

³²⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1310.

³²¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1521.

³²² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1515.

³²³ BOA, İE. DH, nr. 20, s. 49.

³²⁴ BOA, İE. DH, nr. 20, s. 106.

³²⁵ BOA, İE. DH, nr. 20, s. 93.

Mâliye Ahkâm Defter parçalarından D. EVM. 26278 numaralı defterde üç adet hüküm bulunmakta olup ilki Mısır beylerbeyi, Mısır kadısı ve Mısır defterdarına hitâben yazılmış olup ticaret için Mısır'a giden tacirden alınan haraç miktarına dairdir.³²⁶ İkincisi Yanbolu kadısına yazılmış olup Yanbolu kesesinin ticareti ve bu keselerin nakliyesinde alınan bac miktarı³²⁷ son hüküm ise, Sofya'ya ticaret için gidip orada vefat eden tacirin muhallelâfâtı hakkındadır.³²⁸

Mâlîyeden Müdevver Defterler arasında yer alan MAD.d 233 numaralı mâliye ahkâm defter parçasında iki adet tezkire tespit edilmiştir. İlki Edincik kadısına hitâben yazılmış olup Venedikli tacirin Bandırma İskelesi'nde ölmesi üzerine metrûkatına el koyan beytûlmal emînlerinden alınıp Venedik balyosuna teslim edilmesi³²⁹ diğeri ise Bursa kadısına hitâben yazılmış olup ölen tacirin muhallelâfâtının beytûlmâlâle kaldığına dairdir.³³⁰

Mâlîye Ahkâm Defterleri arasında son sırayı alan Mühimme Defterleri tasnifinde yer alan 41 numaralı defterde, Osmanlı deniz ticaretine dair iki adet belge bulunmaktadır. Bunlardan ilki Galata'daki bazı tüccarın mahzenlerde biriktirdikleri malları vergi vermemek için gizlice gemilere yükledikleri için teftişleri hakkındadır.³³¹ İkinci belge ise Kefe sancakbeyine hitâben yazılmış olup gemi ile Kefe ve Azak'a mal getiren tüccarın mallarına ait vergileri Azak'ta verdikleri için Kefe'de tekrar vergi alınmamasına dairdir.³³²

Mâlîye Ahkâm Defter parçalarından A.DVN.ŞKT.d 979, D.BŞM.d 36806 ve MAD.d 19322 numaralı defterlerde tüccar, tacir ve deniz ticaretine dair bir hükme rastlanılmamıştır.

2- XVI. Yüzyıl Mâlîye Ahkâm Defterinde Gümrüklere Dair Belgeler

Osmanlı deniz ticaretinin önemli bir ayağını da gümrükler oluşturmaktadır. Mâlîye Ahkâm Defterinde Osmanlı liman ve iskelelerindeki gümrüklerden alınan vergilere dair 60 adet belge tespit edilmiştir. Gümrüklere gelen mallar, gemi sahipleri, tüccarın verdiği gümrük miktarları, getirilen ürünler, kaçakçılık, gümrük işletmeciliği gibi birçok konu hakkında Mâlîye Ahkâm Defterleri önemli bir kaynak konumundadır. Bu bağlamda Kamil Kepeci tasnifi 61 numaralı defterde 3 adet belge tespit edilmiştir. İlk belge Venedikli tacirlerin ipek ticareti ve gümrük vergisine dairdir.³³³ İkinci belge Avlonya İskelesi'ne kumaş getirip gümrükten gizlice

³²⁶ BOA, D.EVM.d, nr. 26278, s. 5.

³²⁷ BOA, D.EVM.d, nr. 26278. s. 8

³²⁸ BOA, D.EVM.d, nr. 26278. s. 27.

³²⁹ BOA, MAD.d, nr. 233, s. 78.

³³⁰ BOA, MAD.d, nr. 233, s. 106.

³³¹ BOA, MD.d, nr. 41, s. 75.

³³² BOA, MD.d, nr. 41, s. 355.

³³³ BOA, KK.d, nr. 61, s. 204.

geçirip satan tüccarların yakalanıp cezalandırılmaları hakkındadır.³³⁴ Son hüküm ise, Selanik gümrüğüne emîn tayini hakkında bir berat kayıdır.³³⁵

Osmanlı deniz ticaretinin kapıları olan gümrüklere dair ikinci Mâliye Ahkâm Defteri Kamil Kepeci tasnifinde yer alan 62 numaralı defterdir. Bu defterde Osmanlı iskelelerinde yer alan gümrüklere dair 5 belge tespit edilmiştir. Belgelerin konularını; Drama kazasına tabi Çeç hasları, Kavala İskelesi mukataası ve Dubrovnik'ten ticari mal getiren tacirlerin gümrüklerinin alınmasına ahardan dahl olunmaması,³³⁶ Ağrıboz, Atina, İstifa, Livadiye ve Salina kadılıklarındaki memleha ve iskele iltizâmı ve âhardan sandallarla tereke getirip gümrük vermeden satanların engellenmeleri,³³⁷ Kalomiçe ve Balyabadra iskelelerinden gemilere mal yükleyen tüccarın gemilere nerede yükleme yapıyorlarsa orada gümrüklerini ödemeleri,³³⁸ Selanik ve Sidrekapısı dalyan, gümrük ve memleha mukataatının kıstü'l-yevm ücretlerinin tahsil olunup Hazîne-i Âmire'ye teslimi,³³⁹ Selanik gümrüğü iltizâmı ve dârülharb tacirlerinden bazı Yahudiler Selanik'e getirdikleri malları haraç güzarlara anlaşıp gümrük vermedikleri sebebiyle bunların teftişi vs. şeklinde sıralanmaktadır.³⁴⁰

Kamil Kepeci Tasnifi 63 numaralı defterde 22 adet iskelelerdeki gümrüklere dair belge tespit edilmiştir. Bu belgeler arasında gümrüklerin işletilmesine dair önemli belgeler yer almakta olup konularını; Fransa elçisinin deryaya çıkar çıkmaz donanma gemilerinin kürekçilerine peksimet için Karadeniz tarafından akçe ile iki yüz elli bin kile buğday satın alıp gemilere yükleyip Sakız'a göndermek istediğinde gümrük talep edilmemesi,³⁴¹ Galata'da Efrenc tacirlerinden ölen Rozi'nin Gümrühâne'deki mallarının üzerindeki nişanlarının numûnesi kağıda yazılıp İstanbul'a gönderilmesi,³⁴² Kefe tuzu emînlerinin İstanbul'da bulunan Hân hazretlerine gönderdikleri şeker için gümrük alınmaması,³⁴³ Antalya ve tevâbii iskelesine gelen gemilerden gümrük vermeyenlerin uyarılması ve gümrüklerin alınması,³⁴⁴ Galata İskelesi'ne mal getiren Efrenc tacirlerinden bir tacirin zimmetinde kalan akçenin tahsil edilip Hazîne-i Âmire'ye teslimi,³⁴⁵ Mihaliç İskelesi emâneti ve bazirganlardan iskeleye mal getirip gümrük vermeyenlerden kânûn üzere tahsili,³⁴⁶ Aydın iskelelerinin iltizâmla nezareti ve buranın iskelelerinde gemilerle buğday

³³⁴ BOA, KK.d, nr. 61, s. 293.

³³⁵ BOA, KK.d, nr. 61, s. 411.

³³⁶ BOA, KK.d, nr. 62, s. 283

³³⁷ BOA, KK.d, nr. 62, s. 349.

³³⁸ BOA, KK.d, nr. 62, s. 420.

³³⁹ BOA, KK.d, nr. 62, s. 677.

³⁴⁰ BOA, KK.d, nr. 62, s. 837.

³⁴¹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 40.

³⁴² BOA, KK.d, nr. 63, s. 279.

³⁴³ BOA, KK.d, nr. 63, s. 283.

³⁴⁴ BOA, KK.d, nr. 63, s. 288.

³⁴⁵ BOA, KK.d, nr. 63, s. 294.

³⁴⁶ BOA, KK.d, nr. 63, s. 340.

satışı ve gümrük vermek istemeyen gayrimüslim tacirlerin teftişi,³⁴⁷ İstanbul, Galata ve Gelibolu gümrükleri tevâbiine sâbika emîn olan gulâm-ı sultânî Ali'nin alamadığı gümrüklerin teftiş ve tahsili,³⁴⁸ Galata'daki hamr gümrüğünün iltizâm emâneti ve Şile İskeleye'ne şarap getirip satan zimmîlerin sattıkları şarap fiçilerinden kânûn üzere Galata'da alınan hamr gümrüğü gibi gümrüklerin aldırma için ve Trabzon'dan gelen şarap fiçilerinin Şile ve Yeni iskelelerinde boşaltılmaması,³⁴⁹ Trabzon vilayetinden gemiyle İstanbul'a arak ve hamr getirenlerden ziyade gümrük isteyenlerin engellenmeleri,³⁵⁰ Bursa'ya ticaret için gelen deri tüccar taifesinin kadimden Bursa'dan boyanmamış ham deri satın alıp başka vilayete giderken yüzde iki gümrük verdikleri yüzde üç gümrük talep edilmemesi,³⁵¹ Mudanya İskeleye emâneti ve Mudanya İskeleye'ne gelen mallardan alınan gümrük ve bac vergisi,³⁵² İstanbul, Galata ve Gelibolu gümrüklerinin ber-vech-i iltizâm emâneti ve Donanma-yı Hümayûn vesair rençber gemilerine satın alınan peksimetin Galata Kapanı'nda vezn olundukda her kantarda kânûn üzere bir akçe satandan ve bir akçe alandan resm-i kapan alınması,³⁵³ Gelibolu'da hassa gemilerin reislerinden ikinci bölükten on akçe ulûfesi olan Mustafa adlı reisin ulûfesinin diğer yoldaşlarıyla birlikte havale olunduğu,³⁵⁴ İstanbul, Galata ve Gelibolu gümrüklerinin ber-vech-i iltizâm emâneti ve daha önce Gelibolu Boğazı'ndan buğday gemilerinin Akdeniz'e gittiği bunların teftiş olunup görülmesi,³⁵⁵ gemilere gümrüğe müteallik mal yükletip gümrüklerini vermeyenlerin teftişi ve gümrük vergilerinin tahsili vs. şeklinde sıralanmaktadır.³⁵⁶

Osmanlı deniz ticaretine dair önemli kaynaklardan biri de hiç şüphesiz Kamil Kepeci tasnifinde yer alan 67 numaralı Mâliye Ahkâm Defteridir. Defter üzerinde yapılan incelemelerde iskelelerde yer alan gümrüklere dair 10 belge mevcut olup konularını; hâssa bazırganlarından Ankara'ya gidip mal getiren tacirlerin gümrüklerinin affolunması,³⁵⁷ Sultan Selim Hân'ın İstanbul'daki imâreti için Edincik İskeleye'nden gemiye konulup vakfa gelen gallatdan gümrük alınmaması,³⁵⁸ yakmak için alınan odundan iskelelerde gümrük alınmaması,³⁵⁹ Budin'e tabi Miraç(?) Mukataası'nın iltizâmı ve iltizâma dâhil olan gümrüklerden gizlice geçen rençberân taifesinin engellenmesi,³⁶⁰ Miraç Mukataası ve ona tabi iskelelerin iltizâmı

³⁴⁷ BOA, KK.d, nr. 63, s. 466.

³⁴⁸ BOA, KK.d, nr. 63, s. 549.

³⁴⁹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 596.

³⁵⁰ BOA, KK.d, nr. 63, s. 616.

³⁵¹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 622.

³⁵² BOA, KK.d, nr. 63, s. 703.

³⁵³ BOA, KK.d, nr. 63, s. 776, 807.

³⁵⁴ BOA, KK.d, nr. 63, s. 723.

³⁵⁵ BOA, KK.d, nr. 63, s. 927.

³⁵⁶ BOA, KK.d, nr. 63, s. 929.

³⁵⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 10.

³⁵⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 67.

³⁵⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 126.

³⁶⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 218.

ve gümrük vermeyenlerin teftişi ve vergilerin tahsili,³⁶¹ Sultan Selim Hân'ın İstanbul'daki vakıf imâretinden Midye adlı vakıf köyün iskelesine gelen keresteler ve gümrükleri,³⁶² Akkirman İskelesi'ne gelen tüccar taifesinin gümrüklerinin tahsili,³⁶³ mîri pirinçten bac ve gümrük alınmaması,³⁶⁴ Mısır gümrük mukataası ve gümrük vergisi vermeden gizlice mal getirip satanların teftişi ve tahsili hakkındadır.³⁶⁵

Osmanlı iskele gümrüklerine dair önemli bir kaynak da MAD.d 2775 numaralı defterdir. Bu defterde iskele gümrüklerine dair 8 hüküm tespit edilmiştir. Hükümlerin konularını; Filibe mukataatına ve Filibe çeltiğine iltizâmla nazır olan Drama Nehri kapudânı tahvîli içinde hâsıl olan mîri pirinci irsaliye tarikiyle satmak için Üsküp ve Belgrat İskelesi'ne getirilmesi esnasında bac ve gümrük talep olunmaması,³⁶⁶ tuz ticareti ve iskelelerde tuzlar için verilen gümrük miktarı,³⁶⁷ Trablus İskelesi iltizamı ve iskeleye gelen Müslim ve gayrimüslim gemilerinin getirdikleri malların gümrük miktarları,³⁶⁸ Berayıl Hisarı erenlerinin ve halkının kendi evleri için aldıkları odun ve ağaç esbâbı ile buğday için gümrük ve bac talep edilmemesi,³⁶⁹ İstanbul'dan Mısır'a mal götüren reisin İstanbul'da gümrük ödediği tekrar İskenderiye'de talep olunmaması ve alınan gümrüklerin iade edilmesi³⁷⁰ ve ham kehribardan gümrük alınmaması oluşturmaktadır.³⁷¹

MAD. 7534 numaralı defterde 17 adet iskele gümrüklerine dair belge tespit edilmiştir. Belgelerin konuları; Tersâne-i Âmire mühimmatı için lazım olan demirden resm-i gümrük alınmaması,³⁷² Belgrat'ın önünden gemi ile geçip İstanbul'a gelen Yahudi tüccarın mallarını Belgrat'a çıkarmayanlardan orada gümrük alınmaması,³⁷³ Selanik'ten Mısır İskenderiyesi İskelesi'ne ticaretle gidenlerin gümrüklerini tahsil eden âmîl ve emînlerin kânûna aykırı olarak aldıkları paralar ve yapılan diğer haksızlıkların teftişi,³⁷⁴ evde yakmak için odun ve ağaç taşıyanlardan ayrıca yemek için buğday, tarhana ve bulgurdan bac ve gümrük alınmaması,³⁷⁵ Vezir Mustafa Paşa'nın kendi ihtiyaçları için Mısır'dan getirdiği pirinç, şeker, mercimek, nohud vs. alınan gümrük ve bacın iade olunması,³⁷⁶ İstanbul zahîresi için Ayas İskelesi'ne gelen zahîreden, Ayas Memlehası emîninin aldığı gümrük bedelinin iade

³⁶¹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 220.

³⁶² BOA, KK.d, nr. 67, s. 220.

³⁶³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 267.

³⁶⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 387.

³⁶⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 505.

³⁶⁶ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 151.

³⁶⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 252.

³⁶⁸ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 810, 841, 849.

³⁶⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 856.

³⁷⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1228.

³⁷¹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1359.

³⁷² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 172.

³⁷³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 321, 436.

³⁷⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 351.

³⁷⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 459.

³⁷⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 512.

edilmesi,³⁷⁷ Rumkale’de zahîre taşıyan gemilerin gümrükleri,³⁷⁸ evlerin mühimma-tıçün alınan hırdavat ve yiyeceklerden gümrük alınmazken kânûna aykırı olarak gümrük bedeli istenilmemesi,³⁷⁹ Karlofça hasları ve iskelesi mukataası iltizâmı ile gümrük vermeyenlerin teftiş ve tahsili,³⁸⁰ Mısır gemileri ile Mısır’dan İstanbul’a zahîre getirenlerin birkaç adet Mısır hasırı getirip satanlardan gümrük alınmaması,³⁸¹ İsakçı ve Tulca’da iskele olmayan yerlerde iki yaka arasında gizli gemi işleten ve gümrükten mal kaçıranların teftişi,³⁸² Belgrat İskelesi ve tevâbiinde değirmen ihdasları ve yapılan değirmenlerin gemilere ve gümrük yerlerine olan zararları sebebiyle kaldırılması,³⁸³ reayanın kendileri için aldıkları yiyecek ve maldan gümrük alınmaması oluşturmaktadır.³⁸⁴

İbnü’l-Emin Dâhiliye 20 numaralı defter parçasında iskele gümrükleri hakkında iki belge tespit edilmiş olup konularını, Selanik İskelesi’ne gelen gemiler içindeki yeniçerilerin gümrük alınmasına karşı çıkmaları ve birçok esbâb ve metaları kendi adlarına gümrüksüz geçirmeleri sebebiyle teftişleri,³⁸⁵ ticaret mallarının gümrükhânelerde gümrüğünün alınması oluşturmaktadır.³⁸⁶

Mâlîye Ahkâm defter parçalarından MAD.d tasnifi 233 numaralı defterde bir adet tezkire tespit edilmiştir. Tezkirede Kırım Hânı’na ait mallardan gümrük talep edilmemesi emredilmiştir.³⁸⁷

Mâlîye Ahkâm Defterleri arasında yer alan D. BŞM.d 36806 numaralı defter parçasında iskele gümrüğüne ait 918/1512 tarihli bir adet yasaknâme bulunmaktadır. “*Yasaknâme-i Cedîd der İskele-i İnebahtı Berâ-yı Gümrük*” başlığını taşıyan belgede İnebahtı İskelesi’ne gelen gemilerden alınacak gümrükler hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.³⁸⁸

Mâlîye Ahkâm Defterleri arasında yer alan MAD.d 19322 numaralı defter parçasında iskele gümrüğüne ait 934/1527 tarihli bir adet hüküm tespit edilmiştir. Hükümün konusu İskenderiye, Leş, Ayasarin ve Baştak nâm iskelelere gümrükhâne ihdası hakkındadır.³⁸⁹

³⁷⁷ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 548.

³⁷⁸ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 559.

³⁷⁹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 734.

³⁸⁰ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1400.

³⁸¹ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1539.

³⁸² BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1608, 1631, 1653.

³⁸³ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1661.

³⁸⁴ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 1756.

³⁸⁵ BOA, İE. DH, nr. 20, s. 26.

³⁸⁶ BOA, İE. DH, nr. 20, s. 93.

³⁸⁷ BOA, MAD.d, nr. 233, s. 74; “*Mahrûsa-i İstanbul gümrüğüne tevâbi’yle ber-vech-i iltizâm emîn olan Hamalzâde Ali’ye tezkire, Hâliya hân hazretlerinin gemiyle Keçe’ye giden esbâblarından gümrük taleb olunmuş gemi dahî gitmek üzere imiş, imdi müşârunileyhin gümrük taleb olunan esbâbın defter idüp mâni’ olmayasız hân hazretlerinin adamı Abdülkadir bunda kalurmuş cevâbın vâir ise mezkûr ile berâber olup söyleşesiz. Tahrîren fi 27 Zilkâde sene 960/4 Kasım 1553*”.

³⁸⁸ BOA, Devâir-i Başmuhâsebe Tasnifi (D.BŞM. d), nr. 36806, s. 796.

³⁸⁹ BOA, MAD.d, nr. 19322, s. 6.

3- XVI.Yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterinde Yer Alan Liman Belgeleri

Mâliye Ahkâm Defterlerinde, Osmanlı deniz ticaretinde önemli bir konuma sahip olan limanlara dair 31 belge tespit edilmiştir. Bunlar Osmanlı limanlarının işletimi, yapımı, limanlardaki ticari hayat, gemi inşa faaliyetleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Bu belgelere ait ilk bilgiler Kamil Kepeci Tasnifi içerisinde yer alan 61 numaralı defterde tespit edilmiştir. İlk belge 3 Muharrem 927/14 Aralık 1520 tarihine ait olup Zeynel Paşa'ya ve Koron kadısına yazılmıştır. Koron'da bulunan mîri geminin yaz aylarında kalafat ettirilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.³⁹⁰ İkinci belge de Koron kadısına hitâben yazılmıştır. Bu belgeye göre Koron Limanı'nda bulunan üç eski geminin tahta ve çivi bahasına satılması emredilmektedir.³⁹¹ İnebahtı nazır, kadı ve emînine yazılan üçüncü belge, liman mahsûlü ve âmiller hakkındadır.³⁹² Bu defterdeki son belge ise Avlonya kadı, emîn ve mukataa nazırına hitâben yazılmış olup, bazı gemilerin Avlonya limanını basıp limanda bulunan tuzun gasp edilmesine dairdir.³⁹³

Osmanlı limanları hakkında bilgi alabileceğimiz ikinci Mâliye Ahkâm Defteri Kamil Kepeci 62 numaralı defter olup defterde 7 belge bulunmaktadır. Bunların konularını; Edincik kazasına tâbi Kob Limanı ve Biga kazasına tâbi Hacı Emir ve Yarlu Dere karyelerinin mukataa iltizâmı,³⁹⁴ Edincik kazasındaki Sazlıdere ve Tuz Limanı ve bunlara tabi hâssa karyelere iltizâmla emin olan Mustafa'nın bir yıllık muhasebesinin görülüp tahsil olan akçesinin Hazîne-i Âmire'ye gönderilmesi,³⁹⁵ Avlonya haslarındaki Avlonya Limanı'nın korunması için bulunan hâssa kayıkların tamiri,³⁹⁶ Kavala Kalası muhafazasında olan kayıklar için liman yapılması,³⁹⁷ Domaniç Limanı'na gelen Sinan Reis'in gemisindeki maktuller ve bunların muhallefât-ları,³⁹⁸ Moton Kalesi ve limanının tamiri³⁹⁹ ve Marmara hâslarına tabi Tob Limanı ve Sazlıdere karyelerine iltizâmla emîn olanın bakisinin tahsilini içermektedir.⁴⁰⁰

Mâliye Ahkâm Defterlerinden Kamil Kepeci 63 numaralı defterde Osmanlı limanlarına dair üç belge bulunmaktadır. Bunlardan ilki Antalya kadısına hitâben yazılmış olup Antalya İskelesi'ne günlük 10 akçe ile limancı olan Pîrî Bey'in ulûfesinin ödenmesi hakkındadır.⁴⁰¹ İkinci ve üçüncü belgeler Amasra kadısına yazılmış olup Kefe'den Amasra Limanı'na bir gemiyle iki yüz yirmi üç tulum yağ getiren

³⁹⁰ BOA, KK.d, nr. 61, s. 4.

³⁹¹ BOA, KK.d, nr. 61, s. 116.

³⁹² BOA, KK.d, nr. 61, s. 185.

³⁹³ BOA, KK.d, nr. 61, s. 366.

³⁹⁴ BOA, KK.d, nr. 62, s. 63.

³⁹⁵ BOA, KK.d, nr. 62, s. 103.

³⁹⁶ BOA, KK.d, nr. 62, s. 109.

³⁹⁷ BOA, KK.d, nr. 62, s. 285.

³⁹⁸ BOA, KK.d, nr. 62, s. 350.

³⁹⁹ BOA, KK.d, nr. 62, s. 604.

⁴⁰⁰ BOA, KK.d, nr. 62, s. 832.

⁴⁰¹ BOA, KK.d, nr. 63, s. 8.

geminin karaya oturduğu, gemideki yağların üç adet gemiye yüklenip İstanbul'a getirilmesi emrini içermektedir.⁴⁰²

Limanlara dair önemli mâliye defterlerinden biri de Kamil Kepeci 67 numaralı defter olup defterde 4 adet hüküm bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kıbrıs beylerbeyi ve defterdârına hitâben yazılmış olup Magosa Limanı'nda bir kadirga ile iki at gemisi olup ve halen bir kalite dahi donatılıp dört adet gemi olduğu, bunlara kürekçi tedarikine dairdir.⁴⁰³ İkinci belge Pınarhisar kadısına yazılmış olup Vize ve Pınarhisar kadılıklarından on adet gemi yapımı için kereste kestirilip İki Ada Limanı'na getirilmesi emredilmektedir.⁴⁰⁴ Biga kadısına yazılan üçüncü belge Kemer Limanı'nda iki tane at gemisi inşası için neccar tayinini içermektedir.⁴⁰⁵ Son belge ise, Hersek sancakbeyi ve Nevesin kadısına hitâben yazılmış olup Nova'ya(?) tabi Kator Limanı'nda yapılan palanganın mustahfız, topçu ve martolosların mevâciblerinin ödenmesi hakkındadır.⁴⁰⁶

MAD.d 2775 numaralı defterde Osmanlı limanlarına dair 8 belge bulunmakta olup konularını; Semendre Limanı'nda bulunan şayka ve at gemilerinin tamirine başlanması,⁴⁰⁷ Silistre sancağının Ahyolu kazasında Ağsuyubi Limanı'ndaki hassa at gemiler ve gayri rençber gemilerin limana bıraktıkları sufera,⁴⁰⁸ Gelibolu iç limanda tersâne olmaya uygun bir yer bulunup bildirilmesi, tersâne ve yapılacak kadirgalar için korulardan ağaç kesilmemesi,⁴⁰⁹ iç limanda arz-ı mîri üzere üç tarafına tersâne binası inşası,⁴¹⁰ Gelibolu'da yapılması ferman olunan kadirga ve Tersâne-i Âmire binasına lazım olan kerestenin Kemer Limanı'na gönderilmesi,⁴¹¹ Silivri Limanı'ndaki Venedik gemi reisinin öldüğü, gemi içindeki mala beytûlmâl emînlerinin el koymalarının engellenmesi,⁴¹² Şam'daki İmâret-i Âmire için kurşun, bakır ve tüfek vs. ile yüklü geminin Beyrut'a giderken Sakız Limanı'nda karaya oturduğu⁴¹³ ve Hersek sancağındaki limanların işletilmesi hakkındadır.⁴¹⁴

MAD.d 7534 numaralı defterde Osmanlı limanlarına dair son defter olup 6 hüküm bulunmaktadır. Bunlardan dördü Gelibolu'da yapılacak olan liman inşası ve masrafları,⁴¹⁵ liman için lazım olan taş ve taşı ücretleri,⁴¹⁶ bu limana limancı

⁴⁰² BOA, KK.d, nr. 63, s. 9, 135.

⁴⁰³ BOA, KK.d, nr. 67, s. 583.

⁴⁰⁴ BOA, KK.d, nr. 67, s. 651.

⁴⁰⁵ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1091.

⁴⁰⁶ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1259.

⁴⁰⁷ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 78.

⁴⁰⁸ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 462.

⁴⁰⁹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 625.

⁴¹⁰ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1216.

⁴¹¹ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1061.

⁴¹² BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 936.

⁴¹³ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1131.

⁴¹⁴ BOA, MAD.d, nr. 2775, s. 1409.

⁴¹⁵ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 106.

⁴¹⁶ BOA, MAD.d, nr. 7534, s. 406.

tayini⁴¹⁷ ve limancılık hizmetleri hakkındadır.⁴¹⁸ Beşinci belge, Tuna iskeleleri mukataası ve bu limanlara emtia getirip bac vermemekte inat edenler hakkındadır.⁴¹⁹ Son belge ise merhûme Ayşe Sultan'ın Gelibolu'da imâreti evkâfına ait Kemer köyündeki limana gelen yiyecek ve malın bac vergisini vermek istemeyen sipahi ve yeniçerilerin teftişine dairdir.⁴²⁰

Sonuç

Araştırmanın sonucunda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterlerinin; Osmanlı donanması, tersâneleri, deryâ beyleri, Osmanlı deniz ticaret tarihi, gümrükleri, liman ve iskeleleri ile bunların tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişimlerin ortaya konulmasında en az Mühimme Defterleri, Ahkâm Defterleri, Tahrir Defterleri ve Şer'iyye Sicilleri kadar vazgeçilmez zengin bir tarih kaynağı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada XVI. yüzyıl Mâliye Ahkâm Defterleri temel alınmış olup diğer yüzyıllar ait çalışmaların da kısa sürede ortaya konulmasıyla Osmanlı deniz tarihinin mali yönlerinin belirlenmesi sağlanmış olacaktır. Bu amaçla defterler üzerinde yapılacak yeni araştırmalara rehberlik etmesi için XVI. yüzyılda donanma, kapudân-ı deryâlar, tersaneler, deniz ticareti, gümrükler, liman ve iskeleler gibi konuların her biri için ayrı çalışmalar yapılabilmesi için defterlerde geçen belgeler tek tek belirlenmeye çalışılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Mâliye Ahkâm Registers consist of copies of the orders given on behalf of the sultan in matters related to finance, as a result of the powers given to the chief treasurers. In the Ottoman Empire, orders are not written by the sultan himself; The authority authorized by the sultan or the departments attached to this authority could give orders on his behalf. In this respect, the orders were expressed by the grand vizier or the treasurers.

The books in which the orders written by the treasurers are collected are called ahkâm-ı mâliye. Mâliye Ahkâm Registers contain documents on almost every subject related to finance. One of the most important of these issues is undoubtedly the ones about the Ottoman Maritime Trade and the Ottoman Navy. In the study, the copies of documents found in 12 Mâliye Ahkâm Registers on the Ottoman Maritime Trade and the Ottoman Navy, belonging to the 16th century, are discussed under two main sections and three sub-titles. The first title of the first part of these belongs to the documents about kapudân-ı deryâlık and kapudâns. The documents in the notebooks list the orders on various subjects addressed to Sinan Pasha, Kılıç Ali Pasha and other captains, especially Hayreddin Pasha, who was the Governor of

⁴¹⁷ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1495.

⁴¹⁸ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1728.

⁴¹⁹ BOA, KK.d, nr. 67, s. 119.

⁴²⁰ BOA, KK.d, nr. 67, s. 1707.

Algeria and the kapudân-ı deryâ, who served as the captain of the Ottoman Navy in the 16th century.

The second sub-title is about the Ottoman Navy, and under this title; Construction and repair of navy ships, captains and other officers working on these ships, ship materials and supply areas needed by the navy for the voyage, collection of oarsmen and oarsmen's fees, assignment of warriors, use of the navy in state transport activities, captives and criminals on navy ships and navy detailed information about the weapons used on the ships is given.

The third sub-title belongs to Tersâne-i Âmire and shipyards, and in this section; It is about the construction of shipyards, which are the construction sites of ships. In this section, documents related to the construction of Gallipoli Shipyard, shipyard officers, salaries of those working in the shipyards, and documents related to the procurement of the materials needed in the shipyards are discussed in detail. The first title of the second part of the article; Merchant, Merchant and Ottoman Maritime Trade. Under this title, how the trade was carried out in the Ottoman seas, foreign traders, the legacy of the deceased traders, the goods and products brought to the Ottoman ports, the accidents that occurred while trading in the seas due to storms and other reasons, the sinking ships and the orders about their goods were explained.

The second title of this section is Customs and under this title; Customs duties of the goods arriving at Ottoman ports, customs evasion, goods arriving at customs, the construction of new customs buildings in Ottoman ports, customs officers, orders regarding bonded and duty-free goods were evaluated. The last topic of this section is Ottoman Ports. The subjects of the documents under the port title are; It is possible to count as orders written about port operations, assignments to ports, protection of ports, construction of ports and accidents in ports. The above-mentioned issues have been tried to be put forward on the basis of the order of the Mâliye Ahkâm Registers in order to form a chronological order. In addition, it has been determined how many documents are found in which book on which subject, and the books for which there is no order are indicated at the end of the section. As a result XVI. century Mâliye Ahkâm Registers are thought to be an important resource for researchers who will study Ottoman naval history. In addition, it has been evaluated that an important guidance service has been given about the studies to be done on these issues in the future.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları⁴²¹

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî, Şikâyet Kalemi Defterleri, (A.DVN.ŞKT.d)

Bâb-ı Defteri, Devâir-i Evâmîr-i Mâliye Tasnifi (D.EVM.d)

Bâb-ı Defteri, Devâir-i Başmuhasebe Tasnifi (D. BŞM.d)

İbnü'l-Emîn Dâhiliye (İE. DH.)

⁴²¹ Kullanılan defterlerin, defter ve sayfa numaraları ile vesikaların, dosya ve gömlek numaralı metin içinde dipnotlarda gösterilmiştir.

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.)

Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d)

Mühimme Defterleri Tasnifi (A.DVNS.MHM.d./MD kullanımı tercih edilmiştir)

2. Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmet: *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Bayezid Devri Kanunnameleri*, İstanbul: Fey Vakfı, 1990.

Aydın, Bilgin – Günalan, Rıfat: *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Mâliyesi ve Defter Sistemi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.

Bostan, İdris: “Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilat Tarihi Bakımından Önemi, *Osmanlı Türk-Diplomatiği Semineri (30-31 Mayıs 1994, İstanbul)* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995.

Emecen, Feridun - Şahin, İlhan: *II. Bayezid Dönemine Ait Bir Ahkâm Defteri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1994.

Günalan, Rıfat: *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, İstanbul: Kayıhan, 2009.

Sahillioğlu, Halil: “Ahkâm Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. I, 1998, s. 551.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984.

Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı*

Ottoman Documents in the Libya Center for Archives and Historical Studies

SELAMİ KURT**

öz

Bu çalışmada Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezindeki Osmanlı dönemine ilişkin belge koleksiyonları, nitelik ve nicelik bakımından tespit edilmeye çalışılmıştır. 1911'deki İtalyan işgalinde Trablusgarp vilayet arşivindeki "Birinci Osmanlı Dönemi" (1551-1711) evrakının tamamı ile "Karamanlı Dönemi"nin (1711-1835) tamamına yakını yok edilmiştir. Geriye sadece "İkinci Osmanlı Dönemi" (1835-1911) evrakı kalmıştır. 6.573 defter ve 2.257 klasör belgeden oluşan ve bugün Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezinde muhafaza edilen bu evrak, hem Osmanlı Trablusgarbı'nın hem de Libya halkının idari, mali, hukuki ve siyasi tarihini aydınlatacak ana kaynak durumundadır. Toplam 2.146 dosya ve 1.557 defterden oluşan idari işler belgeleri, Libya'daki Osmanlı evrakının en hacimli kısmıdır. Mali işlerle ilgili belgeler, çeşitli türlerdeki toplam 3.524 defterden oluşur. Bu defterlerden 2.739'u aşar defteridir. Hukuki belgeler, 774 adet şer'iyeye sicili ile 718 adet idari sicil dosyasından oluşur. 93 adet konsolosluk dosyası, siyasi belgeler kısmında değerlendirilebilir. Ayrıca Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezinde Osmanlı döneminde yayımlanmış 9 gazete ve 2 dergi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Libya Arşiv ve Tarihi Araştırmalar Merkezi, Osmanlı Evrakı, Trablusgarp

ABSTRACT

In this study, the document collections pertaining to the Ottoman period in the Centre for Libyan Archives and Historical Studies were tried to be determined in terms of quality and quantity. Unfortunately, during the Italian occupation in 1911, all of the "First Ottoman Period" (1551-1711) documents in the Tripoli provincial archives and almost all of the Ottoman archives related to "Karamanlı Period" (1711-1835) were destroyed. Only the documents belonging to the "Second

* Makale geliş tarihi: 10 Kasım 2021, kabul tarihi: 16 Aralık 2021, araştırma makalesi

** T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, selamikurt74@gmail.com, ORCID

Ottoman Period” (1835-1911) survived. These extant archives, consisting of 6.573 registry books and 2.257 folders, which are kept in the Centre for Libyan Archives and Historical Studies today, is the main source that will shed light on the administrative, financial, legal and political history of both the Ottoman Tripoli and the Libyan people. Administrative affairs documents, consisting of a total of 2.146 files and 1.557 registry books, constitute the most voluminous part of the Ottoman documents in Libya. Documents related to financial affairs consist of a total of 3.524 registry books of various types. 2.739 of these registry books are title books. Legal documents consist of 774 court record books and 718 administrative register files. 93 consular files can be evaluated as parts of the political documents section. In addition, 9 newspapers and 2 journals published during the Ottoman period are preserved in the Centre for Libyan Archives and Historical Studies.

Keywords: The Centre for Libyan Archives and Historical Studies, Ottoman Documents, Tripoli.

Giriş

DEVLETLERİ ve medeniyetleri ayakta tutan ve uzun ömürlü kılan en önemli etkenlerin başında sahip oldukları adalet ve hoşgörü anlayışı gelmektedir. İnsanlığın huzur ve sükûnu için bugün de ihtiyaç duyulan en önemli şey bu iki kavram değil midir? Bu nedenle daha barışçıl ve katılımcı bir dünyanın oluşturulabilmesi için ayırım yapılmaksızın insanlığın tarihi tecrübesinden yararlanılmalı farklı ırk, din, mezhep ve kültürlere mensup insanların bir arada yaşayabileceği siyasi ve kültürel oluşumlara gidilmelidir. Bu çerçevede tarihi detaylı bir şekilde incelenmesi gereken büyük devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayan büyük coğrafyası ve çok dinli, mezhepli, ırklı, kültürlü toplum yapısıyla uzun süre ayakta kalabilme becerisini gösterebilmiş devletlerden biridir. Günümüz dünyasına katkı sunabilecek bu zengin tarihi tecrübenin birincil kaynaklar üzerinden araştırılması oldukça önemlidir.¹ Çünkü bugüne kadar *en çok saptırılmış ve tek taraflı yorumlanmış* tarih Osmanlı tarihi olmuştur.²

Bugün Osmanlı tarihinin birincil kaynakları söz konusu olduğunda akla ilk gelen merkez, İstanbul'daki Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'dir. Geçmişte yaşanmış bütün ihmallere³ rağmen yaklaşık 95 milyon belgesi ve 350 bin defteri ile Osmanlı Arşivi, Osmanlı tarihinin en zengin belge ve defter koleksiyonlarına ev sahipliği yapmaktadır.⁴ Türkiye'de bulunan Topkapı Sarayı

¹ Osmanlı Devleti'nin adalet ve hoşgörüsü anlayışıyla ilgili belge örnekleri için bkz.: *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak: Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, haz. Cevat Ekici, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2006); *Osmanlı'dan Günümüze İnsanî Diplomasi, Cihan-Penâh*, haz. Muzaffer Albayrak vd., (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2016.)

² Bkz.: Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", söyleşiyi yapan: İlber Ortaylı, *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, S. 19 (1999), s. 29-40.

³ Osmanlı arşivlerinin genel durumu ile ilgili yapılan ilk toplu değerlendirme için bkz.: Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Kadime ve Vesâik-i Tarihiyyemiz", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, S: 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s. 9-19.

⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yer alan belge ve defter fonları hakkında detaylı bilgi

Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Genelkurmay, Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları arşivlerinde de Osmanlı belgeleri yer almaktadır.⁵ Osmanlı vesikalarının ana merkezi Türk arşivleridir. Ancak Osmanlı vesikaları sadece bu arşivlerde bulunanlardan ibaret değildir. Osmanlı idaresi altında yaşamış memleketler başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ticari ilişkide bulunduğu bazı Avrupa ülkeleri, Amerika ve Rusya gibi bazı ülke arşivlerinde de Osmanlı belgeleri bulunmaktadır. Osmanlı tarihi üzerinde çalışan bazı yerli ve yabancı araştırmacılar sayesinde bugün Türkiye dışında kalan ülkelerdeki Osmanlı evrakı hakkında az çok bilgi sahibi olabilmekteyiz.⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı da elliyi aşkın ülkeyle yaptığı protokoller çerçevesinde yurt dışındaki Osmanlı arşivlerinin tespiti ve hatta Kuzey Makedonya ve Arnavutluk örneğinde olduğu gibi Osmanlı belgelerinin kopyalarının temini çalışmalarını sürdürmektedir. Ancak resmi ilişkiler daha çok ülkeler arası siyasi ilişkilere bağlı olarak geliştiği için bu çalışmalar yavaş ilerlemektedir. Bu nedenle başta Osmanlı coğrafyasında kurulmuş ülkeler olmak üzere dünyanın diğer ülkelerinde bulunan Osmanlı arşivleri ve belgelerinin detaylı olarak tespiti faydalı olacaktır.

Bu çalışma, içinde yer aldığımız Türk heyeti tarafından Türkiye-Libya Dostluk Köprüleri Projesi⁷ kapsamında 15 Mart-15 Nisan 2021 tarihleri arasında Libya'ya gerçekleştirilen ziyaretin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Hem Libya'daki olağan üstü siyasi şartlar hem de bütün dünyayı saran pandemi şartlarında gerçekleştirilen bu ziyarette Trablus'taki Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi de mezkur Türk heyeti tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyarette önce Başkan Muhammed Tahir el-Cerârî ve ekibi ile bir görüşme yapılmış sonra Tarihî Araştırmalar ve El Yazmaları İdaresi kısmı gezilmiştir.⁸ Pandemi nedeniyle personelin yarım gün ve dönüşümlü mesai yaptığı, araştırma hizmetinin ise haftada üç gün ve günde üç saatle sınırlandırıldığı görülmüştür. Bir gün sonra ferdi olarak tarafımızdan gerçekleştirilen ziyarette iki personel gözetiminde Arşiv kısmında inceleme yapılmış; araştırma hizmeti verilen iki gün daha Merkez'e gidilip kısıtlı şartlarda da olsa çalışma ve bazı vesikaları görme imkânı bulunmuştur. Ancak tarihi vesikaların henüz çok az kısmının tasnifli olması ve birkaç fihrist dışında bir arşiv

almak için bkz: *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, haz. İskender Türe-Salim Kaynar, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2017.)

5 Türk Arşivlerindeki belge koleksiyonları, tasnif durumları ve verilen araştırma hizmetleri hakkında detaylı bilgi almak için bkz.: İbrahim Baş, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Arşivlerindeki Tasnif Sistemleri ve Arşiv Belgelerinin Hizmete Sunumu*, (Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

6 Detaylı bilgi için bkz.: Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 50-88; Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu, Edit. Yonca Köksal, Mehmet Polatel, Ankara, 2015, Vekam Yayınları, s. 1-183.

7 Bu proje, Ortadoğu Ahi Evran Mesleki Eğitimi Geliştirme, Girişimci Yetiştirme, Toplumsal Kalkınmayı Destekleme Derneği'nin (OMEG) hazırladığı ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın desteklediği bir projedir. Bu proje kapsamında birçok resmi ve özel görüşme yapılmış ve bu arada Libya Milli Arşivi de ziyaret edilmiştir.

8 Türkiye-Libya Dostluk Köprüleri Projesi Heyeti, Libya Arşiv ve Tarihi Araştırmalar Merkezi'ni 28.03.2021 tarihinde ziyaret etti. Bu ziyarette Başkan Muhammed Tahir el-Cerârî tarafından, Devlet Arşivleri Başkanlığı ile yapılacak yeni bir protokol ile ilişkilerini geliştirmek istedikleri ifade edilmiştir.

rehberinin bulunmayışı, burada bulunan Osmanlı belgelerinin geneli hakkında toplu bir kanaat edinmemize imkân vermemiştir. Ayrıca araştırmaya izin verilen belgelerin kopyalarının verilmeyişi de buradaki çalışma verimliliğini oldukça düşürmüştür.

Bütün bu olumsuz şartlarla beraber uzun yıllardır arşivin başında bulunan el-Cerârî ve ekibinin hazırlamış olduğu ve Merkez ile ilgili son kanun düzenlemesinin de yer aldığı eserde burada bulunan tarihî vesikalarla ilgili sadece istatistiki bilgiler verildiği görülmüştür.⁹ Yüzeysel olarak Libya Arşivi'nin tanıtıldığı bu çalışmada, burada bulunan Osmanlı evrakı ve mahiyeti ile ilgili hiçbir bilgi elde edilememektedir. Hâsılı, hem yerli hem de yabancı araştırmacılar için Libya Arşivi'nde yer alan belge koleksiyonlarını detaylı olarak tanıtan bir arşiv rehberine ihtiyaç olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Sorumlu kurum ve kuruluşlar tarafından ihtiyaç duyulan bu rehber çalışmanın yapılmamış olması, bizi başka kaynaklardan yararlanarak Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ndeki Osmanlı evrakını tespit etmeye zorlamıştır.

1. Trablusgarp'ta Osmanlı İdaresi

Libya Arşivi'nde bulunan Osmanlı evrakını nitelik ve nicelik bakımından daha iyi kavrayabilmek için kısaca Trablusgarp'taki Osmanlı idaresinden bahsetmek yararlı olacaktır. Çünkü bu evrak, Trablusgarp'ta kurulan ve ilerleyen süreçte meydana gelen gelişmelere göre şekillenen idari yapı içerisinde üretilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya yönelişi, Güney Avrupa'da yer alan Endülüs Emevî Devleti'nin (756-1031) dağılmasından sonra İspanyolların kendi içlerinde birliği sağlayarak bölgeyi ele geçirmeleri ve Kuzey Afrika topraklarına sarkmaları üzerine gerçekleşti. Önce Cezayir kıyılarında Mersa'l-Kebir ve Oran limanlarını; ardından Tunus kıyılarındaki Buji'yi (Becaye) ele geçiren İspanyollar, 1510 yılında Trablus'u işgal ederek halkın bir kısmını kılıçtan geçirdiler, kalan kısmını da sürdürdüler. Osmanlı Devleti, Endülüs'ten ve daha sonra Kuzey Afrika'dan gelen yardım çağrılarına öncelikle Kemal Reis, Piri Reis, Kara Hasan Reis ve daha sonra Oruç Reis gibi Türk denizcilerini bölge insanına yardım etmeye teşvik ederek karşılık verebildi. Bu denizciler Endülüs topraklarından kurtarabildikleri Müslüman ve Yahudi nüfusu Kuzey Afrika'ya ve hatta Anadolu'ya taşıdılar.¹⁰ Oruç ve Hızır kardeşler, 1516'da Cezayir'i fethettiler ve Oruç Reis sultanlığını ilan etti. 1518'de Oruç Reis'in şehit edilmesinden sonra yerine geçen Hızır Reis/Barbaros Hayreddin Paşa, Osmanlı desteği olmadan bölgede tutunamayacağını anlayınca Cezayir halkının da desteğiyle 1519'da Yavuz Sultan Selim'den yardım istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti iki-üç bin civarındaki yeniçeri askerini Cezayir'e gönderdi. Ayrıca Barbaros Hayreddin Paşa'ya ihtiyaç duyduğu kadar Anadolu'dan asker yazma yetkisi de verildi. Hutbenin padişah adına okunmasıyla beraber Cezayir, Osmanlı hâkimiyetine

⁹ Bkz.: Muhammed Tahir el-Cerârî, el-Fercânî Salim eş-Şerîf, Nâdiye Mustafa el-Bel'azî, *el-Merkez el-Lîbî li'l-Mahfûzâti ve'd-Dirâsêti't-Târihiyye*, (Bingazi:Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2014), s. 23-25.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1995, II, s. 200-206.

girmiş oldu.¹¹ Bu idareye daha sonra Tunus (1534, 1569, 1574) ve Trablusgarp (1551) da katıldı. Osmanlı Devleti, üç eyalette kurduğu bu ocaklara Garp Ocakları adını verdi.¹²

İspanyollar, 1510 yılında işgal ettikleri Trablus'u İtalya ve Fransa ile giriştikleri savaş nedeniyle elde tutamayacaklarını anlayınca 1530 yılında Malta ile beraber Aziz Yuhanna Şövalyeleri'ne¹³ verdiler. Bu aşamadan sonra Trablus'un işgali esnasında kılıçtan geçirilmekten kurtulabilen bir kısım halkın sığındığı Tacura'da¹⁴ Barbaros Hayreddin Paşa'nın adamlarından olduğu rivayet edilen Karamanlı Hayreddin önderliğinde yürütülen direniş hareketi,¹⁵ daha da şiddetlenmeye başladı. Saldırılarıyla şövalyeleri bezdiren Karamanlı Hayreddin'in bu mücadele esnasında vefatından sonra iki gemi ve 300 askerle birlikte Tacura'ya gönderilen Murat Ağa, hâkimiyet alanını genişletmesine rağmen Trablus'u ele geçiremedi. Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra bölgede görevlendirilen Turgut Reis'in fethettiği Cerbe ve Mehdiye'nin İspanyollar tarafından yeniden işgal edilmesi bölge halkını sıkıntıya soktu. Nihayet Murat Ağa ve Turgut Reis'in teşvikleriyle İspanyolların başını çektiği Hristiyan ittifakının bölgedeki baskısını kırmak ve Malta Şövalyeleri'nin hâkimiyetini sonlandırmak için Kaptan-ı Derya Sinan Paşa komutasında 90 kadırgadan oluşan bir donanma gönderildi. Turgut Reis ve Rodos Hâkimi Salih Paşa'nın da katıldığı donanma önce Malta'yı tahrip etti, sonra da Murat Ağa ile birleşerek 14 Ağustos 1551'de Trablus'u fethetti. Bu fetihle beraber Garp Ocaklarına katılan Trablusgarp Eyaleti'nin ilk valisi Murat Ağa, sonra da Turgut Reis oldu.¹⁶

Bir Osmanlı eyaleti olarak Trablusgarp'ta dört asra yaklaşan Türk hâkimiyetinin her zaman aynı idârî ve siyasî özellikleri gösterdiğini söylemek güçtür. Eyalet idaresini elinde tutan yönetici tabakanın değişimine göre Trablusgarp'taki Osmanlı idaresi dört safhada ele alınabilir. Birinci safha (1551-1603) Murat Ağa, Turgut Reis ve Kılıç Ali gibi etkili isimlerin görev aldığı ilk beylerbeyiler dönemidir. Bu dönemde, Trablusgarp'ta Osmanlı idaresi tesis edilmiş ve hâkimiyet alanı genişletilmiştir. Etkili ve güçlü bu isimlerden sonra daha zayıf yöneticilerin görev almaya başlamasıyla eyaletteki yeniçerilerin kendi aralarından seçtikleri dayıların idareyi

¹¹ Cezayir-i Garb ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletleri birbirinden farklıdır. 1533'te Barbaros Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Abdullah Erdem Taş, "Cezayir-i Garp Vilayeti'nin Kuruluşu Meselesi ve İlk Cezayir Beylerbeyileri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C. V, Sayı: 2, Aralık 2020, s. 250-284.

¹² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 363-390; Ahmet Kavas-Orhan Koloğlu, "Libya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVII, s. 178-179; Ahmet Kavas, "Trablusgarp", *DİA*, 2011, XLI, s. 288; Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 31-53.

¹³ Rodos veya Malta Şövalyeleri olarak da bilinen Aziz Yuhanna Şövalyeleri hakkında detaylı bilgi almak için bkz., Ramazan Şeşen, *Dâviyye ve İsbîtiyye*, *DİA*, 1994, IX, s. 19-21.

¹⁴ Trablus'un 17 km doğusunda Akdeniz kıyısında bir şehirdir.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdullah Erdem Taş, "İspanyol İşgalinden Osmanlı Fethine: 16. Yüzyılın İlk Yarısında Trablusgarp'ta Türk Direnişi", *İslam medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C. II, S. I, Aralık 2016, s. 32-50.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 384-388; Kavas, "Trablusgarp", s. 288; Ahmet Bek en-Nâib el-Ensârî, *el-Menhelî'l-Azb Fî Tarih-i Trablusgarb*, (Bingazi: Dâru'l-Fercânî, 2015), s. 148-150; Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp*, s. 48-52.

ele aldıkları bir süreç (1603-1711) başlar. Bunlar içerisinde bir mühtedi olan Sakızlı Mehmet Paşa ve damadı Osman Paşa gibi aynı zamanda beylerbeyi payesi alabilenler de olmuştur. Bu arada yeniçeri askerlerinin yerel halk ile yaptığı evlilikten dünyaya gelen ve zamanla yerel bazı unsurların katılımıyla önemli bir güç haline gelen Kuloğulları'nın¹⁷ 17. yüzyıldan itibaren iktidar mücadelesine katıldığı görülmektedir. İşte bu süreçten sonra Kuloğlu taifesine mensup Karamanlı ailesinin bir ferdi olan Ahmed Paşa'nın toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleden sıyrılarak yönetimi ele geçirdiği ve veraset usulüyle devam eden bir iktidar sürecini (1711-1835) başlattığı görülür. Karamanlı Ahmet Paşa örneğinde olduğu gibi Osmanlı Devleti bu aileye mensup yöneticilere beylerbeyliği payesi vermiş olsa da bu dönemde yarı bağımsız bir idare tarzı ortaya çıkmıştır. Ancak 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi ve Trablusgarp'ın da tehlikeye düşmesi üzerine Osmanlı Devleti zorunlu olarak müdahale ederek Karamanlı ailesinin yönetimine son vermiş ve bundan sonra Trablusgarp Eyaleti (1835-1912) doğrudan merkez tarafından atanan valiler tarafından idare edilmiştir. 1866 yılında ise 7 Kasım 1864 yılında çıkarılan vilayet nizamnamesi kapsamında vilayete çevrilerek daha merkezi bir yönetim anlayışı sergilenmiştir. 1881 yılında Fransızların Tunus'u, 1882'de de İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesinden sonra Trablusgarp Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olarak kaldığından buraya yüksek rütbeli ve yetenekli devlet adamları vali olarak gönderilirdi.¹⁸

Osmanlı idaresindeki sâlyâneli¹⁹ eyaletlerden biri olan Trablusgarp Eyaleti'nin merkezi Trablus'tur. Eyalet merkezine bağlı liva/sancaklar ve bunlara bağlı kazalar vardır. Batı'da Trablus, doğuda Berka ve güneyde Fizan bölgelerinden oluşan Trablusgarp Eyaleti, başlangıçta 15 idari bölgeye ayrılmıştı. Bunlar: Nefs-i Trablus Sancağı, Tacura Sancağı, Cerbe Adası Sancağı, Bender-i Fizan Sancağı, Cebel-i Gıryan Nahiyesi Sancağı, Sahil-i Ehâmid Nahiyesi, Keâm Kasabası, Zanzur Kasabası, Misrata Kasabası, Misallata Kasabası, Kasr-ı Ahmed, Tavurga Nahiyesi, Urban-ı Zeyyaniye, Urbân-ı Sirt, Tâife-i Ali bin Tillis.²⁰ İlerleyen süreçte bu idari yapıda değişiklikler meydana gelmiştir.

¹⁷ Kuloğulları ilgili bilgi almak için bkz.: Ammar Muhammed Cuhaydar, *el-Kuloğliyye Fî Libya*, (Trablus: Menşûrât-i't-Tayyûb, 2021); Ahmet Kavas, "Kuloğlu", *DİA*, 2002, XXVI, s. 359-360.

¹⁸ Kavas, *Trablusgarp*, s. 289; Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp*, s. 53-136; Abdullah Özdağ, *Trablusgarp Vilayeti'nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876-1911)*, (Doktora Tezi), Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 27-28.

¹⁹ Osmanlı devlet sisteminde üç temel eyalet tipi vardı: 1. Miri arazi rejimine bağlı eyaletlerde tımar sistemi uygulanıyordu. Buralarda arazi tahriri yapılır ve eyalet arazisi has, zeamet ve tımar olarak devlet ricaline dağıtılıyordu 2. Sâlyâneli eyaletlerde arazi tahriri yapılmıyor, tımar sistemi uygulanmıyordu. Bu eyaletlerin gelirleri defterdar vasıtasıyla toplanıyor, sâlyâne adıyla eyaletin idari ve askeri giderleri ayrıldıktan sonra geri kalan kısım "irsaliye" adıyla devlet hazinesine gönderiliyordu. Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa eyaletleriyle beraber Garp Ocakları denilen Cezayir, Tunus ve Trablusgarp da sâlyâneli eyaletlerdi. 3. Mümtaz Eyaletler: Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı kabul etmekle birlikte iç işlerinde özerk olan eyaletlerdi. Bunlardan belli miktarda yıllık vergi alınıyor, yöneticileri de kendi aralarından seçiliyordu. Bkz.: İdris Bostan, "Sâlyâne", *DİA*, 2009, XXXVI, s. 59-60; Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, 1995, XI, s. 548-550; Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp*, s. 70-71

²⁰ Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp*, s. 62.

Trablusgarp Eyaleti, padişahı temsilen atanan beylerbeyi ve onun başkanlık ettiği eyalet divanı tarafından yönetilirdi. Başlangıçta yeniçeri ağası, kaptanü'l-bahr/donanma komutanı, defterdar ve kadıdan oluşan eyalet divanı daha sonra genişledi ve bunlara beylerbeyinin vekili konumundaki kethuda/nâib/kahya, üst rütbeli bazı yeniçeri subayları, müftüler, memleketin ayan ve eşrafı, şeyhülbeled ve liman reisi de katıldı. Divan toplantılarında görüşmelerin sekreterliğini yapan katipler, tezkireciler, çavuşlar, ihtiyaç halinde tercümanlar ve bunların reisi konumundaki Divan Efendisi/Ağası da hazır bulunurdu. Vilayet sistemine geçildikten sonra Eyalet Divan Meclisi'nin adı Vilayet İdare Meclisi oldu. Trablus'taki yönetim merkezi Saray Hamrâ/Kırmızı Saray idi. Burada kapıcıbaşı, kilercibaşı, hazinedarbaşı gibi görevliler de bulunurdu. Bunlar dışında Gümrük Reisi, Dârussınâa/Tersane Reisi, Gönüllüler Ağası, yerlilerden oluşan atlı birliklerin komutanı gibi resmi görevliler de vardı.²¹

Trablusgarp Vilayeti, 1879 yılında Bingazi'nin direkt İstanbul'a bağlı bir sancak statüsü kazanması ile beraber beş sancaktan oluşuyordu. Bu sancaklar Trablus, Hums, Cebel, Fizan, Bingazi sancaklarıdır. Trablus Sancağı, Trablusgarp Vilayetinin yönetim merkezidir. Trablus Sancağına bağlı kazalar: Nefs-i Trablus, Zaviye, Gıryan, Uceylat, Zuvara, Tarhune, Urfella, Aziziye, Canzur, Cifare. Hums Sancağına bağlı kazalar: Nefs-i Hums, Mısrata, Zıleytın, Misellata, Tavurga, Sirt. Cebel-i Garbî Sancağına bağlı sancaklar: Nefs-i Cebel-i Garbî/Yefrin, Gadamis, Fesato/Cadu, el-Coş, Zintan, Mizde, Kikle, el-Esâbi'a, Nalut, Havz. Fizan Sancağına bağlı kazalar: Nefs-i Fizan/Murzuk, Sukna, Şati, Gat, Teborşade(Tibesti ve Borku). Bingazi Sancağına bağlı kazalar: Merc, Calu, Kasır Şeğab, Tobruk ve Cağbub. Bingazi gibi İstanbul'a bağlı sancakların beylerini/mutasarrıflarını merkez atarken, diğer sancakların beylerini Trablusgarp valisi atardı. Sancaklara bağlı kazalar başlangıçta kadılar veya naibler tarafından idare edilirdi. Vilayet sistemine geçildikten sonra kaymakamlar atanmaya başlandı. Her sancak ve kazada idare meclisi bulunurdu. Trablusgarp Eyaleti/Vilayeti'nde güçlü bir kabile sistemi olduğundan her ne kadar resmi görevli olmasalar da kabile şeyhleri de oldukça etkiliydi. İdare meclislerinde yer alabildikleri gibi bazı işler onlar üzerinden yürütülürdü.²²

Çalışmanın konusu olan Libya'daki Osmanlı evrakı, yukarıda yüzeysel olarak bahsedilen idari yapı içinde üretilmiştir.

2. Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi

Libya'nın bilinen ve bir kısmı günümüze ulaşan en eski arşivi, Osmanlı Devleti Trablusgarp Vilayet Arşivi'dir. Trablus'taki Saray Hamra mahzenlerinde bulunan bu arşivin en eski ve iki asrı aşkın kısmı, 1911'deki İtalyan işgalinin ilk günlerinde yok edilmiştir. Daha sonra İtalyanlar, imhadan/çalınmaktan kurtulabilen Osmanlı

²¹ Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp*, s. 62-70.

²² Özdağ, *Trablugarp Vilayeti'nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı*, s. 43-61; Muhammed Tahir U'reybî, *Devrül-Arşif fi'l-Nizâmî'l-Vatanî li'l-Ma'lûmât, Dirâse Tatbikiyye alâ Dârî'l-Mahfûzâtî't-Tarihiyye*, (Bingazi: Akademiyye-tü'l-Fikri'l-Cemâhirî), 2010, s. 87-90.

belgeleri ile yine Saray Hamra mahzenlerinde Dârü'l-Vesâik'i kurdular.²³ İtalyan hâkimiyeti dönemindeki (1911-1943) arşivin statüsü, İngiliz hâkimiyeti döneminde de (1943-1951) korundu ve ismi “Dârü'l-Mahfûzâtî't-Tarihîyye” olarak değiştirildi. Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında da arşivin bu statüsü korundu ve daha sonra 1977 yılında kurulan Eski Eserler Kurumu bünyesine dâhil edildi. 1978 yılında çıkarılan kanunda tarihi belgelerin eski eserler kapsamında değerlendirilmesi ve vesikaların korunması, düzenlenmesi ve tasnifinden Dârü'l-Mahfûzâtî't-Tarihîyye'nin sorumlu olduğunun belirtilmesi, Libya Devleti'nin ilk resmi milli arşivi sayılabilir. Eski Eserler Kurumu ise devleti yönetenlerin ilgi ve alakasına göre eğitim, iktisat, turizm ve bazen de kültür bakanlıklarına bağlı oldu.²⁴

Bugün Libya'da devlet arşiv hizmetlerini en üst düzeyde yürüten Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi,²⁵ vakıf hizmetlerini yürüten üst kurula, el-Hey'e-tü'l-Âmme li'l-Evkâf ve's-Şü'ûni'l-İslamiyye'ye bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Modern anlamda ilk defa 17 Ağustos 1977 tarihinde çıkarılan kanunla kurumsal bir kimlik kazanan bu kurumun yapısı, görev ve sorumluluk alanlarıyla ilgili esaslar, ilerleyen süreçte birtakım tadilatlarla uğramış olsa da son olarak çıkarılan 2012/24 sayılı kanunla bugünkü şeklini almıştır. Kurum 1977'de Libya Cihat Araştırmaları ve Çalışmaları Merkezi²⁶ adıyla kurulmuş, 1980'de Libya Cihat Tarihi Araştırmaları Merkezi,²⁷ 1981'de İtalyan İstilasına Karşı Libya Cihadı Araştırmaları Merkezi,²⁸ 1990 yılında tekrar Libya Cihat Araştırmaları Merkezi,²⁹ 2009'da Milli Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi³⁰ ve nihayet 2012 yılında çıkarılan kanunla bugünkü ismini almıştır.³¹ Yukarıdaki isimlerden de anlaşılacağı üzere kuruluşundan itibaren güçlü bir şekilde yapılan “cihat araştırmaları” vurgusu ve burada gerçekleştirilen uzun soluklu cihat tarihi araştırmaları bu arşivin halk arasında “Cihat Arşivi” olarak anılmasına neden olmuştur. Bugün de Libya halkı milli arşivden bahsederken bu ismi kullanmaktadır.

Libya'daki milli arşivin kuruluşu, yönetimi ve faaliyetlerinin şekillenmesinde komşu ülke Mısır'ın bariz etkisi görüldüğü gibi İtalya ve Türkiye gibi ülkelerle bu alanda kurulan ilişkilerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Libya Arşivi'nin, Mısır'daki gibi el yazmaları, arşiv belgeleri ve kütüphaneyi içeren bir araştırma merkezi olarak tasarlanmış olması bu etkinin bir yansımasıdır. Yine arşiv

²³ Arşivin 6076 no'lu kuruluş kararının 1928 yılında yayımlanan İtalyan Resmi Gazetesi'nin 26. sayısında yayımlandığı ifade edilmiştir. Bkz.: el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 13.

²⁴ U'reybî, *Devrül-Arşîf*, s. 83-84; Ammar Muhammed Cuhaydar vd., *Levahât Muhtâra Min Hareketi't-Te'lîf ve'l-Verâka Fî Libya*, (Merkezü Cihâdi'l-Lîbiyyîn li'd-Dirâsâti't-Tarihîyye Şu'betü'l-Vesâik ve'l-Mahfûzât, 2004), s. 5.

²⁵ Libya devlet arşivlerinin günümüzdeki orijinal adı: el-Merkezü'l-Lîbî li'l-Mahfûzât ve'd-Dirâsâti't-Tarihîyye'dir.

²⁶ Merkezü Buhûs ve Dirâsâti'l-Cihâdi'l-Lîbî

²⁷ Merkezü Cihâdi'l-Lîbiyyîn li'd-Dirâsâti't-Tarihîyye

²⁸ Merkezü Dirâseti Cihâdi'l-Lîbiyyîn Zıdde'l-Ğazvi'l-İtâlî

²⁹ Merkezü Cihâdi'l-Lîbiyyîn li'd-Dirâsâti't-Tarihîyye

³⁰ El-Merkezü'l-Vatanî li'l-Mahfûzâti ve'd-Dirâsâti't-Tarihîyye

³¹ el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 13-14.

hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde ve dünya standartlarında yürütülebilmesi amacıyla 2010 yılına kadar İtalya ve Türkiye ile kurulan ilişkiler, 2012 yılında modern bir arşiv kanununun çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı da Libya Milli Arşivi ile yaptığı protokoller çerçevesinde Libya tarihi ile ilgili belge kopyalarının temini ve arşivlerin modern usullerle tasnifi konusunda önemli katkılar sunmuştur.³² Saray Hamra'daki arşivin şu anki binasına taşınması sürecinde ise İtalyan uzmanların bazı tespit, restorasyon ve dijitalleştirme çalışmalarıyla katkı sağladıkları bilinmektedir.³³

Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi, dört idarî birimden oluşur. Bunlar Arşiv İdaresi, El Yazmaları İdaresi, Araştırma ve Bilimsel Çalışmalar İdaresi, İdari ve Mali İşler İdaresi'dir. İdari yapının en tepesinde yönetim kurulu yer alır. Yönetim Kurulu, kurul başkanı, daire başkanları ve danışma heyetinden oluşur. Ayrıca her daire içinde bir de bilim kurulu bulunur.³⁴

El Yazmaları İdaresi; El Yazmaları Bilimsel Heyeti, Toplama, Tasnif ve İndeksleme Şubesi, Teknik İşler ve Araştırma Hizmetleri Şubesi, El Yazmaları Uzmanları Daimi Heyeti'nden oluşur. Bu dairede 10.000 civarında orijinal ve kopya el yazması yer almaktadır. Bu el yazmalarından bir kısmı Libya halkından toplanmış, bir kısmı Vakıflar Kütüphanesi'nden devredilmiş, bir kısmı da kopyalama yöntemiyle teminedilmiştir.³⁵

Araştırma ve Bilimsel Çalışmalar İdaresi; İlim Kurulu, Araştırma ve Bilimsel Çalışmalar Şubesi, Tercüme Şubesi, Harita ve Atlas Şubesi, Yayın Şubesi ve Kütüphane Şubesi'nden oluşmaktadır. Harita ve Atlas Şubesi'nde 16.000 kâğıt veya dijital harita, Kütüphane Şubesi'nde ise toplamda 250.000 civarındaki kitap, süreli yayın ve gazete yer almaktadır.³⁶ Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ne akademik bir hüviyet kazandıran bu daire, Libya tarihi ile ilgili her türlü bilimsel çalışma, toplantı, tercüme ve yayın faaliyetlerini yürütmektedir. Bu dairenin yürüttüğü bilimsel çalışmalar sonucu Libya tarihi ile ilgili ciddi oranda sözlü, yazılı ve dijital arşiv ortaya çıkmıştır.

Arşiv İdaresi, beş şubeden oluşur. Bunlar Güncel Arşiv, Tarihi Vesikalar, Sözlü Rivayetler, Eski Mücahitler ve Anketler, Fotoğraf ve Dijital Görüntü Arşivi şubeleridir. Güncel Arşiv'de Libya devlet kurumlarının çalışma ve uygulamaları sonucunda ortaya çıkan 15 milyon kâğıt veya dijital belge yer almaktadır. Tarihi Vesikalar Şubesi'nde tahmini 5 milyon civarında vesikayı içeren Osmanlı, İtalya, İngiltere-Fransa, Krallık idaresi altındaki dönem ile Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına

³² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Libya Arşivi ile yaptığı protokol çerçevesinde arşiv hizmetlerinin geliştirilmesine katkı sağlamak üzere 2008 ve 2009 yıllarında toplam dokuz ay süreyle Osmanlı Arşivi personeli Ebubekir Subaşı'nı görevlendirmiştir. Libya Arşivi'ne yapmış olduğumuz ziyarette bu katkının olumlu etkileri müşahade edilmiştir.

³³ Ebubekir Subaşı, Libya Arşivi'nde görevlendirildiği süreçte İtalyan arşiv uzmanlarının da birtakım çalışmalar yürüttüğünü sözlü olarak tarafımıza ifade etmiştir.

³⁴ el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 88-89.

³⁵ el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 23 ve s. 88; Cuhaydar, vd., *Fî Libya*, s. 7.

³⁶ el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 23 ve s. 89.

ait belgeler bulunmaktadır. Buna ek olarak Karamanlı, Osmanlı ve yakın döneme ait özel belge ve süreli yayın koleksiyonları da bulunur. Komşu ülke arşivlerinden temin edilen belgeler arasında Tunus Milli Arşivi'nden alınan Libya tarihi ile ilgili belge suretleri önemlidir. Ayrıca Cezayir Devrimi'ne yardım için kurulan ve merkezi Trablus'ta olan Libya Halk Komitesi ile Cezayir'deki Kurtuluş Cephesi'nin Trablus'taki temsilciliğine ait evrak da dikkat çekicidir.³⁷ Bu dönemlere ait diğer ülkelerden temin edilmiş belge kopyaları da bu şubenin bir parçası sayılabilir.³⁸ Sözlü Rivayetler Şubesi'nde çoğu Libya cihat tarihi ile ilgili olmak üzere Libya tarihi ve kültürüyle ilgili 15.000'den fazla sesli ve sözlü rivayeti içeren 10.000 kaset yer almaktadır. Eski Mücahitler ve Tarihi Anketler Şubesi'nde 150.000 civarında anket ve İtalyan işgaline karşı direnişin sembol ismi olan mücahitlerle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Fotoğraf ve Dijital Görüntü Şubesi'nde Libya'nın siyasi, iktisadi, kültürel ve içtimai hayatıyla ilgili 120.000 civarındaki fotoğraf ve dijital görüntü yer almaktadır.³⁹

3. Libya Arşiv ve Tarihî Vesikalar Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı

1911'deki İtalyan işgaline kadar Libya'daki Osmanlı arşivi Trablus vilayetinin yönetim merkezi olan Saray Hamra'daki mahzenlerde yer alıyordu. Rivayete göre Trablus'u işgal eden İtalyan komutanın emriyle Saray Hamra mahzenlerinde bulunan tarihî vesikalar el arabalarına yüklenerek kalenin surlarından denize atılmaya başlandı. Bu olaya şahit olan İtalyan Oryantalist Eugenio Craveli'nin İtalyan makamları nezdinde başlattığı görüşmeler sonucu tarihî belgeleri denize atma çalışması durduruldu. Ancak bu arada Birinci Osmanlı Dönemi (1551-1711) evrakının tamamı ile Karamanlı Dönemi (1771-1835) evrakının büyük bir kısmı denize atılmıştı. Bu itlaf olayından ancak Karamanlı dönemi evrakının az bir kısmı ile İkinci Osmanlı Dönemi evrakı kurtulabildi.⁴⁰ Bu rivayet gerçek olabilir. Ancak Fransa'nın Cezayir'deki Osmanlı evrakının büyük bir kısmını kaçırmaması örneğinde olduğu gibi⁴¹ Libya'daki Osmanlı evrakının da kaçırılmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Sebep her ne olursa olsun iki asrı aşkın Libya tarihine ait tarihî vesikaların ortada olmayışı büyük bir kayıptır. Temennimiz bu tarihi vesikaların imha edilmeyip kaçırılmış olma ihtimalinin gerçek olmasıdır.

Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi Tarihî Vesikalar Şubesi'nde yer alan Osmanlı belge ve defter koleksiyonlarını şu dört başlık altında toplayabiliriz: İdâri, mâli, siyasi ve hukuki belgeler.

³⁷ U'reybî, *Devrî'l-Arşif*, s. 95-II9.

³⁸ İtalya, Fransa, Almanya, Amerika, Türkiye, Rusya, Avusturya ve Polonya'dan alınmış belge suretleri mevcuttur. Bkz.: Cuhaydar, vd., *Fî Libya*, s. 6.

³⁹ el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 23 ve s. 88.

⁴⁰ el-Cerârî, vd., *el-Merkez el-Lîbî*, s. 13.

⁴¹ bkz.: "Cezayir'den Fransa'ya: Osmanlı Arşivlerini İade Edin", <https://www.haksozhaber.net/cezayirden-fransaya-osmanli-arsivlerini-iade-edin-141949h.htm> (Erişim 09.11.2021); "Cezayir, Fransa'dan Sömürge Dönemine Ait Belgeleri İstedî", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cezayir-fransadan-somurge-donemine-ait-belgeler-ri-istedi/2084574> (Erişim 09.11.2021).

3.1. İdari İşlerle İlgili Belgeler

İdari İşler Belgeleri, 2146 dosya ve 1557 defter ile Libya'daki Osmanlı evrakının en hacimli kısmını teşkil eder. Her dosyada ortalama 250 belge, her defterde ise ortalama 200 kayıt yer alır. İdari işler belgeleri, Trablusgarp vilayeti vali dosyaları, liva ve sancaklara ait dosyalar, vilayet ile livalar arası yazışma dosyaları, çeşitli idari işlere ait dosyalar, idari kayıt defterleri, yönetim kurulu karar defterleri, konsolosluk dosyaları ve Trablus belediyesine ait dosyalardan ibarettir. Aşağıdaki tabloda bu kısımda bulunan belge ve defterlerin miktarları ile hangi tarih aralığını kapsadıkları kayıtlıdır.⁴²

Belge/Defter Türü	Dosya	Defter	Belge Sayısı	Tarih
Vali Dosyaları	36	0	9.000	1839-1911
Liva/Sancak Dosyaları	107	0	26.750	1835-1911
İdari Yazışma Dosyaları	1.400	0	350.000	1843-1911
İdari İşler Dosyaları	500	0	125.000	1840-1911
İdari Siciller/Defterler	0	1.331	266.200	1840-1911
Yönetim Kurulu Kararları		266	45.200	1870-1911
Konsolosluk Dosyaları	93	0	23.250	1790-1911
Belediye Dosyaları	10	0	22.500	1870-1911
Toplam	2.146	1.557	830.500	

Tablo 1: Libya Arşivi'ndeki İdari Vesikaların Türleri

İdari işler belgeleri; daha çok güvenlik, eğitim, sağlık, ekonomi, kültür, tarım, haberleşme ve basın, konsolosluk işlemleri ve belediye hizmetleri ile ilgili konuları kapsar. Vali dosyalarında valilerin kararları, emirleri, tayin ve azilleriyle ilgili belgeler yer alır. Güvenlikle ilgili belgeler; daha çok şikayetler, soruşturmalar, izleme raporları, yurt içi seyahat belgeleri, pasaportlar, askeri hareketlerle ilgili raporlar, İkinci Osmanlı Dönemi'nin sonlarında halkın talebi üzerine yapılan zorunlu askeri eğitimler, Goma el-Mahmudî, Seyfünnasr ve Gat'ta el-Mehdî İsyanı gibi çeşitli vilayetlerde ortaya çıkan isyanlarla ilgili yazışmaları içerir. Eğitimle ilgili belgeler; vilayetteki okul sayıları ve çeşitleri, öğretmen ve öğrenci listeleri, sınav çeşitleri ve öğrenci notları, yetimlerin eğitimi gibi özel uzmanlık alanlarıyla ilgili konuları kapsar. Sağlıkla ilgili belgeler; hastanelerin yazışma ve raporları ile salgın hastalıkların çeşitleri, salgının yayılışı, ve karantina bölgeleeri gibi konuları kapsar. Ekonomi ile ilgili belgeler; pazarlar, çeşitleri ve yerleri, iç-dış ticaret, kervan ticareti, ithal ve ihraç edilen mallar, çarşıda kullanılan paranın çeşitleri ve değerleri, sanayi ürünleri, çeşitleri ve bunları geliştirme çabalarını

⁴² U'reybî, *Devrül'l-Arşif*, s. 94.

içermektedir. Tarihi eserlerle ilgili belgeler; antik kentlerde yer alan bazı arkeolojik eser ve sütunların çalınması veya yurt dışına çıkarılması, tesadüfen gerçekleşen bazı arkeolojik keşiflerle ilgili konuları içerir. Tarım ve hayvancılıkla ilgili belgeler; ziraat için cazibeli ve verimli dönemler, bazı yeni meyve ve sebze yetiştiriciliğinin geliştirilmesi, tarımda kullanılan aletler, tarım ve hayvancılıktaki üretim miktarları, broşür ve raporlar şeklinde çiftçiler için hazırlanmış talimatları içerir. Posta ve telgraf işleriyle ilgili belgeler; bu konuyla ilgili çok sayıdaki talebin yanı sıra telgraf hatlarının yeni inşaatları, istasyon ve tellerin restorasyonu, posta ve telgraf hizmetlerinde karşılaşılan problemleri konu alan raporları içerir. İdari işlerle ilgili bazı belgeler; Osmanlı döneminde çeşitli sayılarda yayımlanmış Trablusgarb, Ebî Gaşşe, Ta'mîm-i Hürriyet ve Vilayet Salmamesi gibi gazetelerle ilgili yazışmaların yanı sıra bazı gazetelerin yayımının durdurulması, bazı yabancı gazetelerin yurda girişinin ve satışının yasaklanması, matbaaların türleri, yönetimi, sorunları ve ithalatları ile ilgili yazışmaları içerir. Belediye hizmetleri ile ilgili belgelerin çok az bir kısmı Bingazi Belediyesi'ne kalan kısmı da Trablus Belediyesi'ne aittir. Diğer belediyelere ait belge yoktur. Bazı yazışmalarda diğer bazı belediyelere değinildiği görülür. Belediye ile ilgili belgeler daha çok hamam, mescit, otel, çarşı, askeri kışla, park, liman ve deniz fenerlerinin inşa ve onarımı ile caddelerin aydınlatılması, su getirilmesi, umumi çeşmelerin inşası ve çarşıların denetlenmesi ile ilgilidir.⁴³

3.2. Mali İşlerle İlgili Belgeler

Libya'daki Osmanlı evrakında yer alan mali belgelerin çoğu, idari dosyalarda bulunan az sayıdaki vesikalar dışında, defter kaydı şeklindedir. Defter türleri ise çeşitlidir. Bir kısmı aşar, gümrük, posta pulu, emlak, matbaa, mahkeme vergileri, harcamalar, vilayetin genel muhasebesi, mahkemeler muhasebesi, teslim-tesellüm muhasebesi gibi bazı kurumlara mahsus kayıtlar iken diğer bir kısmı ağaç sayıları ve sahiplerinin isimleri, emekli veya çalışan memur ve asker maaşları, dul-yetim-fukara yardımları, tüccarların kayıt senetleri ve hesapları, askeri yardımlar, havaleler, satın alma ve ödeme senetleri, vilayet bütçe hesapları ve mali vergilerin takibi gibi muhtelif istatistik kayıtlarıdır.⁴⁴

Defter Türü	Defter Sayısı
İstatistik	19
Gelirler ve Vergiler	101
A'şar Defterleri	2.729
Borç Defterleri	8
Mali Senetler ve Faturalar	5

⁴³ U'reybî, *Devrül'l-Arşif*, s. 95-97.

⁴⁴ U'reybî, *Devrül'l-Arşif*, s. 101.

Defter Türü	Defter Sayısı
Bölgeler Muhasebesi	91
Muhasebe ve Hesaplar	221
Mali Yazışmalar	282
Masraflar	60
Toplam Defter Sayısı	3.524
Tahmini Kayıt Sayısı	704.800

Tablo 2: Mali Defterlerin Türleri ve Sayıları

İstatistikler: Mevcut istatistikler çeşitlidir. 1880-1884 arası yıllara ait dört adet genel mali istatistik defteri vardır. Aynı yıllar arasını kapsayan iki adet tüccar mali kayıt defteri vardır. Ağaç sayıları ve sahiplerinin isimlerini içeren 13 adet defter 1805-1906 arası yıllara aittir.⁴⁵

Gelirler ve Vergiler: 1846-1911 yılları arasını kapsayan 94 adet genel gelir kayıt defteri bulunmaktadır. Bu defterlerdeki kayıtlar gümrük, posta, emlak, arazi, mahkeme ve vilayet matbaası harçları gibi muhtelif gelirleri gösterir. Bu defterler arasında 1882-1883 yılları arasındaki aşar gelirlerini icmal olarak gösteren dört adet defter, 1872 yılına ait faturalar defteri, 1880-1881 yılları satış defteri ve 1866 senesine ait ağaç vergisi defteri yer alır.

Aşar Defterleri: 2739 adet olduğu tahmin edilmektedir. Bu defterler her bölgeden tahsil edilen öşür vergisi bilgilerini içermektedir. Kabile bölgelerinde tutulan aşar defterlerinde kabile, kabile şeyhi ve efradı isimleri ile bunlardan tahsil edilen vergi miktarları kayıtlıdır. Şehirlere ait olanlarında ise mahalle şeyhinin ismi, mahalle sakinleri ve bunlardan tahsil edilen vergi miktarları yer alır. Aşar defterlerinin sayıları bölgelere göre şöyledir:⁴⁶

Bölge	Defter Numarası	Adet	Bölge	Defter Numarası	Adet
Bingazi	1310-1315	6	Say'an	1289-1293	5
Tacura	1888-1987	100	Trablus	1316-1391	76
Tavurga	1690-1723	30	Uceylat	2163-2263	101
Tarhune	511-707	197	Aziziye	2388-2511	124
el-Cebel	489-510	22	Gıryan	1-392	392

⁴⁵ U'reybî, *Devrül'l-Arşif*, s. 102.

⁴⁶ U'reybî, *Devrül'l-Arşif*, s. 103.

Bölge	Defter Numarası	Adet	Bölge	Defter Numarası	Adet
Cifare	794-944	151	Fasatu	708-793	86
Cenzur	2519-2663	145	Kuteys	1662-1693	32
el-Havz	1294-1309	11	Kikle	1510-1596	87
el-Hums	945-1037	93	Müceynin	1748-1762	15
ez-Zaviye	1038-1286	249	Mizde	2264-2292	29
Zileytn	2068-2162	95	Misellata	393-488	96
ez-Zintan er-Rucban	1305-1308	2+3	Mısrata	1419-1509	91
Zuware	2293-2387	95	Nalut	1597-1661	75
el-Cevari	1740-1747	8	en-Nevâhî el-Erba'	1724-1739	16
Sebha	1287-1288	2	Verfelle	1763-1887	125
Sirt	1392-1418	27	Yefrin	1988-2068	80
Sabrate	2512-1518	7	Karışık*	2664-2729	66
* Karışık defterde birden fazla bölgeye ait kayıtlar vardır.			Toplam Defter Sayısı: 2.739		

Tablo 3: Aşar Defterlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Ticaret Defterleri: 1885-1895 yılları arasını kapsayan sekiz defterdir. Vilayetlerdeki tüccarlar ve ödedikleri gelir vergisi miktarlarını göstermektedir.

Borç Defterleri: Tamamı 1904 yılına ait olan sekiz defterdir. Vilayetin borçlarına ait kayıtları içerir.

Maliye ve Fatura Senetleri: 1887-1911 yıllarına ait üç adet mali havale defteri ile biri 1883 diğeri 1896 yıllarına ait iki adet mali senet kayıt defteridir.

Mali Yazışmalar: İdari işlerle ilgili belgeler içinde yer alan mali işlere tahsis edilmiş belge ve defterlerdir. Bu yazışmalar 1811-1909 yılları arasında vilayet defterdarı ile devlet merkezi, bağlı mutasarrıflıklar ve kazalar arasındaki yazışmalardan ibarettir.⁴⁷

Harcamalar: Bu defterlerden 19 adedi, 1880-1890 yılları arasındaki vilayet genel harcamalarına, 40 adedi vilayet hazinesinin ödediği çalışan veya emekli memur ve askerlere, 1876 yılında yetim-dul ve muhtaçlara yapılan sosyal yardımlara ve bir adet defter de askeri yardımlara ait kayıtlardır.⁴⁸

⁴⁷ U'reybî, *Devrül-Arşîf*, s. 107.

⁴⁸ U'reybî, *Devrül-Arşîf*, s. 107.

Muhasebe ve Hesaplar: Muhasebe defterleri iki türdür. Biri vilayetin genel muhasebesi, diğeri mahkemeler gibi bazı dairelere veya nakit muhasebesi, teslim ve tesellüm muhasebesi gibi türlere özel muhasebedir. Bu defterler 1847-1911 yılları arasına ait 215 defterden ibarettir. Bununla birlikte beş adet 1862-1864 yılları arasına ait askeri muhasebe defteri ile bir adet 1908 yılına ait emlak muhasebe defteri bulunmaktadır.⁴⁹

Bölgeler Muhasebesi: Vilayetteki muhtelif bölgelere mahsus muhasebe defterleri aşağıdaki cetvelde kaydedilmiştir: ⁵⁰

Bölge	Defter Sayısı	Tarih	Bölge	Defter Sayısı	Tarih
Evlad-ı İbrahim	1	1891-1899	Trablus-Tacura	2	d.t
Bedir	1	1889	Trablus-Zaviye el-Mâ'zî	1	1869
Bingazi	11	1847-1889	Trablus, es-Sahil	2	1882-1901
Tarhune	3	1904	Trablus, el-Münşiye	4	1878-1901
el-Cebel	8	1872-1882	el-Uceylât	1	d.t
el-Cafare	1	1888	Garyan	2	1905-1910
Cenzur	4	1868-1897	Fizan	10	1910
el-Humus	15	1843-1882	Fasatu	3	1901
Derne	2	1873-1878	Kikle	1	1903
er-Rukey'ât	1	1903	Mısrata	1	1868
Züvvere	2	1904	Verfele	1	1904
Trablus Umumi	2	1899	Karışık (Tacura, Zaviye, Garyan)	10	1905
Trablus Bâbü'l-Bahr	2	1848			

Tablo 4: Muhasebe Defterlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

3.3.Siyasi Belgeler

93 adet konsolosluk dosyasından oluşmaktadır. Bu dosyalarda İtalyan birliğinden önceki Sardunya, Napoli, Katanya, Toskana, Cenova ve Sicilya devletçikleri ile birliğin kurulmasından sonra İtalya, İngiltere, Avusturya, İsviçre, Danimarka, Fransa, İspanya, Almanya, Hollanda, Belçika, ABD ve Portekiz devletleri

⁴⁹ U'reybî, *Devrî'l-Arşîf*, s. 107.

⁵⁰ U'reybî, *Devrî'l-Arşîf*, s. 105.

konsolosluklarına ait belgeler bulunmaktadır. Belgeler daha çok konsolosluk işle-riyle ilgili konsoloslar ve valiler arasındaki yazışmaları, Trablus'taki durumlarla il-gili konsolosluk raporlarını, Karamanlılar ile yabancı devletler arasında imzalanan antlaşmaları, Trablus'ta mukim yabancı vatandaşların evlilik, boşanma, veraset, vefat, defin masrafları, vatandaşlık müracaatları, pasaport çıkartma ve yenileme, şirket kurma, vize işlemleri, Trablus'a gelen gemilerin kayıtları, Trablus'ta yabancı okulların açılması, konsolosluk hesapları vb. konuları içermektedir. Konsolosluk dosyaları, 1810-1911 yılları arasına ait dış ilişkiler açısından önemli tarihi bilgileri içermektedir.⁵¹

3.4. Hukuki Belgeler

Hukûki belgeler, şer'î mahkeme sicilleri⁵² ile 1869 yılından itibaren kurulmaya başlayan ihtisas mahkemelerine⁵³ ait adli dosyaları içerir. Mahkeme sicilleri veya adli dosyalarda mahkeme zabıtları, tahkikatlar, mahkeme kararları, satış sözleş-meleri, arazi tescilleri, tereke vb. kayıtlar bulunmaktadır. Sicillerin en eskisi 1722 tarihine, Kadı Mustafa Efendi, Yusuf Efendi ve Muhammed Muhtar Efendi zaman-larına kadar gider. En yenisi ise 1922-1929 tarihleri arasında Kadı Abdurrahman el-Busayri zamanını kapsayan sicillerdir.⁵⁴

Bölge	Adet	Tarih	Mülâhazat
Trablus	730	1722-1929	747 adet vakfiye içerir
Mısırata	11	1873-1911	11 adet vakfiye içerir
Sirt	6	1883-1909	
Cenzur	2	1867-1910	
Cifare	1	1906-1907	
Sûku'l-Cum'a	1	1903	
Aziziye	1	1893-1894	
Toplam	774		Toplam 758 Vakfiye

Tablo 5: Şer'iyye Sicilleri

⁵¹ U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 107-109.

⁵² Trablus Şer'î Mahkemesi, Trablusgarb'ın en eski mahkemesidir. Trablus'un şer'î kadısı Şeyhülislam tarafından atanan Kâdî'l-Kudât idi ve Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefî mezhebiniydi. Onun naibi ise vilayet halkının mezhebi olan Malikî mezhebiniydi. Mutasarrıflıklardaki şer'î nâibler de merkez tarafından atanırdı. Ancak nahiyelerdeki nâibleri Trablus'taki kâdî'l-kudât atardı. Trablus Şer'î Mahkemesi'nin verdiği hükümler Başkent'teki Şeyhülislam'a temyize gider, diğer mahkemelerin hükümleri de kâdî'l-kudâta temyize giderdi. Çok kişiyi ilgilendiren davalar ve tartışmalı kabile arazileri gibi istisnai davalar dışında Trablus Mahkemesi, davaları Trablus'taki makarrında yapardı. Bkz. U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 110-111.

⁵³ İhtisas mahkemelerinden kasıt, hukuki ve cinai meselelere bakan Bidayet Mahkemeleri, bu mahkemelerde görülen ve itiraz edilen davaların temyize gittiği İstinaf Mahkemeleri ve Ticaret Mahkemeleri'dir. Trablusgarb vilayetinde bulunan ihtisas mahkemeleri hakkında bilgi almak için bkz. U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 111-112.

⁵⁴ U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 109-114.

Mahkemelerle ilgili idari siciller sayısı 718'e ulaşır. Bunlar arasında tutuklu listeleri, cezaları, mahkumiyetleri sona eren tutukluların salıverilme kayıtları, muhtelif mahkemeler arası yazışmalar, rapor özetleri, davacı, davalı listeleri ve iddiaları, kefalet, vekalet, mahkeme raporları, evlilik akdi özetleri, muhtelif mahkemelerin karar listeleri, vefat edenlerin tereke kayıtları yer almaktadır. Bu sicillerin tamamı, İkinci Osmanlı Dönemi (1835-1911) ve İtalyan Sömürge Dönemi'nin 1930'a kadarki kısmına aittir.⁵⁵

Emlak hüccetleri, her biri ortalama 120 vesikayı ihtiva eden 18 klasörden oluşan şahsi belgelerdir. Bu gayrimenkul hüccetleri, İkinci Osmanlı Dönemi ve İtalyan Sömürgesi Dönemi'nin başlarına aittir.⁵⁶

3.5. Osmanlı Dönemi Süreli Yayın Koleksiyonları

Libya Arşiv ve Tarihi Araştırmalar Merkezi'nde Osmanlı döneminde yayımlanmış süreli yayınlar da bulunmaktadır. Bunlar yayımlandıkları dönemin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatına ışık tutan önemli kaynaklardır.⁵⁷

Sayı	Süreli Yayın Adı	Türü	Açıklamalar
1	Trablusgarb	Gazete	İlk basılı gazete, Arapça ve Türkçe dillerinde çıkıyordu
2	Mecelletü'l-Fünûn	Dergi	Trablus'ta çıkan ilk dergi, sahibi: Mehmed Davud
3	Ebu Gaşşe	Gazete	Konuşma dilinde çizgi roman, sahibi: el-Haşimî et-Tunusî
4	Ta'mîm-i Cerîb	Gazete	Türkçe çıkıyordu, Genel Yayın Yönetmeni Mehmed Kadri
5	Salname	Dergi	Resmi bir yıllık şekilde çıkıyordu
6	Libya Tarım	Gazete	İlk ihtisas Gazetesi, Genel Yayın Yönetmeni: Karoochi Fulli
7	er-Rakîbü'l-A'tîd	Gazete	Çeşitli Siyasi, Genel Yayın Yönetmeni Mehmed Nedim b. Musa
8	et-Terakki	Gazete	İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime gelmesi vesilesi ile
9	Sada-yı Trablus	Gazete	Siyasi, Sahibi: Yahudi Gustavo Arbib
10	el-Mirsad	Gazete	Sahibi: Mehmed Nedim, Gen. Yay. Yön: Ahmed el-Fusatvi
11	el-Asru'l-Cedîd	Gazete	Sahibi:Mehmed Ali el-Bârûdî, Gen Yay Yön:Ahmed b. Uveydan

Tablo 6: Osmanlı Dönemi Süreli Yayın Koleksiyonları

⁵⁵ U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 114.

⁵⁶ U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 114.

⁵⁷ U'reybî, *Devrû'l-Arşîf*, s. 118-119.

Sonuç

Önemli bir kısmı 1911 İtalyan işgali esnasında yok edilen Osmanlı dönemi evrakından geriye kalan toplam 6.573 defter ve 2.257 klasör belge, Karamanlı Dönemi'ne (1711-1835) ait olan az bir kısmı dışında tamamen İkinci Osmanlı Dönemi'ne (1835-1911) aittir. Bu defter ve belge koleksiyonları, Libya'nın idari, iktisadi, hukuki, içtimai ve siyasi tarihine ışık tutan ana kaynaklar durumundadır. Defter koleksiyonlarının yarısından fazlası (3.524 defter) mali işlerle, kalan kısmı da idari ve hukuki işlerle ilgilidir. Belge koleksiyonlarının neredeyse tamamına yakını (2.146 defter) idari işlerle, kalan kısmı da konsolosluk işleriyle ilgilidir.

2.146 dosya ve 1.557 defterden oluşan idari işler belgeleri, Trablusgarp vilayet merkezi ile İstanbul ve vilayete bağlı liva ve sancaklar arasında yapılan yazışmalardan ibarettir. Bu yazışmalarda vilayetin gündeminde olan her mesele veya vilayet bünyesinde cereyan eden önemli olaylarla ilgili kıymetli bilgiler yer almaktadır. Özellikle 266 defterden oluşan vilayet idare meclisi/yönetim kurulu kararları, meclis gündemine giren ana meseleler ve bunlarla ilgili alınan kararları göstermesi açısından oldukça değerlidir.

Trablusgarp vilayetinin gelir ve giderlerinin kayıtlı olduğu çeşitli türlerdeki toplam 3.554 defter, Libya iktisadi tarihinin ana kaynaklarıdır. Özellikle bu kısımda bulunan 2.729 adet aşar defteri ile bölge muhasebe defterleri, vilayet bünyesinde bulunan diğer liva ve kazaların iktisadi ve içtimai tarihi açısından oldukça değerlidir. Aşar defterlerinde kabile ve mahalle esasına dayalı olarak liva ve kazalardaki aşar mükellefleri ve ödedikleri miktarlar kayıtlıdır.

Hukuki belgeler kısmında değerlendirdiğimiz 774 şer'iyeye sicili, zengin içeriği ile yerel tarih çalışmalarına ve bazı hakların korunmasına önemli derecede katkı sağlamaktadır. Ancak bu defterlerden 730'u Trablus, 33'ü de Mısrata, 6'sı Sirt, 2'si Canzur, kalan 3'ü de Cifare, Sûku'l-Cum'a ve Aziziye'ye aittir. Bu rakamlar, Trablus dışındaki Libya'nın diğer liva ve kazalarına ait şer'iyeye sicillerinin eksik olduğunu göstermektedir. Bu durum, yerel tarih çalışmaları açısından önemli bir eksikliklerdir.

Yukarıda açıklanan defter ve belge koleksiyonları 19. asır Libya tarihi için en kıymetli birincil kaynaklardır. Ancak öncesine ait arşiv kaynaklarının olmayışı da büyük kayıp ve eksikliklerdir. Bu durumda Libya için Türkiye'deki Osmanlı arşivlerinin ve komşu ülkeler başta olmak üzere diğer ülke arşivlerinin önemi artmaktadır. Ayrıca Libya halkı nezdinde bulunan özel arşivlerden yararlanmak da elzemdir.

EXTENDED ABSTRACT

The main source of Ottoman history is the archival documents produced by Ottoman institutions. These documents were created within the Ottoman administrative structure which was dominated by a centralized management approach, in the centre and within the institutional structure in the eyalets, later provinces, districts, sub-districts and townships within the scope of the provincial organization. Therefore, at every stage of this organizational structure, small or large provincial archives have been formed according to the size of the activities carried out. There was a close communication between the centre and the

provinces regarding the activities conducted. However, it is also a fact that most of the documents produced in the provinces were kept in the local area. For example, court record books, which were legal documents, or tithe books, which were financial documents, and administrative correspondence between the units within the provincial organizational structure were included in this scope. For this reason, the provincial archives within the Ottoman provincial organization have particular importance in terms of history. One of these archives is Tripoli provincial archives of the Ottoman State. Unfortunately, during the Italian occupation in 1911, all of the “First Ottoman Period” (1551-1711) documents in the Tripoli provincial archives and almost all of the Ottoman archives pertaining to “Karamanlı Period” (1711-1835) were destroyed. Only the documents belonging to the “Second Ottoman Period” (1835-1911) survived. These extant archives, consisting of 6.573 registry books and 2.257 folders, which are kept in the Centre for Libyan Archives and Historical Studies today, is the main source that will shed light on the administrative, financial, legal and political history of both the Ottoman Tripoli and the Libyan people. In this study, the document collections in the Ottoman Archives in Libya are tried to be determined in terms of quality and quantity.

We can gather the Ottoman document and record book collections in the Historical Documents Branch of the Centre for Libyan Archives and Historical Studies under the following four headings: administrative, financial, political and legal documents.

Administrative affairs documents, consisting of 2.146 files and 1.557 registry books, constitute the most voluminous part of the Ottoman documents in Libya. Each file contains an average of 250 documents, and each registry book contains an average of 200 records. Administrative affairs documents include the files of the governor of the Tripoli province (36 files between 1839-1911), the files of the districts (107 files between 1835-1911), the correspondence files between the province and the districts (1400 files between 1843-1911), the files of various administrative affairs (500 files between 1840-1911), the administrative registry books (1.331 registry books between 1840-1911), the resolution books of the board of directors (266 notebooks between 1870-1911), the consular files (93 files between 1790-1911) and the files of the Tripoli municipality (10 files between 1870-1911). The table below shows the amount of documents and books in this section and the date range they cover.

Most of the Ottoman financial documents in Libya were kept in the form of registry books, with the exception of a small number of documents found in administrative files. There are various types of registry books. Some of these registries are on issues such as customs, postage stamps, real estate, printing, court taxes, expenditures, general accounting of the province, accounting of courts, accounting of delivery and receipt, and they are specific to some institutions. Another part of these books contains various statistical records: number of trees and names of their owners, salaries of retired or working civil servants and soldiers, aids to widows, orphans and the poor, merchants' registration certificates and accounts, military aids, money orders, purchase and payment notes, provincial budget accounts and financial taxes etc. Statistics 19, income and taxes 101, tithe books 2.729, debt books 8, financial notes and invoices 5, regional accounting 91, accounting and accounts 221, financial correspondence 282, expenses 60. The total number of books is 3.524, the estimated number of records in these books is 704.800.

Legal documents include 774 court registry books and 718 judicial files belonging to the specialized courts that started to be established since 1869. Court registry books

or judicial files include court records, investigations, court orders, sales contracts, land registrations, estates, etc. The oldest of the records goes back to 1722, the times of Kadı Mustafa Efendi, Yusuf Efendi and Muhammed Muhtar Efendi. The most recent ones are the registers covering the time of Kadi Abdurrahman al-Busayri between 1922-1929. The distribution of court registry books by province is as follows: Tripoli 730, Misurata 11, Sirt 6, Cenzur 2, Cifare 1, Sûku'l-Cum'a 1, Aziziye 1. Total number of court registry books is 774.

Political documents consist of 93 consular files. In these files, there are documents belonging to the states of Sardinia, Naples, Catania, Tuscany, Genoa and Sicily before the Italian union and the consulates of Italy, England, Austria, Switzerland, Denmark, France, Spain, Germany, Netherlands, Belgium, USA and Portugal after the union was established. The documents are mostly correspondence between consuls and governors regarding consular affairs, consular reports about the situation in Tripoli, agreements signed between Karamanlides and foreign states, marriage, divorce, inheritance, death, burial expenses, citizenship applications, passport issuance and renewal, company establishment, visa procedures of foreign citizens residing in Tripoli, records of ships arriving in Tripoli, opening of foreign schools in Tripoli, consular accounts etc. Consular files contain important historical information in terms of foreign relations between 1810 and 1911.

There are also periodicals published in the Ottoman period in the Centre for Libyan Archives and Historical Studies. These are important sources that shed light on the political, economic, social and cultural life of the period in which they were published. Newspapers: Trablusgarb, Ebû Gaşşe, Ta'mîm-i Cerîb, Libya Tarım, er-Rakîbü'l-A'tîd, et-Terakkî, Sadâ-yı Trablus, el-Mirsad, el-Asru'l-Cedîd. Journals: Mecelletü'l-Fünûn, Salnâme.

Kaynakça

- Abdurrahman Şeref: "Evrak-ı Kadime ve Vesâik-i Tarihiyyemiz", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, Sayı: 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, ss. 9-19.
- Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edit. Yonca Köksal, Mehmet Polatel, Ankara: Vekam Yayınları, 2015.
- Baş, İbrahim.: *Osmanlı'dan Günümüze Türk Arşivlerindeki Tasnif Sistemleri ve Arşiv Belgelerinin Hizmete Sunumu*, (Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, haz. İskender Türe - Salim Kaynar, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2017.
- Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak: Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, haz. Cevat Ekici, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2006.
- Osmanlı'dan Günümüze İnsanî Diplomasi, Cihan-Penâh*, haz. Muzaffer Albayrak vd., İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2016.
- Bostan, İdris: "Sâlyâne", *DİA*, 2009, XXXVI, s. 59-60.
- Cuhaydar, Ammar Muhammed: *el-Kuloğliyye Fî Libya*, Trablus: www.tieob.com, 2021.
- Cuhaydar, Ammar Muhammed; Eş-Şerîf, İbrahim Salim; Eş-Şerîf, El-Fercânî Salim; Ebu Halfâye, Muhammed Salim: *Levahât Muhtâra Min Hareketi't-Te'lîf ve'l-Verâka Fî Libya*, Merkezü Cihâdi'l-Lîbiyyîn li'd-Dirâsâti't-Târihiyye Şu'betü'l-Vesâik ve'l-Mahfûzât, 2004.

- El-Cerârî, Muhammed Tahir; Eş-Şerîf, el-Fercânî Salim; El-Bel'azî, Nâdiye Mustafa: *el-Merkez el-Libî li'l-Mahfûzâtî ve'd-Dirâsêti't-Târihiyye*, Bingazi: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 2014.
- El-Ensârî, Ahmet Bek en-Nâib: *el-Menhelü'l-Azb Fî Tarih-i Trablusgarb*, Bingazi: Dâru'l-Fercânî, 2015.
- Faroqî, Suraiya: *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İnalçık, Halil: "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", söyleşi yapıyor: İlber Ortaylı, *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19 (1999), s. 29-40.
- İnalçık, Halil: "Eyalet", *DİA*, 1995, XI, s. 548-550.
- Kavas, Ahmet: "Kuloğlu", *DİA*, 2002, XXVI, s. 358-359.
- Kavas, Ahmet: "Trablusgarp", *DİA*, 2011, XLI, s. 288-291.
- Kavas, Ahmet – Orhan Koloğlu: "Libya", *DİA*, 2003, XXVII, s. 174-184.
- Özdağ, Abdullah: *Trablusgarp Vilayeti'nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876-1911)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Pakalın, Mehmet Zeki: "Sâlyâne", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 111-112.
- Şeşen, Ramazan: "Dâviyye ve İsbîtâriyye", *DİA*, 1994, IX, s. 19-21.
- Taş, Abdullah Erdem: *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Taş, Abdullah Erdem: "İspanyol İşgalinden Osmanlı Fethine: 16. Yüzyılın İlk Yarısında Trablusgarp'ta Türk Direnişi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C. II, S. 1, Aralık 2016. s. 32-50.
- Taş, Abdullah Erdem: "Cezayir-i Garp Vilayeti'nin Kuruluşu Meselesi ve İlk Cezayir Beylerbeyileri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C. V, Sayı: 2, Aralık 2020, s. 250-284.
- U'reybî, Muhammed Tahir: *Devrü'l-Arşîf Fi'n-Nizâmî'l-Vatanî Li'l-Ma'lûmât, Dirâse Tatbikiyye alâ Dâri'l-Mahfûzâtî't-Tarihiyye*, Bingazi: Akademiyetü'l-Fikri'l-Cemâhirî, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Büyük Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, 1995.

Elektronik Kaynaklar

- "Cezayir'den Fransa'ya: Osmanlı Arşivlerini İade Edin", <https://www.haksozhaber.net/cezayirden-fransa-osmanli-arsivlerini-iade-edin-141949h.htm>, 6.04.2021 (Erişim 09.11.2021). Öztürk, Ahmet, "1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Libya'nın Teknik Yardımı", <http://www.kirmizilar.com./index.php/guncel-yazilar/3/5110-1974-kibris-baris-harekatı-ve-libya-nin-teknik-yardimi> 24.05.2020. (Erişim 09.11.2021)
- "Reuters: Libya Türkiye'den Resmen Askeri Destek İstedi", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50916844>, 26.12.2019 (Erişim 09.11.2021).
- "Türkiye'nin Desteği 2020 Yılında Libya'nın Kaderini Değiştirdi", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486>, 30.12.2020 (Erişim 09.11.2021).

Kavramlar Tarihi Çerçevesinde Osmanlı'da Savaş Kavramı*

*The Ottoman State's Approach to the "War" Concept in the
Framework of the History of Concepts*

UMUT SOYSAL**

*"Hiç kimse, savaşı barışa tercih edecek
kadar akıldan yoksun değildir."*

Herodot/Tarih

öz

Bu yazıda tarih yazımında Orta Çağ ve Yeni Çağ olarak adlandırılan tarihsel periyodun en önemli figürlerinden birisi olan; Avrupa, Asya ve Afrika gibi geniş coğrafyalarda altı yüz seneye yakın hüküm süren Osmanlı Devleti'nin savaş fenomenine bakışı ilk elden tarihsel belgelerin ışığında ele alınmaya çalışılmış, defaatle kendini tekrar eden savaş süreçlerinin arkasında yatan, değişmeyen -göstergebilim diliyle söylemek gerekirse- "savaş dizgesi" çözümlenmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Yine savaş ve barış gibi birbirinin zorunlu sonucu olan ikili karşıtlıklar, etik düzlemde farklı bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca birbirinden farklı tarihsel dönemlerde ve farklı bağlamlarda oluşan, gelişen ve sonuçlanan olaylar; yine perde arkasında değişmeyen dizgenin açıklanmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle -anachronizme düşmek pahasına- bir arada ele alınmıştır. Zira geniş coğrafi sınırlar ve tarihsel olayların arasından seçme eleme yapmanın zorluğu, mükerrer vakalar üzerinden kesitlemeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kavramlar Tarihi, Osmanlı Tarihi, Savaş Kavramı, Savaş Konsepti.

ABSTRACT

In this article, one of the most important figures of the historical period called Medieval and New Age in historiography; The view of the Ottoman Empire, which ruled over wide geographies such as Europe, Asia and Africa for nearly 600 years,

* Makale geliş tarihi: 3 Kasım 2021, kabul tarihi: 17 Aralık 2021, araştırma makalesi.

** TC. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Dış İlişkiler ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı.
umut.soysal@devletarsivleri.gov.tr ORCID

to the phenomenon of war was tried to be discussed in the light of historical documents at first hand, and the unchanging “war system” - to put it in semiotic language - behind the repetitive war processes was tried to be analyzed. and tried to be interpreted. Again, binary oppositions, such as war and peace, which are the necessary consequences of each other, have been subjected to a different evaluation on the ethical plane. In addition, events that occurred, developed and resulted in different historical periods and different contexts; again, it is discussed together with the thought that it will help to explain the unchanging system behind the scenes - at the expense of anachronism. Because the wide geographical boundaries and the difficulty of choosing and sifting through historical events necessitate cross-sections over repetitive cases.

Keywords : Concepts History, Ottoman History, War Concept, War Concept.

I. Giriş ve temel kavramlar

A. Savaşa Dair Kavramları Düşünmek

OSMANLI Devleti'nin savaş kavramından ne anladığı ve bunu ne şekilde yorumladığının ortaya konulması, öncelikle savaş ve askeri çatışmalar bağlamında kullandığı kelimelerin tarihsel bağlam içerisinde ne ifade etikleri üzerine düşünmeyi gerektirir. Kelimeler ve bağlamları üzerine düşünmek, bir nevi kavramlar tarihi¹ ve veri arkeolojisi işlemidir ki Osmanlı tarihi araştırmalarının bu partiyonu diğer partiyonlara nazaran nispeten zayıf kalmıştır. Zira savaş kelimesinin bağlamına yakın kavram alanlarından olan cenk, cidal, mücadele, müsademe, ceng ü cidal, cihad, kıtal vs. ile bunun zıddı olan barışın kavramsal akrabaları; sulh, musalaha, antlaşma, ahid, muâhede, kapitülasyon vb. kelimelerinin hemen hemen hepsi genellikle bir arada değerlendirilmiş, birbirlerinin yerine kullanılmış, kavramların geçirdikleri tarihsel değişimler üzerine düşünülmemiştir. Ancak dilbilimsel olarak şöyle bir gerçeklik vardır ki o da bir dilde birbirine yakın anlamlardaki kelimelerin bir arada bulunması onların arasında ufak da olsa bazı nüansların olmasıyla doğrudan ilintilidir. Yine zamanla bazı kelimeler bağlamsal değişikliklere uğrayıp kullanımdan düşebilir veyahut anlam iyileşmesine/ kötüleşmesine uğrayabilirler.² Sözelimi din uğruna yapılan savaş bağlamında kullanılan –özellikle XIX.

¹ Felsefi zeminde kavramlar tarihi hakkında genel bir çerçeve için bkz. Mesut Keskin, *Kavramlar Tarihi*, (İstanbul: Avesta, 2017). Yine siyaset bilimi açısından, Haz. Gökhan Atılğan- E. Attila AYTEKİN, *Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2018); Tanıl Bora, *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017); Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, (İstanbul: Adres Yayınları, 2005; kültürel kavramlar için: Aziz Çalışlar, *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1983);

² Anlam kötüleşmesi / Anlam kötülenmesi: (pejoration) Anlambilim. Anlam iyileşmesinin tersine sözcüğün eskiye göre daha kötü bir anlamı yansıtır duruma gelmesi, sözcüklerin anlamında çeşitli nedenlerle zamanla olumlu anlam yerine olumsuz, istenmeyen bir anlam ortaya çıkması; örn. Canavar sözcüğü önceleri Farsça'da olduğu gibi Türkçe'de de canlı mahlûk anlamlarına gelirken sonradan günümüzdeki anlamını almıştır. Anlam kötülenmesinin çeşitli nedenleri arasında sözcüğün örtmece niteliğinin kaybolmasında (örn. Rahatsız, hasta anlamına gelirken psikolojik rahatsızlık anlamında kullanıldığında olumsuz bir anlamı çağırıştırır) kimi önyargılar vardır. Kamile İmer, Ahmet Kocaman, Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 29; yine anlam daralması, anlam değişimi, anlam genişlemesi ve anlam kayması hakkında bkz. Berke Vardar, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Multilingual Yay, 2007), s. 20-21.

yüzyılda bu epeyce revaç bulan-cihat kelimesinin güncel Türkçe'deki olumsuz çağrışıma buna örnek gösterilebilir. Tersten bir okuma ile bugün olumsuz imajları çağrıştıran kapitülasyon kelimesinin Osmanlılarca nasıl alınıp yorumlandığı da güncel tarih araştırmalarında her daim gözden kaçırılan hususiyetlerin başında gelmektedir.

Yakın dönem araştırmalarda sıklıkla birbirinin yerine kullanılan ve bu sebeple giderek kavramsal bir aşınmaya uğrayan kavramların başında gaza ve cihat gelmektedir. Bu iki kavramı yapı söküme uğratarak Osmanlılarca nasıl alındıkları üzerine etimolojik bir analiz kaleme alan Şinâsi Tekin'e kulak verilecek olursa:

“E.W Lane'e göre [...] cihâd: kabul edilemeyen bir şeye karşı güç kullanarak karşı koyma”; gazâ “gazâhu, onu istedi, onu arzu etti, onu kastetti, niyetlendi.[...] meselâ gazâ'l-advva denir, düşmanla, düşmanın ülkesinde talan etmek üzere savaştı”, [...], gâzin: guzzât guzzât, guzzâ, guziyy, gâziyy, düşmanla savaştan ve onu kendi ülkesinde talan eden.” [...] yine 15. Yüzyıldan bu yana Osmanlı Türklerinin düzenledikleri Arapça-Türkçe veya Türkçe-Arapça lügatlerde gazve: düşmana kastelemek, küffâr ile ceng idüp kital eylemek, gâzî: düşmana kasdidici. Cihâd: duruşmak ve gazâ itmek, Allah yoluna gazâ eylemek. Mücâhede: kimseyiyle cengitmek, savaşmak”. [...] Kitâb-ı Edebü'l-Cihâd: “Kâfir Müslüman ülkesine zorla girer de bir şehri alırsa o şehir hakkında düşmanla savaşmak gereklidir. Buna farz-ı ayn derler (Cihad-künend, ceng itmek, savaşmak) [...] Bu şehrin yakınında bulunan kimselere de savaşmak farzdır, uzakda oturanlara farz değildir (farz ber-kifâyet-bâşed) [...] düşman kendi şehrinde-dir, o zaman beyin yapacağı şey şudur: ya kendisi her yıl gazâ ider, yâhut da savaş mu'attal kalmasin ve düşman İslâm ülkesine göz dikmesin diye ordu gönderir. [...] cihâd ile gazâ XII. asra ait Farsça metinde kesinlikle birbirinden şöyle ayrılmaktadır: Farz-ı ayn varsa yâni düşman İslâm ülkesini işgâl etmiş ise cihâd-kerden kullanılır. Farz-ı kifâyet varsa, yâni düşman İslâm ülkesinde değilse veyâ istilâya uğramış bir Müslüman şehri bizden çok uzaklarda ise gazâ-kerden kullanılır.” [...] “İslam dünyasında ve dolayısıyla Türk dünyasında bu iki kelimenin mânâları birbirinden farklıdır, bu farklılık son devirlere gelindikçe azalmış ve bir yerde her ikisi de eş anlamlı olmuş ama Osmanlı sahasında gazâ kelimesi ötekini yerine geçmiştir.”³

Şinâsi Tekin'in metinlerle takip edilebilirlik bakımından çok zengin verilerle örneklediği gaza ve cihat kavramı; Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirleri özelinde düşünülecek olursa daha anlamlı bir hale gelir. Şöyle ki Osmanlı'nın kuruluşu üzerine yapılan çalışmalarda da sıklıkla belirtildiği üzere bölgenin siyasi coğrafyası cihaddan ziyade gazaya, yani İslam ülkesi olmayan yerlere İslamı götürmeye, yaymaya elverişli bir bölgeydi.⁴ Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünde de önemli rol oynamış gezici derviş grupları yani Anadolu erenleri, beyliği oluşturan

³ Şinâsi Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihâd Kavramları Üzerine Düşünceler”, *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), s. 139-181 ve muhtelif kısımlar.

⁴ Osmanlı'nın kuruluşu hakkında erken dönemli ve öncü bir metin olarak bkz. M. Fuad Köprülü, (İlk bası: Les Origines de l'Empire Ottoman, Paris 1935) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Ankara: Akçağ Yay, 2009); kuruluş tartışmaları üzerine eleştirel bir değerlendirme ve orijinal yorumlar için: Cemal Kafadar, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu-İki Cihan Âresinde*, çev. Ceren Çıkrın, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2010); Oktay Özel-Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yay., İst. 2000; Halil İnalcık, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I. [1302-1606]*, (İstanbul: İS Bankası Kültür Yayınları, 2016).

atlı Türkmen grupları yani Alplerle bir arada ve ortak bir ülküde birleşmiş ve manevi/moral güçler askeri gücü bir elde toplayan bir stereotipi yani alp-eren tipini yaratmıştı.⁵ Bu yeni kahraman motifi, bölgedeki diğer Müslüman Türk gruplarının teşkil ettiği siyasi gruplar, beylikler vs. nezdinde Osmanlı Beyliği için olumlu bir kamuoyu oluşmasında etkili olmuştur.

“Sınır bölgelerinin siyasi ve askeri liderliği, Wittek’e göre daima gazilere aitti. On birinci yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’nun sınır bölgeleri, bağımsız, düzensiz ve kural tanımaz zor eylemleriyle Selçuklu yönetiminin istikrara yönelik realpolitikğine riayet etmeyen gaziler tarafından hâkimiyet altına alınmıştı.”⁶

Erken dönem Osmanlı Beyliği’nin önde gelen askeri liderleri mânevî/moral ve siyasi/askeri yönden eşit oranda temâyüz etmiş alp-eren-gâzi⁷ tipleridir ki pek çoğunun ismi veyahut elkâbının alp-gazi-eren vs.den biri ya da birkaçı ile birlikte anılması bunun doğrudan kanıtıdır. Yazıda yeri geldikçe *-alıntılanan metinlerden de hareketle-* Osmanlıların askerlik yönünden övücü ve kullanım sıklığı yüksek ifade biçimleri üzerine fikir yürütülmüştür.

B. Bazı Ön Kabuller: Osmanlı Devleti Bir Savaş Makinesi midir?

Anadolu’nun kuzeybatısı denilebilecek küçük bir coğrafyada, Bizans sınırında kurulan ve kısa sürede çok geniş coğrafi sınırları kontrol altına alan Osmanlı Devleti’nin askeri başarısını açıklamaya çalışırken çoğu tarihçinin kullandığı benzetmelerden birisi Osmanlı Devleti’nin tam anlamıyla bir “savaş makinesi” olduğudur.⁸ Bu makine yani devlet, ekonomisini ve askeri sistemini [savaşmak/fethetmek/genişlemek]-[savaşmak/fethetmek/genişlemek] şeklinde sürekli kendini tekrar eden sarmal bir yapı üzerine inşa etmiş, kanun ve mevzuatlarını, vergi sistemini buna göre düzenlemiş ve varlığını uzun bir süre boyunca bu şekilde sürdürmüştür.⁹ Ancak Osmanlı’nın siyasi sınırlarını ve dünya tarihi üzerindeki etkisini *-pek çok çalışması ve yorumu Türk araştırmacılar tarafından -özellikle M. Fuad Köprülü- sert tenkitlere tabi tutulsa da-* Wittek’in çizdiği portreye bakarak yorumlamakta yarar var:

“Dünya tarihinde Osmanlıların kurduğu bu imparatorluk, her şeyden önce yeniçağın başlangıcından çok yakın yıllara denk modern çağların egemen İslam gücünü temsil eder. Gerçekten de İslam dünyasının en geniş ve en önemli bölümünü kendi yönetimi altında birleştirmiştir.

⁵ Türk kültür ve edebiyatında tip karakter kavramı, ayrımı, tanımı ve örneklemeleri için edebiyat araştırmacıları dışında diğer sosyal bilimcilerin ihmal ettiği bir eser: *-özellikle Alp Tipi, Gazi Tipi, Veli Tipi kısımları-*, Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, III. Tip Tahlilleri*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009).

⁶ Kafadar, *İki Cihan Âresinde*, s. 71.

⁷ M. Fuad Köprülü, “Alp”, *İslam Ansiklopedisi*, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul: 1950, s. 379-384.

⁸ Mesut Uyar Ed., *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021); John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Say Yay., İst. 2021; Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, (İstanbul: Doruk Yayınları, 2015); Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988); David Urquhart, *Osmanlı’nın Askeri Gücü*, Çev. Mehmet Güneş, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014).

⁹ Oğuz Adanır, “Sarmal Gelişme’de Çift Halka Savı ya da Osmanlı’nın Tarihsel ve Toplumsal Evriminin Diyalektiği”, *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış*, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2010), s. 271-281.

Suriye, Filistin, Irak ve Mısır, Arap yarımadasının en önemli ülkeleri, Osmanlı sultanının gölgesi altındaydı. Bu muazzam alan Batı Akdeniz'deki Tunus ve Cezayir gibi bağımlı devletlerin ve Güney Rusya Hanlığı'nın eklenmesiyle daha da genişlemişti. Modern çağlarda başka hiçbir İslam hükümdarı, İslamın iki kutsal kenti Mekke ve Medine ile Halifelerin eski yerleşme yerleri Şam, Bağdat ve Kahire'yi elinde tutan Osmanlı sultanı ile karşılaştırılabilecek bir durumda değildi. Orduları bir Viyana kapılarında, bir Hazar Denizi kıyılarında boy gösteren, Polonya'yı ve Habeşistan'ı işgal eden; donanması Hint Okyanusu'nda ve Atlantik'te kol gezen ve Cebel-i Tarık Boğazı'nı denetim altında tutan Osmanlı'nın muazzam gücü ile karşılaştırıldığında Fas ve İran'ın, Türkistan Prenslерinin hatta Hindistan'ın büyük Moğollarının lafı mı olurdu?"¹⁰

Wittek'in çizdiği sınırların genişliği düşünüldüğünde Osmanlıların askeri alanda ne kadar başarılı bir savaş makinesi oldukları ortaya çıkmaktadır. Peki bu büyük savaş makinesi nasıl çalışmakta, enerjisini nereden temin etmekte, ne tüketmekte ve sonucunda ne üretmektedir ki çalışmaya devam edebilsin? Osmanlı Devleti'nin gaza üzerine kurulu fetih politikası fethedilen yerlerin yönetimi sorununu da haliyle beraberinde getirmiştir. Osmanlılar Selçuklulardan ve diğer Türk devletlerinden aldıkları entelektüel/yönetimsel mirası Bizans birikimini de yadsımayarak harmanlamışlar ve gelişmiş bir toprak sistemi kurgulamışlardır.¹¹

Sanayi devrimi ve sonrasında dünyayı şekillendiren kapitalizm öncesi bir bağlamda kullanıldığı da hatırdan çıkarılmadan denilebilir ki Osmanlı Devleti gerçekten de büyük, güçlü ve etkili bir savaş makinesidir.

II. Osmanlı'da Savaş Konseptinden Söz Edilebilir mi?

Peki yukarıda sözü edilen savaş makinesi kendisine yönelik bir tehdit algılandığında nasıl tepki verir, caydırıcı gücünün etkilerini siyasi zeminde nasıl hissettirirdi?

Burada savaşı doğuran sebeplerden ziyade Osmanlı özelinde sürdürülebilir bir barış kavramının Osmanlı askeri konseptinde olup olmadığı üzerinde düşünmekte yarar var. Osmanlı Devleti sınır komşuları ile hudutların belirlenmesi ve ticari ilişkilerin ne şekilde sürdürüleceğine dair hududnameler/ahidnameler /sulh akidleri vs. imzalamıştır.

Uluslararası ilişkiler tarihi perspektifinden düşünüldüğünde pek çoğu karşılıklı iyi niyet, işbirliği, protokol ve saldırmazlık anlaşması formatında olan bu metinler, beş-on-yirmi yıllık periyodlar halinde ya da anlaşmaları imza eden tarafların taht müddeti boyunca geçerli olan hukuki metinlerdi ve o dönemde uluslararası ilişkilerde belirleyici olan makro kararları içermekteydiler.¹² Yine belirli

¹⁰ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktaş, (İstanbul: Kaynak Yay, 1985), s. 12-13.

¹¹ M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004); Cemil Oktay, "Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 1, *Tanzimat ve Meşrutiyet*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), s. 29-37.

¹² Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bugün mahfuz olan tüm anlaşmalar Muâhede koleksiyonu içerisinde bulunmaktadır ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Muahedeler (BOA, MHD). fon kodu ile araştırmacıların kullanımına açıktır. Yine Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında imzalanan ticari ve siyasi anlaşma metinleri için Düvel-i Ecnebiyye Defter koleksiyonuna [BOA, ADVNS.DVE.d.] müracat edilmelidir, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. İskender Türe, (İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017), s. 42-44.

bir dengesizlik sonucu (savaş, anlaşmazlık vs) oluşan yeni bir denge durumunu, kalıcı olması temenni edilen barış periyodlarını da tarif etmekteydiler. Yani sıcak çatışmalara ve topyekün savaşlara giden büyük problemlerin önünde geçmek için Osmanlı Devleti belirli bir diplomasiyi uygulamıştır. Bunlar şu şekilde gruplandırılabilir:

A. Savaş Öncesi İşletilen Süreçler

1. Muhatap Tarafa İkili Anlaşma ve Muâhede Şartlarına Uyulması Yönünde Yapılan Uyarılar

İslam dininin ahidler/akidler üzerine çizdiği sınırlar Osmanlı askeri konseptinin karar organları açısından her daim belirleyici olmuştur.

“[Antlaşma yaptığın] bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.”¹³

Osmanlı Devleti her ne kadar askeri politik bir güç olsa da genişleyen sınırları korumanın ve barışı sürdürmenin bir maliyeti olduğunun bilincindedir. Bunun için uluslararası ilişkilerinde her daim câri/yürürlükte olan muahedelere ve hududnamelere¹⁴ riayet etmeye çalışmış, herhangi bir anlaşmazlık durumunda bu akidlere atıfta bulunarak mümkün mertebe anlaşmazlığın büyümesinin önüne geçmiştir. 1574 tarihli bir belge bunu açıklar niteliktedir. Şöyle ki Beç Kralı, Osmanlı Devleti ile arasında mevcut olan ahidnameyi sürdürmeyi ve on yıl müddetle uzatmayı talep etmektedir. Bu talep Sultan II. Selim tarafından olumlu karşılanmış ve kendisine

“[...]Jahidnâme-i hümayûnumuzda mastûr u mukayyed olan husûslar kemâ yenbeğî riayet ve sıyânet olunup hilâfına cevâz gösterilmeye cenâb-ı celâlet-meâbım tarafından dahi ol ahde muğâyir on yıl değil yirmi yıl dahi mürûr ederse ol ahde muhâlif bir vaz’ zuhûr etmek ihtimâli yokdur nizâ’ üzere olan kılâ’ ve bikâ’ ve sâir husûslar görûlüp ref-i nizâ’ olunmak babında istid’â olunduğu üzere beylerbeyisi kuluma hükm-i cihân-mutâ’-ı vâcibü’l-inkiyâdım irsâl olunup tenbîh ve te’kîd olunmuşdur.[...]”¹⁵

denilerek ahidname şartlarına uyulduğu takdirde aradaki anlaşmanın on değil yirmi yıl bile uzatılabileceğini belirtmiştir. Ancak Beç Kralı’na sığınan Erdek Voyvodası Bekiş ve Boğdan Voyvodası Buğdan’ın kendisine iade edilmesini de şart koşmuştur ki Beç üzerine askeri bir operasyona gerek duyulmasın.

¹³ Enfal Suresi, 58, *Kur’an-ı Kerim Me’ali*, (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), s. 200.

¹⁴ Osmanlılar’da komşu memleketlerle olan sınırlarla il, köy, vakıf ve mülk statüsündeki toprakların sınırlarını belirlemek üzere kaleme alınan ve resmî bir özellik taşıyan bu belgelere aynı zamanda sınırnâme de denmektedir.” Mübahat S. Kütükoğlu, “Hududnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 18, s. 303-304.

¹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24/41, Hüküm: 214, 15 Nisan 1574.

2. Savaş Sebeplerinin Karşı Tarafa Hissettirilmesi

Nezaket sınırları içinde kalan diplomatik uyarıların etkili olmadığı durumlarda yazışmaların üslubunun giderek sertleştiği görülmektedir. Bu da bir çeşit siyasi nota¹⁶ verme biçimidir ve çoğu zaman problemlili durumlarda Osmanlı'nın siyasi ve askeri gücü nispetinde etkili sonuçlar da vermiştir. 1713 tarihli bir belgede Rusya ile Osmanlı arasında mevcut ahidnâmenin Rusya tarafından ihlal edilmesi, Rusya'nın Lehistan üzerine taarruzda bulunması ve İsveç kralını yolundan alıkoyması gibi gelişmelerin savaş sebebi sayılacağı III. Ahmed tarafından etkili bir dille Rusya tarafına hissettirilmiştir.

“[...]Birkâç seneden beri Devlet-i Aliyye cânibine zâhirde dostluk izhâr edip ammâ mekr u hîle tarikna sülûk ile memâlik-i İslâmiyyeye sû-i kasdı nümâyân olan Moskov Çarı ile asâkir-i mansûre beyninde bin yüz yirmi üç senesinde Boğdan memleketi hudûdunda muhârebe ve mukâtele vâki' oldukda “Ve lâ yahîku'l-mekru's-seyyiu illâ bi-ehlihi”¹⁷ fehvâsinca bi-avni'llâhi Teâlâ Çar-ı mesfûr ve askeri mağlûb ve menkûb olmağla envâ'-ı dil ü hâh ile istîmân ve tâlib-i sulh u emân olmağın bazı şûrût ve kuyûd ile musâlaha vâki' oldukda Çar-ı mesfûr sinîn-i kesîreden beri Leh vilayetine taarruz ve bundan murâdı Leh memleketi memâlik-i İslâmiyyeye mücâvir ve masâkati olmağla Leh memleketine mâliki oldukdan sonra hudûd-ı İslâmiyyeye istîlâ kasdında olmağla binâenaleyh külliyyet ile Leh vilayetinden el çekmesi ol vakitte akd olunan şûrûta dâhil ve cümleden ehemmi ü elzemi Leh'den kat'-ı alâka etmesi iken ol şarta muğâyir askeriyle Leh içinde meks etdiği ve nakz-ı ahdi zâhir olmağla sene-i sâbika üzerine sefer-i hümâyûnum musammem ve muhakkak iken Anadolu ve Rumili taraflarına taraf taraf evâmîr-i aliyye gönderildiği şüyû' buldukda” [...] ¹⁸

Yine Sultân III. Ahmed tarafından Hemedan Kal'ası'nın ileri gelenlerine gönderilen bir fermenda, Bağdad Valisi Serasker Ahmed Paşa'ya kaleyi teslim etmedikleri ve İran Şahı'na verdikleri miktardaki vergiyi kendilerine vermedikleri takdirde kalenin zorla teslim alınacağı, sert bir tonda hissettirilmiştir.

“Kal'-a merkûme memâlik-i mahrûsem hudûduna kurbiyeti olmağla hâlâ memâlik-i İran'a tatarruz eden ihtilâlden taharruz ve emniyet için kal'-a-i merkumenin taraf-ı Devlet-i Aliyyemden zabt u teshîri için [...]Ahmed Paşa [...] tayin ve sizi evvelen merahim-i aliyye-i pâdişâhânem muktezâsı üzere hüsn-i itâata da'vet eyleyip eğer taraf-ı Devlet-i Aliyyeme itâati kabul ve kal'-a-i merkûmeyi teslim ederseniz cümleiniz [...]zıll-ı zalil-i şefkatimde kemâl-i emn ü emân ile âsûde-hâl ve mutmaînü'l-bâl olup mukaddemâ Acem Şâhı olan Şah Hüseyin'e her ne veregelmîş iseniz taraf-ı Devlet-i Aliyyeme dahi ol minvâl üzere verip ziyâde bir habbe taleb olunmamak üzere ahvâlinize nizâm verilip ve eğer muhâlefet ve huşûnet ederseniz bi-avni'llâhi

¹⁶ Nota verme hakkında: “Bunlar, bir devletin bir başka devleti kendi istediği yönde etkilemek amacıyla uyguladığı diplomatik önlemlerin sertlik limitlerini oluşturan örneklerdir. [...] bu türden önlemler uygulamalarının bir adım ötesi silahlı çatışma, hatta savaştır. [...] Ultimatom, aralarında belirli bir sorun bulunan taraflardan birisinin, mutlak yerine getirilmesini istediği talepleridir. Bir ultimatom genellikle belirli bir tarihe kadar tatmin edici bir cevap alınmadığı takdirde aralarında savaşın da yer aldığı bazı sonuçların doğacağı yolunda bir ifadenin bulunduğu yazılı belgedir.” Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, (İstanbul: Der Yayınları, 2014), s. 480.

¹⁷ “Halbuki kişi, kazdığı kuyuya kendi düşer”. Fatır Suresi, 43. Ayet. <https://acikkuran.com/35/43> [ET.29.II.2021]

¹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 119/166, Hüküm: 1322, 25 Ocak 1713.

*Teâlâ kal'a-i merkume cebren ve kerhen zabt u teshîr ve muhâlifleri kahr u tedmîr eylemek üzere [...] tavsiye ve tenbîh-i hümâyûnum olmuştur. [...]*¹⁹

Osmanlı ile İran arasında uzun savaşların yaşandığı yıllarda geçici ateşkesleri ihlal eden hareketler yine savaş sebebi sayılmış ve savaşların tekrar alevlenmesinin önüne geçmek için detaylı nota süreçleri işletilmiştir. Afgan Hanı Eşref Han'ın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektuptaki kabul edilemez sözleri Osmanlı tarafından literal olarak şu şekilde geri püskürtülmüş ve İsfahan üzerine yürünüp barış teklifi kabul edilmediği takdirde mezkûr beldenin zorla ele geçirileceği belirtilmiştir:

*"[...]Bundan akdem Eşref Han'ın [...] mektubunun hulâsası iddiâ-i bâtil ve zîver-i harf-i savâbdan âtil olmağla vüzerâ-yı izâmum huzûrlarında akd-i meclis-i müşâveret ve bi'l-cümle ulemâ-i a'lâm ve fudala-i zevîl-ihirâm da'vet ve mektûb-ı merkûm cümle muvâcehelerinde kırâet ve mazmûnu i'lân ve ifhâm ve muktezâ-yı şer'-i kavîm isti'lâm olundukda mezkûrun iddiâsı şer'-i şerîfe muhâlif olmağla [...] Eşref Han'ın [...] mektubunun [...] şer'an iktizâ eden cevabları gönderilmişken cevâb-ı mezkûr muktezâsı üzere hareket olunmayıp imhâl olunmak câ-nib-i muhâlifîne devlet-i kâhire-i ebed-peyvendimin gûyâ kusûr-ı himmeti îzâh eder bir hâlet-i gayr-ı matbû'a olduğundan mâadâ namus-ı Saltanat-ı Seniyyeme dahi muvâfık olmayıp [...] dost ve düşmana karşı teşebbüs olunmuş maslahatın avn ü inâyet-i hazret-i Feyyâz-ı Mutlak ile kuvvetden fi'le getirilmesi tekâmül namus-ı saltanatını müeddî olur muhassenât-ı umûrdan olmağın senden me'mûl-i tab'-ı safâ-makrûn-ı pâdişâhânem olduğu üzere icrâ-yı merâsim-i merdâneğî ile tamâm rızâ-yı hümâyûnuma muvâfık hareketin zamanı olup [...]fazl-ı rabbânî ve lütf-i Sübhânî birle bu işi ber-tarafeylemen mühim ve muktezâ ve âna göre amel ü hareket ile itmâm-ı maslahat senden matlûb ve me'mûl olup [...]*²⁰

Bu kayıtlar bürokratik girişimlerin yetersiz kaldığı durumlarda Osmanlı Devleti o büyük savaş makinesini harekete geçirmekte bir an bile tereddüt etmediğini göstermektedir. Savaş kararı aldığı durumlarda da yine bir takım aşamalı süreçler devreye girmektedir.

B. Savaş Kararının Alınması ve Kamuoyu Oluşturma Süreçleri

Yukarıda örnek olaylardan hareketle detaylandırılan savaştan kaçınma tepkisi, muhatap devlet nezdinde olumlu bir karşılık bulmadığı zaman yeni bir süreç devreye sokulmaktadır. Osmanlı tarihi araştırmalarında çoğunlukla askeri ve siyasi tarih araştırmalarının gölgesinde kalan bu kısım aslında Osmanlı dış politikasının da bir nevi tarihidir.²¹ Öncelikle Divân-ı Hümâyûn'da²² uzun karar alma süreçleri işletilip bu karar en yetkili kişi olan padişah ağzından yazılan hüküm metinleri aracılığıyla hem kayda geçirilmekte hem de her kesimden muhataplara bir şekilde duyurulmaktadır.

¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 131/476, Hüküm: 1460, 23 Mayıs 1724.

²⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 131/476, Hüküm: 1460, 23 Mayıs 1724.

²¹ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, (Ankara: İmge Yayınları, 2008).

²² Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümâyûn*, (Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1986).

1. Savaş Kararının Müzakere ile Alınması

Rusya üzerine düzenlenmesi düşünülen sefere ilişkin Sultan I. Abdülhamid'in Sadrâzam Koca Yusuf Paşa'ya yazdığı Hatt-ı Hümayûn, savaş kararının müzakere ile alındığına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

“Çûn ki Moskov tarafına ne vechden Nemçe cânibine azîmet Meclis-i Şûrâ'da cümle ricâl-i devlet ve ocaklı kullarım re'yiyle karâr-dâde olmuş. Cenâb-ı Hak cümle umûrunuzu teshîl ve zebîrinizi takdîrine mutâbık ve azîz olan nasrın ihsân eyleye âmîn. [...] Benim vezîrim göreyim seni. Gayret ve hamiyet kuşağın miyâne iki yerden bend eyleyip a'dâ-i liyâmdan ahz-ı intikâm nice buldân bilâd-ı İslâmiyyeye ilhâk ve nice nice fütûhât ile ümmet-i Muhammed'i şâd u hân-dân eylesin. [...] Cenâb-ı Allâh uğurunuzu açık ve her ne tarafa teveccüh ederseniz yüzünüz ak, mansûr ve muzaffer ve düşman yüzünde kılıcınız keskin ve gazânız mübârek olsun demek bu kuluna nasîb ve müyesser eyleye, âmîn.”²³

Belgeden padişahın savaş kararını üst düzey sivil ve askeri bürokratların ortak kararı sonucu ilan ettiği anlaşılmakta, Serdâr-ı Ekrem unvanıyla orduyu komuta eden Sadrâzama da övgü dolu sözler söyleyip orduyu savaşa motive ettiği görülmektedir.

2. Savaşın Din Uğruna Yapıldığıının Vurgulanması

Savaş kararlarını içeren belgelerde kamuoyunun dikkatini olumlu manada çekmek ve toplumu bu gelişmeye hazırlamak için üzerinde durulan bir başka husus da savaşın dini bir gereklilikle yapıldığına dair ifadelerdir. Zira düşmanın yani kâfir-i hâksârın [*yere batasica gönli karanlık kişiler*] galip gelmesi zorunlu bir sonuç olarak İslamın da kaybetmesi demek olacaktır. Osmanlı diplomasi dilinde düşmân, kötülüğünü vurgulayan ve alt edilmesinin gerekliliğini belirten, [*lânetli, âdû, hâksâr* vs.] ifadelerle²⁴ tasvir edilmekte; düzenlenen sefer ise ümmet-i Muhammedi yani tüm Müslüman âlemini huzur ve barışa kavuşturmak için yapılan bir eylem olarak sunulmaktadır. Giriş kısmında söz edilen gazâ ve cihâd kavramı da yine savaş öncesi propoganda süreçlerinin din temelindeki önemli mihenk taşlarından birisidir ki gâzâ, gâzilik ve din uğruna yapılan fedakarlıkların yüceltiildiği edebi metinler olan gazavatnâmeler de söz konusu psikolojik motivasyonun edebiyata yansımış şekilleri olarak düşünülmelidir.²⁵

²³ BOA, HAT. 23/ 1135, 11 Nisan 1788.

²⁴ Kültürel bir kavram olarak edebiyatta düşman metaforu hakkında bkz. Ahmet Atilla Şentürk, XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000); [Özellikle kitabın 503-600. sayfaları arasındaki Ordu-Savaş-Silahlar ve Barış kısmı]; Süleyman Solmaz, “Divan Şiirinde Sefer”, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 17, s. 133-145. Mehmet Özdemir, Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikayelerinde Düşman Tipi, (İstanbul: Arı Sanat, 2020); Hanife Dilek Batislam, “Divan Şiirinde Savaş ve Fehîm-i Kadîm'in Savaş Gazelleri”, 6/3, 2020, s. 318-327; yine Batislam, “Divan Şiirinde Düşman”, Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), s. 277-301.

²⁵ Gazavatnâmeler hakkında: Agâh Sırrı Levend, Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

Farklı zamanlarda farklı seferler için Şeyhülislamlık makamından alınan fetvalar²⁶ da yine, padişahın din uğruna düşman unsurlarla yaptığı mücadelede, kamuoyu nezdinde elini güçlendiren hukûkî / dînî geçerliliği ve bağlayıcılığı olan önemli metinler olarak düşünölmelidir. Mesela, İslamiyet aleyhine Memâlik-i İslâmiye'ye hücum edenlere karşı bütün Müslömanların birleşip karşı koymasının farz olup olmadığı;

“İslamiyet aleyhine tehâcüm-i a'dâ vâki' ve memâlik-i İslâmiyyenin gasb u gâret ve nüfûs-ı İslâmiyyenin seby ve esîr edilmeleri tahakkuk olunca pâdişâh-ı İslâm hazretleri nefîr-i âm sûretiyle cihâdî emr etdikde “İnfirû hifâfen ve sikâlen ve câhidü bi-embvâliküm ilh.”²⁷ âyet-i celîlesi hükûm-i münifince kâffe-i müslimîn üzerine cihâd farz olup genç ve ihtiyâr, piyade ve süvâri olarak bi'l-cümle aktârdaki müslimînin hâlen ve bedenen cihâda müsâraat eylemeleri farz olur mu?”²⁸

şeklindeki soru, Şeyhülislam tarafından “*El-cevâb: Olur*” şeklinde olumlu bir cevapla karşılık bulmaktadır. Yine savaşa muhatap devlet içinde yaşayan Müslöman unsurların savaşta Osmanlı aleyhine çalışmaları ve Müslöman askerlerin ölümüne sebep olmalarının haram ve günah olduğu, buna sebep olurlarsa da cehennemlik olacakları padişah ağzından Şeyhülislam'a

“Bu sûretde hükümet-i İslâmiyye ile muhârebe eden hükümet-i mezbûrede ahali-i İslamiyetin kendilerini katl ve hattâ cemî'-i âilelerini mahv ve ikrâh ve icbâr edilmiş olsalar bile hükümet-i İslâmiyye askeri ile muhârebe etmeleri şer'an harâm-ı kat'î ile harâm olup kâtil olmalarıyla nâr-ı cehenneme müstahik olur mu? El-cevâb: Olur.”²⁹

şeklinde sorulmuş Şeyhülislamdan bunun uygun düşmediğine dair cevap alınmıştır.

Benzer bir olay yirminci yüzyıl başlarında yaşanmış, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti istemedenden de olsa dâhil olmuş ve kendini büyük bir savaşın tarafı olarak bulmuştur. Sultan Mehmed Reşad, İslamiyet'in düşmanla savaşmayı emreden hükümlerine uygun olarak Cihâd-ı Ekber ilan etmiş, hem İslamiyet'in kendisine sağladığı meşruiyet zemininden yararlanmak istemiş hem de Osmanlı sınırları dışında, özellikle de savaşa girilen ölkelerdeki Müslöman kamuoyu nezdinde Osmanlı lehine bir algı ve destek yaratmak istemiştir. Ey Müminler diye başlayan ve İslam Halifesi ağzından yazılan bu metin Osmanlı savaş konseptinde, kamuoyu oluşturmada dini referansların ne kadar önemli olduğuna dair detaylı bilgiler

²⁶ Savaş fetvaları hakkında: *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015); Rıdvan Ayaydın, “Cihâd-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri”, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti*, (İstanbul: Kitabevi, 2015), s. 70.

²⁷ “Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak el birliği ile savaşın ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihâd ediniz. Eğer birliktesiniz bu sizin için daha hayırlıdır.”, Tevbe Sûresi, 41. Ayet. *Meallî Tecvidli Kur'ân-ı Kerîm*, Elmalılı M. Hamdi Yazır, (İstanbul: Meva Kitap, 2015), s. 193.

²⁸ BOA, Yabancı Arşivler, Makedonya Arşivi (YB.021), 49/63, Tarihsiz.

²⁹ BOA, YB.021, 49/63, Tarihsiz.

içermektedir. Savaşın kaçınılmaz bir durum olduğu ve karşı cephenin kimlerden oluştuğu Sultan Mehmed Reşad'ın ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

“[...]Moskofların asırlardan beri insaniyete düşmanlıkları derd ve bela olmaları zâil olmayıp devâm etmekte. Mahlûkâtın felah ve necâtlarına zıd ve şiddetle muhâlifdirler. Onlar ümmetleri teb'îd edip üzerlerine zincir urmaklığı murad ederler. Hak celle ve alâ hazretlerinin atıyye ve bahşîşi olan istiklâlden mahrum etmek isterler. Şerlerini faş ve izhar edip şarkedan garba kadar sirayet ettirdiler. Bu umumî harbi ikâd edip alevlendirdiler. Ve Avrupa'ya kadar götürdüler, Fransız ve İngilizler de onlar ile beraber oldular [...] Hilâfet-i İslâmiyyeye karşı kin ve hasedleri bir türlü zâil olmaz. [...] Göğüslerinde Hilâfet-i İslâmiyye'ye karşı kin ve hased çömleği kaynar buna şifâ bulamazlar.”³⁰

Padişaha göre uzun bir müddettir insanlığın başına derd olan Ruslara; İngiliz ve Fransızlar da katılmışlar umûmî bir harbi alevlendirip, dünya savaşını başlatmışlardır. Bu devletlerin kalplerinde Müslümanlara karşı olan kin ve nefret hissi bir türlü ortadan kalkmamış ve söz konusu hisler, tıpkı bir çömlek gibi için için kaynayıp durmuştur.

“[...] Balkan Harbi'nde binlerce Müslümanın kanının akıtılmasına sebep oldular. Harâm olan namus perdesesini yırttılar. Masumları yanlarına aldılar, muâhede ve müzâhereti sabahlatdılar yani te'hîr ettiler.”³¹

Padişah, sözlerinde tarihsel süreç içerisinde önceki dönemlerde yaşanan gelişmelere de atıfta bulunmuş, aynı düşmanların ateşi yeni yeni sönen Balkan Harbi'nde de yüzlerce masumun canına kasd ettiklerini belirtmiştir.

“[...]halife bilâd-ı İslâmiyyeyi muhâfaza ve kelimetullahı i'lâ için bu buğât ve fesâdların müslümanları muhârebeye, Beytullahî'l-harâmı ve fahru'l-enâmın ravza-i mübârekesini muhâfaza ve sıyânete ve onları men'e ve zulümâtı giderip cihâni aydınlatmağa da'vet etdi”³²

Padişah kutsal toprakları ve İslam dinini korumak için Müslümanları muharebeye davet etmektedir. Zira bu

“[...]Kırım, Kazan, Türkistan, Buhara, Hive, Hind ahalisi ve İran'da olan müslümanlar, Afgan, Çin, Afrika'da ve sair bilâdda olan müslümanlar gibi onların mallarıyla, nefisleriyle Osmanlılarla beraber bu cihâd-ı azîme mübâderet edip koşmaları vâcibât-ı İslâmdandır. [...]”³³

sözleriyle de belirtildiği üzere İslam dinin vecibelerinden birisidir. Artık savaşmak zorunlu ve mecburi bir hal almıştır. Yine Kur'an-ı Kerim'in farklı ayetlerinden yapılan alıntılar da cihad beyannamesinin farklı yerlerinde defaatle kullanılmış ve metin bu şekilde tahkim edilmiştir.

³⁰ BOA, İrade, Dosya Usulü İrade Tasnifi.(İ. DUİT), 1/28, Lef, 1-2, 22 Kasım 1914.

³¹ BOA, İ.DUİT, 1/28, Lef 1-2, 22 Kasım 1914

³² BOA, İ.DUİT, 1/28, Lef 1-2, 22 Kasım 1914

³³ BOA, İ.DUİT, 1/28, Lef 1-5, 22 Kasım 1914

3. Savaşa Siyasi ve Politik Yönden Mecbur Kalındığına Dair Vurgular

Philippe Raynoud Siyaset Felsefesi Sözlüğü'nde Rousseau'dan "Savaş insanla insanın ilişkisi değil, devletle devletin ilişkisidir" sözünü alıntılar.³⁴ Devletlerarası ilişkilerde bazen kırılmalar, kopmalar meydana gelir, tarihsel konjonktür aynı anda pek çok devletin pek çok konuda anlaşmazlık yaşayacağı durumlar yaratabilir. Siyasi sınırların ve kararların insanı sınırları ve kararları kapsamadığı da yine tarihsel gerçekliktir. Bu yüzden devletler kendi aralarında savaşımlara kadar giden sorunlar yaşamış olsalar da toplumların birbirleriyle kurdukları diyaloglar farklı bir zeminde seyreder. Ancak savaşların yarattığı toplumsal travmalar nesiller boyu sürecek ve hatta bazen tamiri imkânsıza yakın kırılmalıkların da fitilini ateşler. Birinci Dünya Savaşı da tüm dünyada özellikle Avrupa ve Asya kıtalarında böyle bir kırılma meydana getirmiş, çok uluslu yapısını korumak isteyen büyük devletlerin ortadan kalktığı ve onlardan kalan boşluğu ulus devletlerin doldurduğu yeni bir dünya düzeni yaratmıştır.

Tüm bunlara karşın yüzyıllar boyunca uluslararası arenada çıkarları çatışan, buna rağmen siyasi diyalog kanallarını korumak isteyen devletlerin herhangi bir kriz anında devreye sokacağı bir takım siyasi makro kararları içeren politik tarihsel gündemleri ve gizli ajandaları vardır. Bu ajandaların Osmanlı versiyonlarından birisi ise Osmanlı'nın farklı renklerdeki kitap serileridir.³⁵ Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasına sebep olan Birinci Dünya Savaşı, dönemin siyasi koşulları gereği Osmanlı'yı müttefik devletlerin olduğu cephede yer almaya itmiştir. Savaşta neden müttefiklerin yanında yer alındığı ve savaşın bazı politik sıkışıklıkları ortadan kaldırmak ve yeni bir sayfa açmanın neden gerekli olduğu bu kitap serilerinde uzun uzadıya anlatılmaktadır ki bu da Osmanlı Devleti'nin savaş konseptini siyasi tıkanıklık ve çözümsüzlüğü ortadan kaldırmak için devreye soktuğunun bir işaretidir.

Ocak 1915 tarihli Kırmızı Kitap'ta *Osmanlı Devleti'nin Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa ile karşı karşıya geldiği uzun uzun anlatılmaktadır. Buna göre Rusya; Şimâli İrân'a nüfuz elde etmeye çalışmış, en mühim hudud olan doğu sınırında eskiden beri Osmanlı aleyhinde yürüttüğü faaliyetlerine hız vermiştir. Yine konsolosların tertibat-ı hafiyesiyle [gizli tertipleri] aşâyir-i Osmâniyye'yi [Osmanlı'daki aşiretler] devlet aleyhine kışkırtmış, Nastûrileri külliyetli [yükü] para ile ihtilale tahrik etmiş, önde gelen eşkiya reislerini ise maaşa bağlamıştır. Bununla da kalmamış Selmas bölgesinde dört yüz kişilik Ermeni çetesi tesliş ederek [silahlandırarak] memalik-i şahâneye [Osmanlı sınırlarına] geçirmeye çalışmıştır. Yine Osmanlı'ya bağlı aşiretlere mezalim uygulamış, aynı mezalimi Henâreli, Beyzâde, Heriki namlarındaki aşiretler için de yapmaya kalkışmıştır. Osmanlı'nın şimal-i şarkide [kuzeydoğuda] yapmakta olduğu şimendifer inşasından men etmek istemiş, o havâlide [bölgede] tatbik olunacak [uygulanacak] intizâm-ı idâreye [idari düzenlemelere] sed çekmek için her türlü vesâite [vâsıtaya]*

³⁴ Philippe Reynaud-Stephane Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, yay. haz. İsmail Yerguz, İletişim Yay, İstanbul 2003, s. 735.

³⁵ Mahir Aydın, *Girit, Sarı Kitap*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008). Aydın'ın tespitlerine göre bu dönemde dünyanın önde gelen devletleri yetmiş beş civarında farklı renklerde kitaplar yayınlamışlardır. Yunanistan'ın kitapları Beyaz, İngiltere'ninkiler Mavi, Fransızların kitapları ise Sarı kitap olarak bilinmektedir.

mürâcât etmiş, Karadeniz Boğazı'na torpil dökmüş, Ermenilerin ihtirâsât-ı milliyelerini [milli ihtiraslarını] yalnız arâzî-i Osmâniye'de [Osmanlı sınırları içinde] istihsâl etmelerine [gerçekleştirmelerine] yardımcı olmuşlardır.³⁶

İngiltere'nin Irak havalisine [bölgesine] aid teşebbüsâtı [girişimleri], vilayet-i sitte [altı vilayet] hakkındaki ıslahat projelerinin uygulanmasını yeterli görmeyip 1878 Kıbrıs Muâhede'si'ne [Anlaşmasına] aykırı hareketleri ve Edirne Vilâyeti'nin İngiltere ile Rusya tarafından Bulgaristan'a vaad edildiğinin mesmû olması [duyulması] ise İngiltere ile savaş sebebi sayılmıştır.³⁷

Fransa ise Paris ve Berlin kongrelerce musaddak tamâmiyet-i mülkiyemizi nazar-ı insâfa almayarak [Bu anlaşmalarla sabit olan toprak bütünlüğümüzü dikkate almayarak] Rumili'nin tamamıyla elden çıkmasına ve bu sebeple tezâyüd eden [artan] Slav ve Cerman ihtirâsından dolayı Harb-ı Umûmî [Dünya Savaşı] zuhûruna [ortaya çıkmasına] sebep olmuştur. Yine Fransa'nın evrak-ı havâdisinden [Fransızlar hakkında elde edilen istihbarat bilgilerinden] Sûriye kıtası hakkında istila-cûyana işaat-ı mütemâdiyyesi [Suriye'yi istila edeceğine dair çeşitli beyanları] de savaş sebepleri sayılmıştır.

İtalya'nın Trablusgarb'ı akîb-i istilasından itibaren [istilasının ardından] Antalya üzerindeki müddeayâtı [asılsız iddaaları] Beyrut karasularında Fransa ile resm-i geçid yapması Osmanlı Devleti için kabul edilir kabilden şeyler değildir.³⁸

Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenlik haklarını ihlal eden söz konusu devletler hakkındaki tespitleri, o günün dünyası için de bugün için de hemen hemen tüm ülkelerin anayasalarında savaş sebebi sayılacak denli haklı gerekçelerdir. Mamefih Osmanlı Devleti Kırmızı Kitabı'ndaki tespitlerinde sonuna kadar haklı çıkmış, sonraki süreçte yaşanan savaşta askeri yönden kısmî başarılar kazansa da savaş kaybetmiş ve tarihin yönü başka bir şekilde akmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı ve dünya kamuoyu nezdinde savaş için haklı gerekçelere sahip olduğuna dair argümanlar üretmiş olması, sonraki dönemde başlayan Milli Mücadele hareketinin de en temel motivasyon kaynaklarından birisi olmuştur. Ancak savaşlar her daim haklıların karlı, kazançlı veyahut galip çıktığı şeklinde değerlendirmelere tabi tutulacak olgular değildir.

4. Savaşa Ekonomik ve Stratejik Yönden Mecbur Kalınması

Osmanlı Savaş konseptinde bir diğer belirleyici unsur, savaşların ekonomik bağımsızlığa gölge düşüren veyahut devlet için stratejik öneme sahip hassas konulardaki sınırlarının taraf devletlerce ihlal edilmesidir. Savaşın ekonomiyle olan ilişkisi hakkında Mehmet Genç'in tespitleri ise şunlardır:

“Savaş ile ekonomi arasındaki ilişkiler, oldukça karmaşık karşılıklar ihtiva eden geniş bir yelpaze içinde yer alır. Ekonomi, ihtiyaçları ile savaşın nedenlerinden biri veya nedeni olabilir;

³⁶ BOA, HR.SYS, 2284/3 Lef I, s. 1-6.

³⁷ BOA, HR.SYS, 2284/3 Lef I, s. 6-8.

³⁸ BOA, HR.SYS, 2284/3 Lef I, s. 9.

imkanları ile savaşın niteliğini ve/veya sonucunu etkiler. Savaş ekonomiden alıp tükettiği kaynakları neticede telafi edecek veya aşacak bir zaferle bitebilir.”³⁹

Cihan Harbi bu ilkeler zaviyesinden bakıldığında devletin hem moral motivasyon hem de ekonomik sınırlarının sonuna dek ihlal edildiği reel bir mağduriyet hali yaratmıştır. Kırmızı Kitap’tan devam edilecek olursa ekonomik bağımsızlığın ortadan kalktığı ve kapitülasyon denilen ticari anlaşmaların tamamen Osmanlı’nın aleyhinde bir denkleme evrildiği hususu ve tüm bu yaşananların giderek bir savaş gerekçesine dönüştüğü şu ifadelerle kitapda kendisine yer bulmuştur:

“[...]Asırlardan beri memleketin selamet-i idare ve iktisâdiyesini [düzgün bir şekilde idaresini] mahv eden [ortadan kaldıran] kapütilyasyonların bu fırsattan istifade kâmilen [tamamen] ilgası [kaldırılması] hakkındaki teşebbüslerin İtilaf Devletlerince kabul olunmaması [...]”⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin savaş konseptinde devletin savaşmaya mecbur kaldığı durumlardan bir diğeri Almanların “zeitgeist” şeklinde tanımladığı zamanın ruhu kavramıdır. Kırmızı Kitap’ta mevcut harbin dünyanın siyasi sınırlarını değiştireceği ve coğrafi konumu sebebiyle Osmanlı’nın bundan kaçınamayacak oluşu aşağıdaki gerekçelerle açıkça ifade edilmiştir.

“[...]harita-i âlemi değiştireceği bidâyet-i emrde anlaşulan bu harb-i âlem-şümûlün neticesinde vatan-ı Osmaniye’nin tamâmiyet-i âtiyesi [gelecekteki bütünlüğü] nin tehlikede olması ve vaziyet-i coğrafiyesinden [coğrafi konumu] dolayı oynayacağı mühim rol[ün] cümleye malum olması [herkesçe bilinmesi]”⁴¹

C. Sefere Hazırlık ve Savaş Süreci

Siyasi iletişim kanallarının tıkanıdığı ve devletin kendine çizdiği askeri, siyasi, ve ekonomik egemenlik sınırlarının açıkça ihlal edildiği durumlarda Osmanlı Devleti savaşmaktan katıyken kaçınmamıştır. Savaş seçeneğini devletin karar organlarında tartışıp müzakere etmiş, eğer savaşmaya karar verildiyse de iç ve dış kamuoyuna savaşın gerekçelerini açıklayan nâmeler, mektuplar, ilanlar, beyannâmeler göndermiştir. Ancak savaş kaçınılmaz sonsa Osmanlı savaş konsepti bu kez farklı dinamikleri devreye sokmaktadır. Bunlar askeri tarih araştırmalarında sefer organizasyonu⁴² kavramıyla ifade edilen askerlerin ve yük hayvanlarının beslenmesi, cephane, levazımat, teçhizat ve mühimmatın sevki gibi detaylı çalışma ve bilgi birikimi gerektiren diğer askeri süreçlerdir.

³⁹ Genç, *Ekonomi ve Toplum*, s. 213.

⁴⁰ BOA, HR.SYS, 2284/3 Lef I, s. 9.

⁴¹ BOA, HR.SYS, 2284/3 Lef I, s. 9.

⁴² Serhat Kuzucu, *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği*, (1453-1789), (İstanbul: Kitabevi Yay. İst. 2017).

1. Sefer Organizasyonu ve Lojistik

Osmanlı Devleti'nin askeri yönden en başarılı olduğu alanlardan birisi yukarıda belirtildiği gibi sefer organizasyonu ile ordunun ikmal ve iaşesindeki etkili hareket tarzlarıdır. Tek merkezli ve statik bir askeri lojistik yönetimi yerine, sınırlar içerisindeki pek çok bölge askeri potansiyeli göz önünde bulundurularak gruplandırılmıştır. Kara ve deniz güçlerinin ihtiyacını temin için stratejik bölgeler belirleyen Osmanlı, savaş sahasına çıkacağı ilk andan itibaren bu mekanizmayı bölgesel bazda işletmeye başlamıştır. Belirli coğrafi bölgeler vergilerini aynî olarak askerlerin ve yük hayvanlarının ihtiyacı dâhilinde peksimet, et, saman, arpa, tahıl vs. şeklinde öderken; ordu güzergâhı üzerindeki bazı bölgeler de yol, köprü, kale, derbend⁴³, menzil⁴⁴ gibi yerlerin bakım ve onarım işlerini üzerlerine almışlar ve bu sayede sefer organizasyonunun maliyeti önemli ölçüde azaltılmıştır. Bu uygulama Osmanlı savaş konseptinin en temel belirleyicilerinden birisi olmasının yanında Gabor Agoston'un da ifade ettiği gibi

*"[...]karşılaştırmalı bakıldığında Osmanlıların gerek mühimmat üretimi gerekse savaş usulleri açısından oldukça rekabetçi oldukları, çoğu zaman hammadde sıkıntısı çekmedikleri ve rakipleri ile hiç değilse 1750'lere dek rahatlıkla boy ölçüşebildikleri[ni]" de göstermektedir.*⁴⁵

Sefere çıkılmasından uzun bir süre önce bölgedeki bürokratlara gereken emirler yazılmakta ve kendilerinden beklenen hizmetler tek tek sıralanmaktadır. Zira İstanbul'dan hareket eden orduya yol üzerine farklı askeri birlikler, bölükler, kuvvetler ve lojistik malzemeler de dâhil olmakta, ordu hareket ettikçe büyüyen dinamik bir kartopu şekline bürünmektedir. Rumeli üzerine düzenlenen Ocak 1695 tarihli bir seferde Sultan II. Ahmed askeri bölüklerin Edirne sahasında toplanmasını şu şekilde emredilmiştir ki bu da kartopu metaforunu güzel bir şekilde örneklendirmektedir:

*"[...] işbu sene-i mübâreke de ordu-yı hümayûn-ı nusret-makrûnumun sair senelerden mukaddem hareketi fermânım olup i'zâd-ı dîn-i mübîn ve def-i mazarrat-i müşrikîn için azm ve tashîh olunan gazve-i meymûn ve cihâd-ı hümayûnuma me'mûr olan gerek mukîm ve müsâfir ve sahîhu'l-esâmî ve esâmîsi çalık yeniçeri ve korucu ve oturak ve cebeci ve topçu ve top arabacısı ve kuloğulları ve sair tavâ-yif-i askerî bi-eyyi hâlin rûz-ı huzırda gelip Edirne sahasında ma'asker-i nusret-eserimde mevcûd bulunmaları mühim ve muktezî olmağla vech-i meşrûh üzere bundan akdem cümlesini tenbîh ve te'kîd ve hâzır u âmâde olmaları için sâdir olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnum ve fermân-ı âlişânım mücebince ocakları tarafından dahi kol kol mahsûs çavuşlar tayin ve irsâl olunmuşidi. [...]"*⁴⁶

⁴³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1990).

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, (İstanbul: İlgî Kültür Sanat, 2014).

⁴⁵ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Yay. Haz. Kahraman Şakul, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), s. XXI.

⁴⁶ BOA, ADVNS.MHM.d. 105/II, Hüküm 470. 17-26 Ocak 1695.

Klasik dönemde nüzûl olarak da bilinen ordu iâşesi bedel-i nüzûl adı verilen bir vergi adı altında toplanmakta, Nüzûl Emîni ve Mevkufat Kalemi de bu süreçten sorumlu olmaktadır.⁴⁷ Yine sonraki dönemlerde ilgili vergilerin sürsat adı altında tahsil edildiği de görülmektedir. Ayrıca sürsat denilen bu askeri verginin tahsil biçimi yalnızca nüzûl gibi un, buğday vs. ile sınırlı kalmayıp diğer temel gıda maddeleri de bu kapsamda halktan belirli kanuni sınırlar içerisinde ordu adına temin edilebilmektedir. Savaşlar yalnızca karalarda olmadığı için deniz seferlerinde de lojistik ve ikmal işlerinde *-her ne kadar kullanılan araç ve gereçler değişse de-* donanmanın seferine katılacak sancak beylerine Osmanlı savaş konsepti dahilinde merkezi idâre tarafından gereken uyarılar yapılmıştır.

Bazı bölgelerin vergilerini Tersâne-i Âmire ve Donanma-yı Hümâyûn için alet, edavât, kürek, yelken bezi vs. üzerinden aynî olarak ödemesi de yine deniz seferleri için işletilen askeri lojistik konseptiyle ilişkidir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman, Kocaeli Sancak Beyi Ali Bey'den Cezayir Beylerbeyi Piyale Paşa yönetiminde çıkılacak bir Akdeniz Seferi için hazırlıklı olması şu sözlerle istemiştir:

“Kocaili Sancağı Beyi Ali Bey'e hüküm ki; [...] İşbu nevrûz-ı mübâreke deryâyâ donanma-i hümâyûnum çıkmak emr olunup sen dahi sancağın askeriyle bile deryâ seferine tayin olunup [...] aslâ ve kat'â te'hîr u terâhî eylemeyip sancağına müteallik olan alaybeyi ve zuamâ ve erbâb-ı timara gereği gibi tenbîh ve te'kîd edesin [...] kifâyet mîkdârı zâd ü zevâdeleri bi'l-cümle [...] Boğaz hisârlarında hâzır u âmâde olasız [...] levâzım ve mühimmâtlarında kusûr u noksân üzere getiresin aslâ özrûn makbûl olmayıp muâkab olman mukarrerdir âna göre mukayyed olup sen dahi kanunnâme-i hümâyûnum mücebince hâzır u müheyyâ olup [...]”⁴⁸

Yine Kanuni Sultan Süleyman, son seferi olan Zigetvar Seferi öncesi Mayıs başında Ösek Kadısı'na yazdığı bir emirde sefer çıkacak ordu için 40.000 akçelik peksimet, 100.000 akçelik ekmeç, 100.000 müd arpa, 2.000 adet nal ve mîh hazırlanmasını emretmiştir:

“[...] Ösek'den kurkar bin akçelik peksimed ve yüz bin akçelik etmek ve yüz bin müd arpa ve sâir âna göre yağ ve bal ihzâr olunmasın emr edip buyurdum ki: Vusûl buldukda aslâ te'hîr etmeyip emrim üzere Ösek'de kurkar bin akçelik peksimed ve yüz bin akçelik etmek âna göre yağ ve bal ve sâirinden vâfir ve müstevfî ihzâr eylesin ki inşâallâhu Teâlâ varıldıkda müzâyaka lâzım gelmeye zahîre hususu mühimmât-ı umûrdandır gaflet ile ihmâlden hazer eylesin [...]”⁴⁹

Osmanlı kara ulaşım ağının genel adı olan menzil teşkilatı⁵⁰ ve bu teşkilatın etkili bir şekilde işletilmesi de Osmanlı savaş konseptinin bir diğer önemli ayağıdır. Zira zahire ve ordunun ihtiyacı olan taşınabilir diğer temel gıda maddeleri burarlarda toplanmakta, ordu yaklaştıkça orduya eklenmektedir. Çok parçalı ve çok

⁴⁷ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, TDVİA, c. 4, İst. (1991), s. 108-109; Ömer İşbilir, “Nüzûl”, TDVİA, c. 33, İst. (2007), s. 311-312.

⁴⁸ BOA, ADVNS.MHM.d. 3/354, Hüküm 754, 26 Ocak 1560.

⁴⁹ BOA, ADVNS.MHM.d. 5/602, Hüküm 1664, 19 Mayıs 1566.

⁵⁰ Halaçoğlu, A.g.e.

merkezli zahire tedarik süreçlerinin Osmanlı savaş konsepti yönünden en önemli yanı, doğal afetler veyahut herhangi olumsuz bir lokal problem durumunda ordunun lojistiğinin tamamının değil yalnızca bir kısmının kaybedilmesi gibi telafi edilebilir süreçlere gebe olmasıdır.

Ayrıca nakil ve ulaşım vasıtaları konusunda coğrafi şartlara göre esnek tercihlerin yapılması, söz gelimi nakil maliyetini düşürmek için zaman zaman deniz ve nehir taşımacılığından yararlanılması, bölgesel mikro klima alanlarına göre at, deve veya öküz arabalarının birbirilerine alternatif olarak tercih edilmesi de bu dinamik yapının önemli ve askeri tarih yönünden anlamlı bileşenleridir. Yukarıda farklı olay ve durumlara dair zikredilen ve devlet tarafından planlı, programlı bir şekilde sürdürülen askeri konsept, yeri geldiğinde anlık gelişen durumlara karşı tepki verecek lokal esnekliklere de sahiptir. Sözgelimi XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın Avrupa topraklarında bulunan Bosna ve Arnavutluk sınırlarına bir tecavüz meydana gelmiş Sultan II. Süleyman İlbasan Sancak Beyi'ne bir emir yazmış ve ellerinde ne kadar harbe gücü yeten kimse varsa Serasker Halil Paşa'nın emrine verilmesini tez vakitte def-i mazarratı [sorunun ortadan kaldırılmasını] emretmiştir.

“[...] a'dâ-yı liyâm Bosna'nın tarîkini sed ve Arnavudluk'a külliyyet ile tasallut kasdında olmağla def-i mazarrat-ı a'dâda bulunmak şartıyla [...] Halil Paşa -edâma'llâhu Teâlâ iclâ-lehû- tarafından haber vardıkda livâ-i merkûmun mukaddem ve muahhar muâf ve müsellemler olan kasabât ve kurâ ve derbendler her ne kadar var ise tahammüllerine göre herbirinden ceng ü harbe kadir güzîde ve tüvânâ asâkir ihrâc ve bir yere müctemî olup hüsn-i ittifâk ile kalkıp vezîr-i müşârun-ileyhin yanına gelip re'y-i savâb-dâdi üzere def-i mazarrat-ı a'dâda merdâne ve dilîrâne hareket eylemeniz babında fermân [...]”⁵¹

Anlık gelişen durumlara karşı verilen askeri tepkilerin hızı ve bu bağlamda alınan anlık kararlar da yine Osmanlı askeri konseptinin belirleyici unsurlarındandır.

2. Sıcak Çatışmalar/Savaş Sahrası/Silah Gücü

Savaşın maddi manevi maliyetlerini bilen ve askeri kaynaklarını fütursuzca kullanmak istemeyen Osmanlı Devleti'nin askeri konseptini; kazandığı, kaybettiği savaşlar; kara/deniz ordularında görev alan personellerinin sayısı; savaş teknolojisinin eskiliği yeniliği vs. gibi ikili karşıtlıklar üzerinden değerlendirmek bazı önemli noktaların ihmal edilmesine sebep olacaktır. Niceliksel verilerin aşındırılırcasına kullanıldığı araştırmaların pek çoğunda bu Osmanlı ordusuna dair tespitlerde özellikle bu noktaya odaklanılmış, ordunun ve savaş konseptinin niteliksel bazı kısımları ise gözden kaçırılmıştır. Yukarıda sözü edilen timar sistemi ile büyük bir orduya sahip olan Osmanlı Devleti'nin kara kuvvetlerinde klasik dönemde

⁵¹ BOA, ADVNS.MHM.d, 99/72, Hüküm 238, 1 Mart 1690.

100.000'e yakın askerin mevcut olduğu ve bu askerlerin büyük bir çoğunluğunun eyalet askerlerinden oluştuğunu bilinmektedir.⁵²

Osmanlı ordusunun tüm güçlerini her daim savaşa sürmediği, farklı stratejiler geliştirerek, savaşmak zorunda kaldığı durumlarda topyekün savaşmadan da mevcut durumu kendi lehine çevirmeye çalıştığı, bunda da sıklıkla başarılı olduğu bilinmektedir. İstihbarat faaliyetleri ve istihbarat ağının güçlü tutulması da eldeki askeri kaynakların daha tasarruflu kullanılmasına sebep olmuştur.⁵³ Bazı küçük ve orta ölçekli çatışmalarda ordunun yalnız gövde gösterisinde bulunduğu, savaşmadan netice aldığı, kalelerin kendisine devredilmesini sağladığı bilinmektedir. Mehter⁵⁴ denilen askeri bandonun orduyu motive edici etkisi başta olmak üzere çeşitli psikolojik harp taktiklerinin de bunda epey bir payı vardır. Bunların yanında doğrudan büyük çaplı bir çatışmaya girmeden ani baskınlarla düşmana toparlanma fırsatı vermeden zayıf verdirmek, düşman kuvvetlerin ikmal yollarını kesmek, donanma ve levazimatlarını kullanılmaz hale getirmek, akıncı birlikleri ile düşmanda panik oluşturarak çözülme yaratmak ve ani bir netice almaya çalışmak da Osmanlı savaş konseptinde savaş sahasında devreye sokulan stratejilerin bir kısmıdır.

Meydan savaşlarında atlı süvarilerin, ordunun en önünde giden deliler veya garipler⁵⁵ olarak bilinen *-sıradışı şekilde savaşmayı seven cesur-* askerlerin hücumları ile başlayan meydan savaşlarında, ilk yarma hareketinden sonra devreye okçular ve topçular girmektedir. Yine cepheden saldırıların dışında düşman kuvvetlerinin her iki yanından dolaşıp onları çepeçevre sarma hareketleri Osmanlı savaş konseptinde ordunun sıkça kullandığı diğer stratejilerdendi. Osmanlı ordusunun kale kuşatmalarında büyük, açık alanlardaki savaşlarda ise taşıma kolaylığı sebebiyle küçük sahra topları ile düşman kuvvetlerini dağıttıkları; yaya ve müsellemler ile de *-dönemine göre değişmekle birlikte-* kılıç, mızrak ve tüfek nevinden ateşli ve delici silahlarla göğüs göğüse çarpıştıkları bilinmektedir. Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar askeri tarih araştırmalarında taarruz ve savunma silahları olarak iki büyük başlıkta tasnif edilmektedir. Bunu daha anlaşılır kılmak adına aşağıdaki tabloya göz atmakta yarar var:⁵⁶

⁵² Abdülkadir Özcan, "Ordu", *TDVİA*, (2007), c. 33, s. 362-367.

⁵³ Osmanlı'da istihbarat hakkında bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*, (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); Mevlüde Gökçen Daş Darıcı, *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)*, (2018); Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22, (2003), s. 11-33.

⁵⁴ Mustafa Nuri Türkmen, *Osmanlı'da Askeri Müzik: Mehter*, (İstanbul: Kitaplık Yayınları, 2007).

⁵⁵ Abdülkadir Özcan, "Deli", *TDVİA*, c. 9, (1994), s. 132-135; Özcan, "Serdengeçti", *TDVİA*, c. 36, (2009), s. 554-555; Özcan, "Akıncı", *TDVİA*, c. 2, (1989), s. 249-250.

⁵⁶ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), s. 41.

Osmanlı Devleti'nin Kullandığı Silahlar⁵⁷

TAARRUZ SİLAHLARI		SAVUNMA SİLAHLARI
ATEŞSİZ SİLAHLAR	ATEŞLİ SİLAHLAR	
Vurucu Silahlar Gürz, Şeşter, Kamçı, Döğen, Koçbaşı	Toplar Saklos, Darbzen, Şayka, Pırangı, Kolomborna, Becaluşka, Balyemez, Ejderdehan, Şâhî, Zenbûrek	Kalkanlar Bakır Kalkan, Demir veya Çelik Kalkan, Deri Kalkan, Örmeye veya Sarma Kalk
Delici Silahlar Mızrak, Cirit, Çatal, Harbe, Tırpan, Zıpkın, Alem	Tüfekler Metris, Fitilli, Çok Namlulu, Musket, Çakmaklı, Çakmaklı El Havanı, Karabina	Zırhlar Zırh Gömlekler, Kolçaklar, Dizçekler, At Zırhları (At Alınlıkları, Boyun Zırhları, Sağrı Zırhları)
Kesici Silahlar Kılıç, Meç, Yatağan, Pala, Kama, Hançer, Teber, Balta	Tabancalar Zenberekli Tabanca, Piştov, Karadağ, Smith Wesson, Colt, Savage, Browning, Mauser, Parabellum, Luger, Steir, Revolver,	Miğferler
Atıcı Silahlar Sapan, Ok, Yay, Mancınık, Tatar Oku, Lobut	Makineli Tüfekler Mitrailleuse, Gatling, Nordenfelt, Revolver Topu, Lowell	
	Diğer Ateşli Silahlar Humbara, Havan, El Bombası	

Yukarıdaki tablo klasik dönemden modern döneme dek Osmanlı kara ordularında kullanılan taarruz ve savunma silahları hakkında nispeten bir fikir verecektir. Saldırı silahlarının çokluğu ve çeşitliliği, buna karşın savunma silahlarının daha az çeşit ve kalem teşkil etmesi yine Osmanlı askeri konseptinin savunmadan çok saldırı ve taarruz temelinde gelişip çeşitlendiğinin bir delilidir. Savaş sahasında yaşanan gelişmelere ve Osmanlı askerinin savaştaki tutumlarını örneklemesi bakımından farklı dönemlerde yaşanan çatışmalardan kısa kesitleri burada alıntılanmakta yarar var: Bugün Kuzey Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Lofça kasabası 1811 başlarında 35.000 kişilik bir Rus ordusu tarafından saldırıya uğramış ve şehir içinde ve civarında kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Buna göre

“[...]Lofça'ya semt olan İzladi kasabasına Muharremül-harâm'ın on yedinci yevm-i Ahad'da [...] ahval-i düşman-ı dîni müzâkere ve çapul tarîkile Plevne'ye varılmak mâddesini istişâre ve tertîbde iken [...]düşman-ı dîn-i mübîn-i hazelân-karîn otuz beş bin asâkir-i menhûse ve

⁵⁷ Bu tablo Osmanlı askeri teknolojisi ve harb edevatı hakkında bir fikir vermesi amacıyla Eralp'in kitabının muhtelif kısımlarından derlenerek oluşturulmuştur. Savaş metotları ve diğer süreçler askeri tarih araştırmalarının doğrudan konusu olduğu ve Osmanlı savaş konseptinin felsefik yönünün nispeten dışında kaldığı için bu bölüm kısa tutulmuştur.

tedârükât-ı kaviyyesiyle [...] küffâr-ı hâksâr Salı günü yürüyüş ile Lofça'ya dâhil ve derûnunda bulunan hazinedâr ve etbâ' ve emekdârân ve asâkir-i çâkerânem düşman-ı dîn-i dûzah-karîn ile yaka yakaya bıçak bıçağa gelip haşr u neşrden nümûne-nümâ olarak ceng ü cidâl ve harb ü kitâl esnâsında hazinedârım kulları câme-i gül-reng-i şehâdeti ilbâs [...]"⁵⁸

düşmanı barışa zorlamak üzere Plevne üzerine yürüyen Osmanlı ordusu; İslam dininin düşmanı addedilen, tedarik ve cephane yönünden hayli güçlü 35.000 kişilik bir ordu [Ruslar] tarafından saldırıya uğramış, Lofça'ya giren düşman ile yaka yakaya, bıçak bıçağa bir dövüş yaşanmış, Ordu Komutanı Hazinedar Ömer Bey -ki belgede üzerindeki libasının gül renginde kana boyandığından bahsedilmektedir- şehit olmuştur. Yine

*"[...] küffâr-ı hâksâr ile bütün gün ve Çıharşenbe gecesi harb ü cenklere mütemâdî olup ekserisi şühedâyâ mülhak ve cüz'î mikdarı kayd-ı esre ilhâk ve ol vechile düşman-ı dîn Lofça'ya istilâ etmekle[...]"*⁵⁹

yere batasica düşmanla gündüz gece iki gün boyunca çarpışılmasına karşın çoğu Osmanlı askeri şehit olmuş, bir kısmı ise esir düşmüştür. Vidin Seraskeri Veli Paşa'nın

*"[...]pâdişâh-ı rûy-i zemîn uğrunda kurban olduklarına hayf ve teessüf etmem ancak bu vâkıada dahi ehl-i İslâm münkesir olup meydân düşman-ı dînde kaldığı cihetiyle âyine-i kalb-i ilhâm-pezîr-i hazret-i zillu'llâhiye irâz-ı gubâr-ı endûh olacağından hâsıl olan keder-i bî-pâyân ve hüzn-i ferâvânım kâbil-i arz u beyân değildir [...]"*⁶⁰

askerlerin kaybına üzülmekten ziyade şehri düşmana teslim etmekten, İslam topraklarını düşmana bırakmaktan ve padişaha karşı mahcubiyet yaratan bir durum içinde kalmaktan dolayı oluşan yoğun hislerle kaleme aldığı bu yazı; Osmanlı savaş konsepti ve Osmanlıların savaşa bakış açıları hakkında satır aralarında pek çok şey söylemektedir. Yine Vidin'deki Osmanlı bürokratları aynı süreci anlatan üzgün, kızgın ve bürokratik dilin dışına çıkan daha duygusal cümleler de kaleme almışlardır. Zira Osmanlı askeri kaybetmeye pek alışkın değildir:

*"[...] benim ve efendimizin takımından azdan az dört bin şehidimiz var âh efendim âh canımız, yanımız bu kadar âdemlerimizin telef olduğunu, meydan[ın] kâfire kaldığını, vallâhi kahr olayım isterim çare ne, Cenâb-ı Hak böyle mukaddir ve bu güne irâde etmiş, âh efendim, kusûr-ı asker illâ a'yânlar Plevne a'yânı ve Lofça takımı mutlak şu kâfirler mürtedir hâin kerataları hiç durmadılar, hiç cenk etmediler, hiç gavga etmediler, askerimizi ânlar harâb etdiler, sebeb oldular dört bin askerimiz telefine, Boşnak Ağa vakitsiz gitti [...]"*⁶¹

⁵⁸ BOA, HAT. 967/41323 E, 15 Şubat 1811.

⁵⁹ BOA, HAT. 967/41323 E, 15 Şubat 1811.

⁶⁰ BOA, HAT. 967/41323, 17 Şubat 1811. Yine aynı çarpışmalar hakkında: BOA, HAT. 967/41323 B; BOA, HAT. 967/41323 C; BOA, HAT. 967/41323 D.

⁶¹ BOA, HAT. 967/41323 E, 15 Şubat 1811.

Belgeden, son asker ölene yani şehid olana kadar çarpışmanın devam ettirilmesi gerektiği; toprakların en başta İslam toprağı olarak görülüp korunma konusunda direnilmesi zorunluluğı; yine bir askerin en temel görevi olan padişaha bağlılık ve emre itaat hislerinin ne raddede olması gerektiği şeklindeki vurgular Osmanlı askeri konseptinin felsefesi hakkında fikir vermektedir.

3. Padişahın Savaş Sürecinde Askerlere Yönelik Takdir ve Taltifleri

Cephede çatışmaların sürdüğü esnada veyahut bir şehrin korunması için verilen mücadelede Osmanlı askerlerinin silah, cephane, erzak vs. gibi aynı ihtiyaçlarının yanında uğruna savaştıkları devlet ve onunla bir addedilen padişahın da yanlarında olduğunu bilmelerine ihtiyaçları vardır ki bu daha çok savaşın psikolojik motivasyon kısmıdır. Osmanlı savaş konseptinde bu kısım da asla ihmal edilmemiş, savaş esnasında askerlerin ve komutanların moral gücü her daim yüksek tutulmak istenmiştir. Türk-İslam geleneğinde savaş sahrasında gösterilen cesur davranışları ve fedâkârlıkları anlatmak için kullanılan şecaat kavramına savaş sürecinde bizzat padişah tarafından sıkça vurgu yapılmış, cepheye bizzat padişah tarafından askerleri teşvik ve takdir edici nâme-i humâyûnlar yollanmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kemhis civarında mülhidlerle yapılan savaşta yararlılık gösteren Mehmed adlı kimseye zeamet olarak belirli bir araziye bağışlayan hükmü bunun erken dönemdeki örneklerinden biridir.⁶² Kilis sancağındaki harpte yararlılık gösteren zuamâdan Murad bin Kâsım'a terakki verilmesi yani maaşının artırılması;⁶³ Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyu stratejik yönden karada ve denizlerde çıkarlarının çatıştığı ve bu sebeple savaşmak zorunda kaldığı Rusya ile yapılan Silistre Muharebesi'nde yararlılık gösteren Pehlivan İbrahim Paşa'nın kahramanlığı Padişah II. Mahmud'un Hatt-ı Humâyûnunda şu şekilde ifade edilmektedir:

"[...]muharebe-i mezkûrede mevcut olan Moskov askeri altmış bin nefere bâliğ olup ehl-i İslâm askeri mîkdâr-ı mezkûra nisbetle ekall iken mağlûbiyetleri esbâbına dâir beynlerinde bahs olunduğu serdar-ı ekremim tedbiri ve Pehlivan Paşa'nın cengâverliği lisânlarında deverân ederek mevki-i muhâlifde muhârebeye mübaşeret etmeğe mecbûr olduklarını dermiyân kıldıkları [...]"⁶⁴

Yine Sultân I. Abdülhamid'in Rusya ile Nemçe'nin birlikte hareket edip Kırım'ı işgale girişmeleri üzerine Özi Kalesi ve çevresindeki Osmanlı askerlerine hitaben sarf ettiği:

"Melâin-i mersûmîn bizim devletimiz tarafından gerek paşalarımızın ve gerek askerimizin metânet ve sebât-kademi olmadıklarını istimâ' etdiklerinden bu güne cesâretleri dahi müzdâd olur hemân gayret günleridir göreyim seni benim hüsn-i teveccühüm senin ile olduğunda Allah kerîmdir hemân gayret ve sa'yin müzdâd ola"⁶⁵

⁶² BOA, ADVNS.MHM.d, 1/32, Hüküm 128, 13 Eylül 1554.

⁶³ BOA, ADVNS.MHM.d, 2/132, Hüküm 1322, 23 Ağustos 1556.

⁶⁴ BOA, HAT. 1010 / 42416, 5 Aralık 1809.

⁶⁵ BOA, HAT. 22/1066 D, 21 Eylül 1783.

Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin Osmanlı askerlerinin yiğitlik ve cesaretine dair kaleme aldığı yazısında da yine Osmanlıların sabır ve metanet konusunda ne kadar dayanıklı olduğu, diğer milletlere nazaran zor durumlar karşısında nasıl dik durabildikleri şu sözlerle vurgulanmıştır:

“Osmanlılar şecâatleri derecesinde sabûr ve mütevekkil, mutî bir kavimdir. Dünyada hiçbir millet Osmanlılar kadar sabûr ve mütehammil olamaz. İstibdâd ve idâre-i keyfiyyenin zîr-i kahrında zebûn oldukları halde yine itâat ve inkiyâddan aslâ inhirâf etmeyip tarîk-i mutâvâ-atda sâbit-kademdirler. Millet-i Osmanîyyenin gördüğü kahr ve cevrin öşr-i mi'şârını milel-i sâire görecek olssalar hemen tarîk-i muhâlefet ve isyâna kıyâm edecekleri vâreste-i iştibâhdır.”⁶⁶

III. Savaşın Sona Ermesi ve Barış Süreci

Savaş sonu gelmez ve taraflardan birinin görünürde kazansa bile aslında kaybettiği bir oyundur. Savaşların, lojistik kaynaklar, cephane, insan kaynağı gibi savaşta sarf edilen unsurlara çokça sahip olan güçlü devletler ve imparatorluklar için bile uzun periyotlar boyunca sürdürülebilirliği mümkün değildir. Bazıları çok uzun sürse dahi olsa her çatışma veyahut savaşın bittiği, bitmese dahi yoğunluğunun azaldığı bazı kırılma noktaları vardır. Bu noktada savaşın tarafları çatışmayı durdurur ve birbirlerine ateşkes ilan ederler. Bozulan denge ve ilişkileri eski haline getirmenin yollarını arayan müzakere süreçleri bu bağlamda devreye girer. Karşılıklı heyetler birbirlerinden beklentilerinin neler olduğunu daha savaş sahrasından itibaren birbirlerine hissettirmeye başlarlar. Bunlar savaşta ölen veya yaralanan askerlerin akibeti, esir takası, savaş tazminatı ve savaşın ana sebebi gibi başlıklarda gruplandırılabilir. Osmanlı savaş konseptinde de her daim sulh ve müzakere süreçlerine karşı tarafın en erken ve etkili bir şekilde nasıl ikna edilebileceğinin cevabı aranmış, savaş sürecine dair dinamikler bu temel perspektif zemininde işletilmiştir. Savaşırken amaç, savaşı ortaya çıkaran ve diplomatik yollarla çözüme kavuşturulamayan sorunları makul bir tartışma ve uzlaşma zeminine çekebilmek ve yeni bir denge durumuna ulaşmaktır.

Savaş sahrasında başlayan barış ve uzlaşma sürecine Erdel Seferi'ne tayin olunan Vezîr-i a'zâm Köprülü Mehmed Paşa ile [Vezâreti 1656-1661] Erdelliler arasında hem de savaş sahrasında imzalanan anlaşma örnek gösterilebilir. Bu anlaşmada sefere katılan Osmanlı Devleti'nin belli başlı büyük ordu komutanlarının isimleri anlaşma metnine tek tek kaydedilmiştir. Mîr-i Mîrân-ı Anadolu Mehmed Paşa, Mîr-i Mîrân-ı Niğbolu Canarslan Paşa, Mîr-i Mîrân-ı Yanova Hüseyin Paşa, Mîr-i Mîrân-ı Adana Sinan Paşa bunlardan yalnızca birkaçıdır. Bu belge diplomatika ve içerdiği bilgiler ve seferden barışa giden süreci bir bütün haliyle göstermesi yönüyle Osmanlı siyasi tarihi için önemli bir kaynaktır⁶⁷.

⁶⁶ BOA, İ.DUİT, 189/10, 25 Ağustos 1900.

⁶⁷ BOA, MHD. 484.

A. Osmanlı Savaş Konseptinde Savaş Etiğine Dair Dikkatler

Osmanlı Devleti gibi kuruluşundan yıkılışına kadar bir şekilde savaşların tarafı olan ve bulunduğu coğrafi konum gereği savaşmak zorunda kalmış bir devletin padişah başta olmak üzere padişahın soyut kimliği üzerinden hareketle devlet denilen mekanizmasının savaşın ne şekilde yapılacağı; savaşırken hangi dini, insani ve askeri kurallara uyulacağı veyahut böyle kurallar bütünüünün -yazılı veya sözlü- olup olmadığı üzerine düşünmemiş olması elbette ki mümkün değildir. Doğrudan bu başlığı çağrıştıran metinler olmasa da gerek yüzyıllar içerisinde ilim ve sanat adamlarının gerekse devlet yöneticilerinin kaleme aldıkları farklı türden metinlerde veyahut devletin cari gündemine dair yazışmalarında -yani diplomatik evrakların satır aralarında- bu hassasiyetlere dair ayrıntılı bilgiler elbette ki vardır ve bunların anlamlı bir kompozisyon dâhilinde bir araya getirilmeleri parçaların söylediklerinden daha büyük anlamlı dizgelerin var olduğunu gösterme potansiyeline sahip ipuçlarıdır.

Modern kavramlar ve terimler zaviyesinden klasik ve erken modern dönem Osmanlı uygulamalarına -askeri gelişmeler üzerinden- bakıldığında savaş söz konusu olduğunda bazı temel devlet reflekslerinin ön plana çıktığı görülür. Bu uygulamaların dönemleri içinde -kita Avrupa ile synchronic bir düzlemde bakıldığında- epey gelişkin ve insan odaklı tercihler oldukları da yine dikkati çeker ki bu da İslam dininin kuralları içerisinde devlet yapısını ve pratiklerini inşa etmiş bir sistemin nasıl olup da Avrupa'da yüzyıllar boyu tutunabildiğinin anlamlı bir cevabı gibidir. Osmanlı gündelik dilinde kullanım sıklığı açısından ilk akla gelen darb-ı mesellerinden olan “Aman diyene kılıç kalkmaz” sözü devletin savaş sahasında ve askeri uygulamalarındaki davranışlarının temel esâsı sayılabilir. Savaş sürecinde üzerinde dikkatle durulan dini ve insani bağlamda etik değerler olduğu -en azından savaş gibi olumsuz bir senaryonun içinde ehven-i şer /kötünün iyisi denilebilecek- şüphe götürmeyen bazı gelenek oluşturan uygulama ve tercihler ise şu başlıklarda gruplandırılabilir:

1. Yağma ve Talandan Kaçınma / Sivillere Zarar Vermeme

Savaş sonucu fethedilen ve Osmanlı topraklarına katılan yerlerin devlet eliyle ne şekilde tasarruf edileceği belli olsa da savaşın sıcaklığı ile bir takım yağma ve talan olaylarının meydana gelmesi de muhtemeldir. Osmanlı uygulamasında savaşta ele geçirilen ve genel olarak ganimet şeklinde isimlendirilen kıymetli eşyalar, mal, mülk vs. ye karşı beylikten devlete kuruluş ve yükselme devirlerinde Kur'an'daki Maide Suresi'nin 41. ayetindeki emirlere göre hareket edilmiştir. Bu âyete göre

“[...] ganimetin beşte biri Allah'a, resûlüne, onun akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. [...]”

Yine Dört Halife döneminde de ganimetle ilgili hususlar

“[...] fethedilen toprakların ganimet hukukuna göre taksim edilip beşte birinin devlet tarafından alınması ile bu toprakların yerli halkın elinde bırakılıp karşılığında haraç tahsil edilmesi

hususı o dönemde sahâbe arasında uzun süre tartışılmış, sonuçta bu konu, arazinin yerli halkın elinde bırakılıp kendilerinden haraç alınması şeklinde [...]”⁶⁸

çözümlemiştir. Hz. Muhammed'den nakledilen savaşla ilgili şu hadisler

“[...] Yaşlılara, kadınlara, çocuklara, kendisini ibadet ü tât'ate vermiş ruhbanlara ve mabetlere ilişmeyiniz! Ağaçları yakmayınız! Hayvanlara dokunmayınız ve servetleri heder etmeyiniz.”⁶⁹; [...] Yine Hz. Peygamber bir savaş yolculuğu esnasında askerlerden birisinin haksızca bir kuzu alıp yemek üzere hazırladığından haberdar olunca, oraya giderek kabı ters yüz etmiş ve “Şüphesiz yağma, meyte'den (leştin) daha az haram değildir.” buyurarak tepkisini ortaya koymuştur.”⁷⁰

bu bağlamda dikkate değerdir. Fethedilen şehirlerin yağmalandığı, yakılıp yıkıldığı, tüm halkının kılıçtan geçirildiği şeklindeki barbarlığı çağrıştıran anlatılar, batı literatüründe pek çok kez dillendirilse ve adeta kanon oluşturacak kadar yekün teşkil etseler de, bunların çoğunlukla mağlubun dilinden yazılmış duygusal/reflektif metinler olduğu görülecektir.⁷¹ Kaldı ki fethedilen yeri yakıp yıkmanın sonraki süreçte söz konusu şehri yeniden bina ve ihya maliyeti doğuracağı apaçık ortadayken şehirlerin fetihten sonra yakılıp yıkıldıklarını söylemek mantıken abes olacaktır. Zira şehirler eğer savaşlara sahne oldularsa yeniden kendine gelmelerinin de ciddi bir maliyeti vardır. Yine Osmanlı savaş konseptinde fethedilen topraklarda meskûn veyahut savaşa muhatap devletlerin sivil halkına dokunulmamış, onlar savaşın askeri bağlamı dışında tutulmuşlardır.

2. Savaş Suçlarına Verilen Cezalar

Osmanlı savaş konsepti, savaşın centilmence ve sonucu ne olursa olsun açıklanabilir, yorumlanabilir bir mantıki zemin içerisinde sürdürülüp tamamlanmasını öncelleştir. Savaşlarda İslam şeriatı ve Osmanlı örfüne göre suç teşkil edebilecek tavır ve davranışlarda bulunan kimseler, unvanları ve görevlerinin ne olduğuna bakılmaksızın istisnasız şekilde cezalandırılmışlardır. Cezaların ilerde benzer suçların işlenmesinin önüne geçtiği ve bu bağlamda caydırıcı şekilde emsal teşkil ettikleri de yine gözden kaçırılmamalıdır. Söz gelimi Anadolu Ordusu askeri Onbaşı

⁶⁸ Mehmet Erkal, “Ganimet”, TDVİA, c. 13, (1996), s. 351-354.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/300; Ebû Davud, Cihad 90 ve 121'den naklen <https://sorularlailamiyet.com> [E.T. 18/08/2020]

⁷⁰ Ebû Dâvûd, Cihad 128'den naklen: <https://sorularlailamiyet.com> [E.T. 18/08/2020]

⁷¹ Osmanlı Devleti'ni barbar ve yağmacı gösteren Avrupa merkezli metinler, Avrupa'daki Türk İslam korkusu, Avrupa'da Türk imgesi için şu kapsamlı çalışmalara bakılabilir: Özlem Kumrular, *Türk Korkusu, Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011); Özlem Kumrular, *İslam Korkusu, Kökenleri ve Türklerin Rolü*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012); Batı Edebiyatı'nda Türklere dair imgelerin detaylı çözümleri hakkında bkz. Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2012); Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011); Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm II*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011); Onur Bilge Kula, *Avrupalılık Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), Oğuz Adanır, *Osmanlı ve Avrupalılar*, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013); Oğuz Adanır, *Osmanlı ve Ötekiler*, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013).

Mehmed ve diğer bazı askerlerin Kars kuşatması esnasında kaleden kaçıp Rus tarafına sığınması ve daha sonra ele geçirilmeleri üzerine:

“[...] Rusyalu tarafına firâr ederek muahharan gelmiş olan Mehmed'in [ve sairlerinin] icrâ kılınan istintâklarında [...] töhmet ve kabâbat-i vâkıalarına mebnî silk-i celîl-i askerîden tar-diyla tarih-i habslerinden itibaren beşer sene müddetle canib-i zabtiyede [...]paranga-bend olmaları muktezâ-yı kanun-ı askerîden bulunmuş olduğundan [...]”⁷²

denilerek askerlerin beş sene müddetle pranga cezasına çarptırıldıkları buna güzel bir örnektir. Yine üst rütbeli subaylardan olan Ahmed ve Ali Paşaların savaşta işledikleri suçların sabit görülmesi üzerine rütbelerinin söküldüğü, askerlik hizmetinden çıkarıldıkları ve Kıbrıs'a sürgüne gönderildikleri⁷³ gibi ağır cezalar da, savaşta işlenen disiplin suçuna devletin verdiği cezalara örnek olarak gösterilebilir. Buna ilaveten savaş suçları yalnızca erat, zabıt, paşa düzeyinde değil Osmanlı'ya bağlı devlet ve hanedanlıklar düzeyinde zaman zaman ceza ve yaptırımlara konu olabilmektedir. Görev ve sorumluluk sahası olan Karadeniz kıyılarında, Don kazaklarının bazı yağma ve talan olaylarının önüne geçemeyen Kırım Hanı Mehmed Giray [III.], IV. Murad tarafından

“[...] rızâ-yı yümn-iktizâ-yı hüsrevânemizi riâyet ile [...] ittifâkan hanlık hidmetinden cüdâ ve münfasıl ve sâye-i saâdetimizde âsûde-hâl olmaları fermân olundukda bilâ-tereddüd ve teallül fermân-ı şerîfimize samîm-i dilden imtisâl ve itâat ve Âsitâne-i saadetimize teveccüh ve azîmet etmekle [...]uslûbu üzere südde-i saâdet-medârımıza gelmeniz ve sâye-i himâyetimizde müstazıl olmanız [...]”⁷⁴

şeklinde sert bir fermanla Hanlık görevinden alınmış ve İstanbul'da ikamete mecbur edilmiştir. Bu ve benzeri uygulamaların savaşlarda yaşanması muhtemel daha büyük çaptaki suçların önüne geçme konusunda devletin kendine bağlı bulunan bir hanlığa yönelik siyasi yaptırımını olarak düşünülmelidir ve bunun da caydırıcı etkilerinin olacağı muhakkaktır.

3. Esirlere İyi Muamele ve Esir Hakları

Savaşlarda ölenler ve yaralananlar olduğu kadar karşı taraftan ele geçirilen, yakalanan askerler de vardır ki bunlar Osmanlı savaş konseptinde esir/üserâ olarak değerlendirilmektedirler.⁷⁵ Bunlarla ilgili Kur'an'da geçen

“[...] Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; ta ki savaş ağır yüklerini indirsın (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi onları

⁷² BOA, A.MKT.MVL, 87/12, 30 Nisan 1857.

⁷³ BOA, A.AMD, 54/2, 22 Şubat 1855.

⁷⁴ BOA, ADVNS.MHM.d, 85 Hüküm 103, 1 Temmuz 1628.

⁷⁵ Fatma Sel Turhan, 18. Yüzyıl Osmanlı Savaş Esirleri, Vadi Yay, İst. 2018; Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadelede Türk ve Yunan Esirler 1919-1923*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).

*bizzat cezalandırırđı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürölenlerin amellerini asla boşta çıkarmayacaktır. [...]*⁷⁶

Savaşta bir kısım düşman askerlerinin esir alınmasını, ancak savaş sonunda bu esirlerin fidye karşılığı veyahut fidyesiz olarak salınması emreden âyet, Osmanlı savaş konseptinde de hassasiyetle dikkate alınmıştır. Denizlerde ise durum karaya göre nispeten farklıdır zira, denizlerde var olma şekilleri -resmi ya da sivil- koruma, kontrol, refakat, yağma, fetih, savaş, istihbarat faaliyeti, korsanlık, taşımacılık vs gibi farklı amaçlar dâhilinde gerçekleştiği için esirlere karada olduğu kadar standart muamelelerin yapıldığı Osmanlı'nın denizlerdeki tüm komşuları için de geçerli olmak üzere- her zaman kesin değildir. Farklı tarihlerde esirler hakkında yapılan muamelelere dair bazı Osmanlı uygulamalarına bakmak fikir verici olacaktır:

*“Esîr-i harb olarak Kangırı'ya gönderilen Fransızlardan dört âilenin muhtâc-ı muâvenet oldukları anlaşıldığından iâşelerine muktezî havâlenâmenin irsâline müsâade buyurulması.”*⁷⁷

şeklindeki belgede savaş esiri olarak Çankırı'ya gönderilen Fransızların maddi durumları iyi olmadıkları için ailelerine yardım yapılması talebi vali tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne iletilmiştir. Esirlere iyi muamelede bulunmayan asker ve subaylar da yine savaş suçları kapsamında yargılanıp cezalandırılmışlardır:

*“[...] İngiliz üserâ-yı harbiyesine sû-i muâmelede buldukları beyânıyla tevkif ve berây-ı muhâkeme teslimleri İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden talep edilen erkân, ümerâ ve zâbit ve mensûbîn-i askeriyeye hakkında Daire-i Harbiyeye [...] cereyân eden muamelâta [...] Sâli-fü'z-zikr erkân ve ümerâ-yı askeriyeden şimdiiye kadar Dersaadet'de taht-ı tevkife alınmış olanlar ile taşrada bulunup tevkifleri için makâmât-ı âidesine emir verilmiş bulunanların [...] tahkikat icrâ edilmekte olanlar ile hüviyetleri mechûl bulunanların esâmîsini havî tanzim etdirilen dört kıta cedvelin gönderildiği”*⁷⁸

Osmanlı Devleti'in savaş esirleri konusundaki hassasiyetleri bu gibi münferit olaylarla sınırlı da değildir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Kopenhag'da savaşa taraf devletlerin esir takası ve esir hakları konusunda yaptıkları sözleşmeye ilk imza atan devletlerden birisi de Osmanlıdır.

*“Üserâya âid husûsat hakkında Devlet-i Aliyye, Almanya, Avusturya, Rusya ve Romanya mu-rahhaslarından mürekkeb olarak Kopenhag'da in'ikâd eden eden konferansda cereyan eden mukarrerât neticesinde tanzim edilen itilâfât ve ve mukâvelât nezâret-i âciziyeye suret-i mah-sûsada teşkil edilmiş bir komisyon tarafından tedkik edilmiş [...] hükûmet-i seniyyenin nokta-i nazarını ihlâl edemeyeceğine dâir bir kayd-ı itirazî dermeyân edilmemesiyle münâsib görül-mekte [...]*⁷⁹

⁷⁶ Muhammed Suresi, 47/4; <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Muhammed-suresi/4549/4-ayet-tefsiri> [ET:18/08/2020]

⁷⁷ BOA, DH. EUM. 5. Şb., 19-31, 2 Kasım 1915.

⁷⁸ BOA, BEO. 4572/342827, Lef 1, 8 Mayıs 1919.

⁷⁹ BOA, BEO. 4493/336920, Lef 2-3, 20 Kasım 1917.

Kopenhag'daki toplantıda alınan kararlara Harbiye Nezareti'nce de herhangi bir konuda şerh düşülmemiş, kararlar makul görülmüştür. Ancak alınan kararlara rağmen taraf devletlerden bazıları anlaşma şartlarına uymamış, Osmanlı esirleri kötü muameleye maruz kalmıştır. Bunun üzerine uluslararası ilişkilerdeki temel ilkelerden birisi olan mütekabiliyet ilkesi gereği Osmanlı Devleti de kendi elinde bulunan esirlere yönelik bir takım yaptırımları devreye sokacağını Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın ağzından ilan etmiştir:

“Çanakkale’de İngiliz ve Fransız kuvva-i askeriyesi tarafından esir edilip Mondros’a ve Sakız’a ve Süveyş kanalına esir edilerek Mısır’a i’zam olunan zabitan ve efrâd-ı Osmâniye’ye oralarda kavaid-i medeniye ve insâniyeye ve Lahey Konferansı mukarreratına mugâyir mu’âmele edildiği [...] Osmanlı üserâsı hakkında Lahey Mukâvelâtı mûcibince mu’amele edilmediği takdirde İngiliz esirleri de teb’asına böylece muâmele olunacağı Amerika süferâtı vâsıtasıyla İngiltere hükûmetine iş’âr edilmiş [...]”⁸⁰

Harbiye Nezareti'nin bu bağlamda sesini yükseltmesindeki haklılık daha sonra da ortaya çıkmıştır. Zira Mısır'dan dönen esirlerin çoğunda uğradıkları kötü muameleler nedeniyle görme kaybı meydana gelmiştir.

“[...] İzmir tarihiyle memleketimize iâde edilmiş üserâ-i Osmâniye meyânında göz alillerinin mikdarıyla derece-i şiddet ve istilası hakkında İzmir’de [...] tanzim edilen rapor sûretleri [...]”⁸¹

Bu ve benzer bazı olumsuzluklara karşın devletlerarası ilişkilerin bir şekilde sürdürüldüğü, savaş konseptinin temel araçlarından olan esir takası konusunda Osmanlı tarafından uluslararası platformda girişimlerde bulunulduğu görülmektedir:

“Memâlik-i Osmâni’ye bulunan mevkûf sivil İngilizlerin İngiltere’deki sivil üserâmızla tebdîl-leri ve bu mu’âmenenin aynen Fransızlara dahi teşmîli muvâfık görülmüş ve keyfiyet Hâriciye Nezâreti’ne yazılmış olduğundan [...] isimlerinin ve buldukları mevâki’in sıhhatli birer kıt’a cedvelinin âcilen irsâli [...]”⁸²

Enver Paşa'nın Dâhiliye ve Hâriciye Nezâreti'ne savaş konsepti çerçevesinde yazdığı yukarıda alıntılanan vesika bunu doğrular niteliktedir.

4. Şehîd ve Gâzilere Dair Hassasiyetler

Osmanlı Devleti'nin fetihçi ruhunun temel referans noktalarından birisi İslam dini ve öğretilerini İslam olmayan yerlere götürme ve bu yolla Tanrı'nın rızasını kazanma olarak özetlenebilir. Bu uğurda ölen, İslam dininde şehid sayılmaktadır. Kur'an'da şehidlik konusunun geçtiği ayetlerde şunlar söylenmektedir:

⁸⁰ BOA, DH.EUM. 5.Şb, 17/46, 6 Ekim 1915.

⁸¹ BOA, HR.SYS, 2208/82, Lef 3, Nisan 1919.

⁸² BOA, DH.EUM. 5.Şb, 35/6, Lef 3, 18 Şubat 1917.

“Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”⁸³ [...] “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler.”⁸⁴ [...] “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklerle, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte diriler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”⁸⁵

Osmanlı savaş konseptinde savaşta şehid olan askerlere bu minvalde ayrıca bir önem gösterilmekte, askerlerin ailelerine veyâhud şehidlerin geride kalanları için gerekli sosyal yardım mekanizmaları devreye sokulmaktadır. Bunlar şehid ailelerine maaş bağlanması, eğitim süreçlerinde alınan pul, harç veyahud nakdi şeylerden muaf tutulmaları, bazı okullara kabul edilmelerinde kolaylıklar sağlanması gibi sosyal hayatı düzenleyici ve onların kendilerini yalnız hissetmelerinin önüne geçici bazı uygulamalardır.

“Asâkir-i Redife [...] Miralaylarından olub muhârebede şehiden vefât etmiş olan Osman Bey’in zevcesi Emine Hanım’a”⁸⁶; “Resmo ve Amariyya kazalarına tabi köylerde yapılan muhârebelerde şehid olan askerlerin ailelerine”⁸⁷; “Meşâhir-i eşkiya Ağuş ile rüfekâsının ahz ü girifti esnâda mecrûhen vefât eden Asâkir-i Zabtiye’den Mahmûd ve Selim’in yedi nefer çocuklarına [...]”⁸⁸; “Arabistan ordusu Beşinci Alayı Binbaşısı Şehid Mehmed Şerif Ağ’a’nın anasına [...]”⁸⁹

Yukarıda alıntılanan maaş tahsisleri, Osmanlı savaş konsepti dahilinde şehid ailelerine yapılan yardımların yalnızca birkaçıdır. Şûrâ-yı Devlet Dairesi’nin aldığı bir kararla da

“[...]Birinci derece: Neferden bed’ ile en büyük rütbe ve hidmet ashabına kadar bi’l-cümle mensûbîn-i askeriyyeden meydan-ı muhârebede ve eşkiyâ müsâdemâtında şehid olanların veya mecrûh olup tedâvi olunduğu veya hasbe’l-icâb ameliyye-i cerrâhiyye icrâ olunduğu sırada vefât edenlerin sulb-i sahîh evlâ[dlarının] [...] Birinci ve ikinci maddeler mücebince leyli mekâtib-i askeriyyeye sûret-i kayd ve kabûl[ü] [...]”⁹⁰

şehid ve gazi çocuklarının askeri okullara kayıt ve kabullerinde kolaylık sağlanmasının önü açılmıştır. 19. yüzyıl başlarında çıkarılan bir layihada ise

“[...] Meydân-ı harbde şehiden vefat eden berrî ve bahrî küçük zâbitân ve onbaşılarda neferât-dan hidemât-ı fevkalâdeleri meşhûd olanların âilesine verilecek mükâfât-ı nakdiyye karşılığı

⁸³ Bakara, 154; Kur’an-ı Kerim Me’ali, (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), s. 29.

⁸⁴ Âl-i İmrân, 169, Kur’an-ı Kerim Me’ali, DİB. Yay, Ank. 2011, s. 81.

⁸⁵ Nisâ, 69, Kur’an-ı Kerim Me’ali, DİB. Yay, Ank. 2011, s. 99.

⁸⁶ BOA, A.MKT.NZD, 171/59, 19 Kasım 1855.

⁸⁷ BOA, A.MKT.MHM, 436/83, 27 Şubat 1869.

⁸⁸ BOA, A.MKT.MVL, 120/93, 10 Ekim 1860.

⁸⁹ BOA, A.MKT.NZD, 227/9, 23 Haziran 1857.

⁹⁰ Harbiye Nâzırı Enver ve Sadrâzam imzalı Şûrâ-yı Devlet kararı, BOA, ŞD. 663/4, Lef 14, 7 Temmuz 1919.

olarak bin üç yüz otuz bir senesi Maliye bütçesinde açılacak fasl-ı mahsûsa beş yüz bin gurusluk tahsisat vaz' edilmiştir. [...]⁹¹

savaşlarda şehid olan askerlerin ailelerine bütçeden pay ayrılmaya başlanmış ve bunların maaş şeklinde ödenmesi kararlaştırılmıştır. Artan savaşlar ve asker kayıpları neticesinde XIX. yüzyılda benzer uygulamalar artarak devam etmiş ve belirli nizamlara bağlanmıştır.

Sonuç

Kavramlar tarihi bağlamında Osmanlı savaş konseptinin değerlendirmeye tutulduğu bu çalışmada, savaş olarak addedilen tarihsel vakıalar ve savaşı çağrıştıran kavram alanları; devletin savaş ve çatışmalar ile ilgili karar ve tercihleri, bu kararlara etki eden değişkenler, bunların uygulamadaki karşılıkları, savaş sürecinde alınan pozisyonlar, savaşların maliyeti, savaş ekonomisi, savaşın dili ve propoganda gibi farklı düzlemlerde incelenmiş; değişen vakıa ve tarihsel dönemler içerisinde değişmeden sabit kalan göstergeler yani Osmanlı savaş dizgesi çözümlenmeye, analiz edilmeye çalışılmıştır. Savaş kavramının modern dünyada alımlanışı hakkında Sander'in

“Uluslararası sistemde bir çelişki vardır. Modern tarihte hemen hemen hiçbir devlet “savaşçı” bir dış politika izlediğini iddia etmemiş ve etmemektedir. [...] Uluslararası sistemin nesnel bir değerlendirmesi, yalnız II. Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın çeşitli bölgelerinde, irili ufaklı 250 savaşın çıktığını göstermektedir.[...]Devletlerin aralarındaki anlaşmazlık konularında kendilerini haklı ve başkalarını haksız göstermeleri, davranışlarına kendilerine göre mantıklı gerekçeler bulmaları hep kolay olmuştur, bugün de kolaydır ve büyük olasılıkla yarın da kolay olacaktır.”⁹²

yukarıda alıntılanan sözleri savaş kavramının ters yüz edilmesine ve yapı-söküme uğratarak yorumlanmasına ihtiyaç duyulduğunun işareti gibidir. Zira savaşan taraflar, asla kendilerini bir savaşın saldırgan tarafı olarak görmemekte; haksızlığa uğrayan, ekonomik veya siyasi yönden baskı altında olan mağdur taraf olduklarını iddia etmekte, uluslararası arenada kendilerini bu çerçevede ifade etmeye çalışmaktadırlar. Yazının bağlamında değerlendirilecek olursa Osmanlı Devleti tarihçileri ve diğer sosyal bilimcilerce sıhhati tedkike muhtaç bazı ön kabullerle açıklanıp yorumlanmaya çalışılan bir devlet olagelmiştir. Bu eksik yorumda Batı dünyasında kanon oluşturan -*Hammer başta olmak üzere*⁹³ önemli tarih metinlerinin de şüphesiz büyük bir payı vardır. Osmanlı Devleti'ni barbar, yağmacı, kurum, kuruluş ve teşkilat bilgisinden yoksun, Bizans mirası üzerine kurulmuş, kısacası medeni

⁹¹ BOA, İ.DUİT, 75/50, 14 Mart 1916.

⁹² Oral Sander, “Türk Dış Politikasında Barış Unsuru”, *Türkiye'nin Dış Politikası*, (Ankara: İmge Yay, 2000), s. 131. Sander'in bu yazısı ilk olarak 1986 yılında yayınlanmıştır. Bkz. Oral Sander, “Türk Dış Politikasında Barış Unsuru”, (Ankara: Milli Egemenlik, TBMM Kültür Sanat Yayınları, 1986), s. 14-29. 2021 yılına kadar geçen sürede dünyada yaşananlar düşünüldüğünde sürekli barış kavramının yalnızca sözde kaldığı da görülecektir

⁹³ Hammer'in metinlerinden yola çıkarak zaman içinde oluşmuş doğru bilinen yanlışlar külliyatının en güçlü eleştirmeni, araştırmalarında kendisinin de sıkça belirttiği üzere merhum Halil İnalcık'dır.

olmayan bir siyasi süreç olarak sigmatize eden yorumların pek çoğu bu bağlamda eksik ve hatalıdır.

Osmanlı Devleti süregiden barış ortamını sekteye uğratan ve daimi kaosu peşinde koşan “savaşçı” bir devlet değil; savaş fiilini yeri geldiğinde eyleme dökmekte becerikli, savaş sanatını iyi bilen ve savaş son çare olarak düşünen, bu bakımdan her akl-i selim devlet kadar savaşabilen ve bu yönüyle tarihte yerini alması gereken büyük bir devlettir. Antropologlar ve sosyologlarca Pre-kapitalist dünya düzenini açıklamak için kullanılan potlaç kuramı⁹⁴ burada tam da bu noktada devreye girer. Zira Osmanlı Devleti kendisine yönelen iyiliği, kötülüğü, izzeti, ikramı, dostluğu, yardımını, hediye, kını, düşmanlığı, zorbalığı ve garezi almış, karşılıklı yükümlülük düzeni çerçevesinde yeri geldiğinde fazlasıyla îade etmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Armed conflicts that occur between various political, administrative units, political forces, ideological groups, states or different interest groups within the same political structure are some of the main points agreed upon in the definition of the concept of war in general. Even in the beginning of humanity's coexistence and in pre-modern social structures, there have been cases that correspond to the conceptual field to which the concept of war refers, albeit in different ways, at any time and on the ground where interests conflict.

One of the main points that distinguishes the concept of war from ordinary conflicts is that war is fought between collective and large social groups that have come together for a specific purpose, rather than individuals, with the aim of trying to protect the interests of these groups or to obtain new interests that are not available.

In the process that started with the establishment of the science called history and finding a prominent place in world academies, one of the most basic research subjects of this branch of science has been military history studies focusing on the causes and consequences of wars and conflicts, and political history is generally processed and shaped through research on military history. . It is also a reality that in the modern era, interconnected and relatively dependent academic circles such as historians, international relations experts, military historians, technology historians and lawyers have intensified their research on war and conflicts.

The Ottoman Empire, which ruled the continents of Europe, Asia and Africa for centuries, is one of the first states that come to mind in world history and therefore in historiography when war is mentioned. So, is the Ottoman Empire really a warlike state? What do historians mean by the concept of war of Judah? Is the Ottoman Empire a state that waged unwarranted wars and shed blood and dragged large masses of people to war? Or is it a skilful state in this field that effectively uses the deterrent force called war and the use of force when appropriate? The

---

⁹⁴ Oğuz Adanır, Osmanlı'nın Sırrı, Osmanlı'nın Gelişme Dönemi ve Potlatch ya da Simülasyon Öncesindeki Aşama, *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010) içinde s. 24-62; yine Adanır, Çift Kanatlı Düzendeki Veren El-Alan El İlişkileri, A.g.e, s. 109-124; Adanır, Evrensel Bir Kültür Tanımı ve Potlaç, A.g.e., s. 295-311. Ayrıca Adanır, *Osmanlı ve Ötekiler*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013); Adanır, *Osmanlı ve Avrupalılar*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013).

Ottoman Turkish perception in Europe was shaped on a relatively negative ground due to the fact that the Ottoman Empire was a militarily superior state against Europe for centuries, and this negative image became more and more negative with the texts fed from each other. After mentioning this established preconception about the Ottoman image in Europe, it is useful to think about what the Ottomans understood from the concept of war.

At the beginning of the 14th century, when the Ottoman Empire emerged as a political entity, it found itself in a politically chaotic era and geography. The Ottoman Principality, which was between the Eastern Roman Empire, which was gradually losing power in the West and was about to complete its political life, and the Anatolian Principalities, which entered into a power struggle against each other in the Anatolian lands, prioritized a strong and disciplined military structure in order to strengthen it politically and economically, and it was successful in this. The expansion of the borders of the principality in the east and west in a short time is a direct result of these disciplined military decisions.

Knowing and inheriting the military systems of the Turkish states, the Ottoman Empire, Byzantium and other great states in the West also knew how to benefit from their knowledge in the military field, and created an effective, sustainable and growing military concept for itself. This military concept and all the processes related to it are the variables that are shaped by the meaning that the Ottoman Empire ascribes to the concept of war. When viewed through the lens of different types of documents and records about war in the historical process, it becomes clear what kind of meaning the Ottoman Empire attributed to the concept of war and how they established a dialogue with the war.

High-level documents with high content validity and produced by the high-level decision-making bodies of the state reveal the Ottoman war system and the working processes of this system in detail. Accordingly, the Ottomans, like every sane political power, avoided war in the first place and tried to operate diplomatic channels and communication mechanisms in their problems with foreign countries. In this process, they wanted to preserve the current peace situation, which often existed, and made diplomatic initiatives that referred to the sanction conditions imposed by international agreements.

In cases where these were not enough and fighting was inevitable, they chose to use their military and economic potential as sparingly as possible. This is manifested in limited operational choices that delay all-out wars. Because it is certain that large-scale wars have more material and human costs than limited military operations.

The Ottoman Empire is a state that evaluates the comments, suggestions and proposals of the decision organs of the military and civil bureaucracy, although it changes according to the centuries. Successes in the battlefield over the centuries should be considered a positive outcome of this polyphony. After the decision of war is taken, the decision in question is announced to the public with religious and national references, and it is tried to attract public support to the side of the state by emphasizing the unity of destiny between the state and the people.

Uncovering and using the potentials in every region of the country in order to reduce the cost of the expedition organization on the way to the battlefield is another important point. Obtaining taxes from some regions as military supplies reduces the cost of a large and powerful army.

It is also noteworthy that the positive or negative results obtained in the field of war were recorded in diplomatic texts and a new equation was established based on this. The rights and laws of the soldiers who were useful or lost their lives in the war are also effectively protected in the Ottoman war concept.

In this article, what the Ottoman Empire understood from the concept of war and how this concept was used in practice was tried to be revealed through archival sources.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

- A.AMD. 54/2, 22 Şubat 1855.
- A.DVNS.MHM.d. 119/166, Hüküm: 1322, 25 Ocak 1713; 131/476, Hüküm: 1460, 23 Mayıs 1724; 24/41, Hüküm: 214, 6 Nisan 1514; 3/354, Hüküm: 754, 26 Ocak 1560; 85 Hüküm 103, 1 Temmuz 1628; 99/72, Hüküm 238, 1 Mart 1690; 105/11, Hüküm 470. 17-26 Ocak 1695; 5/602, Hüküm 1664, 19 Mayıs 1566; 1/32, Hüküm 129, 13 Eylül 1554; 2/132, Hüküm 1322, 23 Ağustos 1556.
- A.MKT.MHM. 436/83, 27 Şubat 1869.
- A.MKT.MVL. 120/93, 10 Ekim 1860; 87/12, 30 Nisan 1857.
- A.MKT.NZD. 227/9, 23 Haziran 1857; 171/59, 19 Kasım 1855.
- BEO. 4493/336920, Lef 2-3, 20 Kasım 1917; 4572/342827, Lef 1, 8 Mayıs 1919.
- DH. EUM. 5. Şb. 19-31, 2 Kasım 1915; 5.Şb, 17/46, 6 Ekim 1915; 35/6, Lef 3, 18 Şubat 1917.
- HAT. 1010/42416, 5 Aralık 1809; 22/1066 D, 21 Eylül 1783; 23/ 1135, 11 Nisan 1788; 967/41323 B; 967/41323 C; 967/41323 D; 967/41323, 17 Şubat 1811; 967/41323 E, 15 Şubat 1811.
- HR.SYS. 2208/82, Lef 3, Nisan 1919; 2284/3 Lef 1, s. 1-6.
- İ.DUİT. 189/10, 25 Ağustos 1900; 75/50, 14 Mart 1916; 1/28, Lef, 1-2, 22 Kasım 1914.
- MHD. 484.
- ŞD. 663/4, Lef 14, 7 Temmuz 1919.
- YB.021. 49/63; 49/63.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Adanır, Oğuz: “Sarmal Gelişme’de Çift Halka Savı ya da Osmanlı’nın Tarihsel ve Toplumsal Evriminin Diyalektiği”, *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2010.
- Adanır, Oğuz: *Osmanlı ve Avrupalılar*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013;
- Adanır, Oğuz: *Osmanlı ve Ötekiler*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Agoston, Gabor: *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Çev: Kahraman Şakul, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Agoston, Gabor: “Savaş”, [Osmanlı Dönemi], *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2009, XXXVI, 196-200.
- Akad, Mehmet Tanju: *Modern Savaşın Temel Kavramları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Altuntaş, Halil- Şahin, Muzaffer: *Kur’an-ı Kerim Me’ali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.
- Atılğan, Gökhan-Aytekin, E. Attila: *Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İstanbul: Yordam Kitap, 2018.
- Ayaydın, Rıdvan: *Cihâd-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri*, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti*, İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Barkan, Ömer Lütfü: "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkâna Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, (1940), 214-247.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. İskender Türe, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Batıslam, Hanife Dilek: "Divan Şiirinde Düşman", *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Batıslam, Hanife Dilek: "Divan Şiirinde Savaş ve Fehîm-i Kadîm'in Savaş Gazelleri", *Journal of Turkish Language and Literature*, 6/3 (2020), 318-327.
- Bora, Tanıl: *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Clausewitz, Carl Von: *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayınları, 2015.
- Çalışlar, Aziz: *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1983.
- Darıcı, Mevlüde Gökçen Daş: *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri*, (Doktora Tezi) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Eralp, T. Nejat: *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Erkal, Mehmet: "Ganimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1996, XIII, 351-354.
- Eroğlu, Haldun: "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22, (2003), 11-33.
- Güçer, Lütfi: *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububât Meselesi ve Hubûbattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964.
- Halaçoğlu, Yusuf: *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2014.
- İmer, Kamile-Kocaman, Ahmet-Özsoy, Sumru: *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2013.
- İnalcık, Halil: *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I. [1302-1606]*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İşbilir Ömer: "Nüzül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII. 2007, 311-312.
- Kafadar, Cemal: *İki Cihan Âresinde, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Birleşik Yay, 2010.
- Kaplan, Mehmet: *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, III. Tıp Tahlilleri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- Keegan, John: *Savaş Sanatı Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Keskin, Mesut: *Kavramlar Tarihi*, İstanbul: Avesta Yay, 2017.
- Köprülü, M. Fuad: "Alp", *İslam Ansiklopedisi, (İA)*, 1950, I, 379-384.
- Köprülü, M. Fuad: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Kula, Onur Bilge: *Avrupalılık Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kula, Onur Bilge: *Batı Edebiyatında Oryantalizm I*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Kula, Onur Bilge: *Batı Edebiyatında Oryantalizm II*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Kula, Onur Bilge: *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Kumrular, Özlem: *İslam Korkusu, Kökenleri ve Türklerin Rolü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

- Kumrular, Özlem: *Türk Korkusu, Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni*, İstanbul: Doğan Kitap, 8. Baskı, 2011.
- Kuzucu, Serhat: *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Levend, Âgâh Sırrı: *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Mumcu, Ahmet: *Divân-ı Hümayûn*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.
- Mustafa Nuri Türkmen: *Osmanlı'da Askeri Müzik: Mehter*, İstanbul: Kitaplık Yayınları, 2007.
- Mübahat S. Kütükoğlu: "Hududnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII. 1998, 303-304.
- Oktay, Cemil: "Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. 1, Tanzimat ve Meşrutiyet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Oral Sander: "Türk Dış Politikasında Barış Unsuru", *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Yayınları, 2000.
- Orhonlu, Cengiz: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yay, 1990.
- Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- Özcan, Abdülkadir: "Ordu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 2007, 362-367.
- Özcan, Abdülkadir: "Delî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 1994, 132-135.
- Özdemir, Mehmet: *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikayelerinde Düşman Tipi*, İstanbul: Arı Sanat, 2020.
- Özel, Oktay-Öz, Mehmet: *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yayınları, 2000.
- Reynaud, Philipp-Rials, Stephane: *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Sahillioğlu, Halil: "Avarız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 1994, 108-109.
- Sander, Oral: *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: İmge Yayınları, 2008.
- Solmaz, Süleyman: "Divan Şiirinde Sefer", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVII, (2005), 133-145.
- Sönmezoğlu, Faruk: *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2014.
- Şentürk, Ahmet Atilla: *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Tekin, Şinâsi: "Türk Dünyasında Gaza ve Cihâd Kavramları Üzerine Düşünceler", *İstikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Urquhart, David: Çev. Mehmet Güneş, *Osmanlı'nın Askeri Gücü*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- Uyar. Mesut: Editör: *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Vardar, Berke: *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilinguel Yayınları, 2007.
- Witteck, Paul: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Bertkay, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.

İnternet Kaynakları

<https://acikkuran.com>. (E.T. 29/11/2021)

<https://sorularlailamiyet.com> (E.T. 18/08/2020)

İklim ve Çevre Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Arşivinin Kullanımına Bir Derkenar: Yağmur Duası*

*A Note to the Use of the Ottoman Archives in Environmental
and Climate History Studies: Rain Prayer*

Alim Baki Akkoç**

Öz

Özellikle XX. yüzyıldan itibaren sanayileşme ve insan nüfusunun artması ile birlikte çevre ve iklim problemleri kendisini çok daha fazla hissettirerek büyük krizlere dönüşmeye başlamıştır. Yaşanan sorunların etraflıca ve derinlemesine araştırılma ihtiyacı, meselenin tarihsel süreçte nasıl cereyan ettiğinin veya benzer hadiselerin geçmişte hangi sıklıkta meydana geldiğinin açığa çıkarılmasını zaruri kılmıştır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdüren Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti döneminde üretilen arşiv belgelerinin muhafaza edildiği çok zengin belge koleksiyonlarına sahip dünyanın sayılı arşivleri arasında yer almaktadır. Osmanlı Arşivi'nde çevre ve iklim tarihine yönelik araştırılacak alanlara temas eden farklı başlık ve temalarda yapılacak belge taramasında tespit edilen belgeler, araştırma alanlarına yeni perspektifler kazandırmaktadır. Yağmur duası, dinî ve kültürel açıdan kadim bir ritüel olmakla birlikte duanın icra edildiği zaman ve yerlerle ilgili yaşanan kuraklık hadisesinde bizlere veriler sunmaktadır. Bu doğrultuda Devlet Arşivleri Başkanlığının Belge Tarama Sistemi'nde yapılan araştırma sonucunda yağmur duasıyla ilgili belgeler tespit edilerek bunların üretilme gerekçelerine göre tasnifi yapılmıştır. En sonunda ise bu belgelerden hareketle yağmur duasının icra edildiği yerler harita üzerinde, duanın gerçekleştiği dönemler ise tabloda gösterilmiştir. Böylece meselenin istatistiki açıdan daha rahat analiz edilmesine imkân tanınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim ve Çevre Tarihi, Osmanlı Arşivi, Yağmur Duası, Kuraklık.

* Makale geliş tarihi: 30 Kasım 2021, kabul tarihi: 22 Aralık 2021, araştırma makalesi.

** T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Tanıtım Hizmetleri Şube Müdürlüğü Koordinatörü, İstanbul-Türkiye, alimbaki@yandex.com, ORCID

ABSTRACT

Environmental and climate problems have begun to turn into major crises since the twentieth century in particular by making themselves apparent much more with the industrialization and increase in the human population. The need for a comprehensive and thorough study of the experienced problems made it necessary to reveal how the issue occurred in the historical process or how often similar events happened in the past. The Ottoman Archive, which continues its service under the Directorate of State Archives and preserves the archival documents produced during the Ottoman Empire, is among the few archives in the world with substantial document collections. The documents to be found in the researches made under different titles and subjects regarding the environmental and climate history in the Ottoman Archives might bring new perspectives to the research areas. Although the rain prayers is an ancient ritual in terms of religion and culture, it provides us with data about the times and places where the prayer is performed. Documents related to the rain prayer were identified and classified according to the reasons for their production by the research carried out in the Document Scanning System of the Directorate of State Archives. Finally, the places where the prayer for rain was performed are shown on the map and the periods when the prayer took place are shown in the table based on these documents. Thus, it was ensured that the issue could be analyzed statistically more easily.

Keywords: Climate and Environmental History, Ottoman Archives, Rain Prayer, Drought.

I. İklim ve Çevre Tarihine Genel Bir Bakış

DÜNYANIN neresinde olursa olsun insanların yaşadığı yerlerde iklim ve çevre şartlarının elverişli olması, insanların yaşamını sorunsuz olarak idame ettirebilmesindeki en temel unsurların başında gelmektedir. Bu sebeptendir ki insanlığın tarih boyunca yeryüzündeki yerleşim tercihlerini/zorunluluklarını, iklim ve çevrenin kendilerine bir intizam sunduğu alanlardan yana kullandıkları görülmektedir. İklim ve çevre, yaşam döngüsü içerisinde girift hâle gelen kavramlar olup bunların birbirlerine olan tesirinin günümüzde çok daha fazlalaştığını söylemek mümkündür.

İklim, kısaca yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava şartlarının ortalama değerlerini ifade etmektedir. İklim; insan etkinliklerini, refahını ve sağlığını çok değişik yollardan etkilemektedir.¹ Bu bakımdan geçmişten günümüze insanlığın yaşadığı çevreyle ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Bu vazgeçilmez birliktelik, dinamik bir etkileşimi de beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, zorunlu olarak hayatını sürdürme çabasında olan insan, yaşadığı ekolojik dokudan yararlanmakta ve buna bağlı olarak çeşitli uygulamalar sergilemektedir.² İnsan topluluklarının yaşadıkları alanlarda başta sağlık ve beslenme

¹ Murat Türkeş, “Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler”, *İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi*, C. 1, S. 1, (2008), s. 26.

² İbrahim Yenigün, *Günümüzle Karşılaştırmalı Değerlendirmeler Işığında Çevre Tarihi*, (Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa, 2017. s. 1.

gibi hayati meselelerdeki problemlerle yüzleşmemesinin yolu, iklim ve çevre arasındaki ritmin kusursuz olarak işlemeden geçmektedir. Hartmann Wedding iklim değişimlerinin yaşam üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“İklim durumunu genellikle pek olağan bir durum olarak ele alırken, yaşantımızda oynadığı çok kesin rolü pek düşünmeyiz. Oysaki, burada her derecedeki iklim değişimleri ve iklim değişmezlikleri büyük önem taşır. İklim değişmezliği, beslenmemizin temellerini teşkil eder ve geniş anlamda yaşantımız için ön şarttır. Lokalden rejonale(bölgesel) ve hatta globale giden ölçülere kadar uzanan iklim değişimleri ise ürün kötülüklerine, açlıklara, su taşkınlarına, buzul aşamalara ve genellikle felâket veya afet dediğimiz olaylara sebep olabilir. Afet dediğimiz olay, yaşantımızın hava ve iklime ne denli bağlantılı olduğunu gözlerimize sokar.”³

İklimdeki değişikliklerin çevreye ve mevcut bir nizam içerisinde yaşamlarını sürdürme pratiğine/konforuna sahip insanlara dayattığı menfi hakikatler; şüphesiz ki insanları hayatta kalma, dirlik ve düzenlerini sağlama gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı arayışlara sürüklemektedir. İklimin çevreye ve insan üzerine etkisi kadar son dönemlerde yapılan çalışmalar beşerî faktörlerin de iklim üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Beşerî faktörlerin başında ise sanayi inkılabı ile başlayan makineleşme ve üretimdeki hızlı artış gelmektedir.

Sanayi inkılabı; insanların yaşam pratiklerinde ulaşımdan üretime, sağlıktan kentleşmeye kadar birçok sahada olumlu neticeler meydana getirmiştir. Sanayileşme, insanlara sunduğu bu tartışılmaz konfor alanlarının yanında birtakım iklim ve çevre sorunlarına da yol açmaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı en makro problem ise iklim değişikliğidir. İklim değişikliği; fosil yakıtların yaygınlaşması, arazi kullanımındaki değişiklikler, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazı birikimindeki hızlı artışın doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan etkileri ifade etmektedir.⁴ Meselenin küresel bir nitelikte olması bu alanda iklim konferanslarının düzenlenmesi, Kyoto Protokolü (1997) ve Paris Antlaşması (2015) gibi birçok devletin taraf olup sorumluluklar üstlendiği metinlerin imzalanmasına giden süreçlerin yaşanmasını sağlamıştır.

Farklı nedenlerle ortaya çıkan iklim veya çevre problemleri tarih boyunca insanların ve diğer canlıların yaşamlarını doğrudan etkileyen neticelere yol açmıştır. Günümüzde insan nüfusunun önceki dönemlere nazaran fazlalığı ve buna bağlı tabii kaynakların her geçen gün azalması gibi etkenler, çevre sorunlarını daha şiddetli bir biçimde hissettirmektedir.

İnsanın içerisinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortam olarak tanımlanan fiziki çevre, oluşumu bakımından doğal ve yapay

³ Hartmann Wedding, “Dünyanın İklim Tarihi”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 72, S. 72 (1969), s. 194. Bu makale Hartmann Wedding’in (8.2.1968 günü Ankara Devlet Meteoroloji Enstitüsünde verdiği konferansın metnidir.)

⁴ Tijen İçci, Nesrin Çobanoğlu, “İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7 (2), (2019), s. 130-146.

olarak ikiye ayrılabilir. Doğal çevre, insanın müdahalesi dışında gerçekleşirken yapay çevrede insanın etkisi vardır. Zaman zaman, yaşanan çevrede doğal ve yapay kaynaklı çevre sorunları zuhur edebilir. Zira çevre sorunları, insanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlardır.⁵

İnsanlığın lokal veyahut global mahiyette maruz kaldığı iklim ve çevre sorunlarına yönelik vakaların özellikle XX. yüzyılda ciddi artışlar kaydettiği görülmektedir. Bunun neticesinde zuhur eden meselelerin çözümüne dair farklı disiplinlerde bilimsel mahiyetteki araştırmalar hızlanmıştır. İklim ve çevre tarihine yönelik araştırmaların da tamamen bu zaruretle ilintili olduğunu söylemek mümkündür.

Artık çevre sorunlarının ulaştığı boyut, çevre politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında ulusal ve uluslararası işbirliğine yönelik çalışmaların da istikametini belirlemektedir. Bu politikaların sorunsuz olarak hayata geçirilebilmesi içinse çevre sorunlarını ve nedenlerini iyi çözümlenmek gerekmektedir. Bunun için çevre tarihinin iyi bir şekilde araştırılarak günümüzdeki çevre sorunlarını, maziyle müştereken değerlendirmeye ihtiyaç vardır. İşte burada çevre tarihi araştırmalarına yönelik çalışmalar ayrı bir önem kazanmaktadır.⁶ Elbette çevrenin yerel ve global ölçekteki en önemli öznesinden birisi olan iklimi de yapılan çalışmalardan bağımsız düşünmek imkansızdır.

Günümüzde iklim ve çevre tarihini merkezine alan çalışmalar olduğu gibi ana teması bunların olmadığı ancak bu alanlara dair kıymetli verilerin sunulduğu çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar, iklim ve çevre kavramlarının geçmişten günümüze birçok bakımdan disiplinlerarası şumulünü ortaya koymaktadır. Bu bakımdan ilgili alanlarla doğrudan veya dolaylı olarak yapılan çalışmalarının birbirlerinin mütemmim cüzü gibi telakki etmek yerinde olacaktır.

II. İklim ve Çevre Tarihi Araştırmalarına Bir Kaynak Olarak Osmanlı Arşivi

Çevre, iklim ve doğa şartları insanlar ve devletler açısından tarih boyunca varlıklarının sağlıklı bir şekilde devamı için önemli bir yere sahip olmuştur. Bir alt disiplin ve disiplinlerarası çalışma olan çevre tarihi 1960-1970'li yıllarda çıkmış olup tarihte dış mekan ve doğa koşullarının toplumları ne şekilde etkilediğinin yanı sıra geçmiş dönemlerde toplumların doğa ve çevre ile olan ilişkilerini ele alan bir disiplindir.⁷

Tarihte, iklim ve çevre konusunda ortaya çıkan problemler, diğer devlet ve diğer uygarlıklarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de birtakım hayati sorunların doğmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin üç kıtada geniş bir coğrafyada

⁵ Duygu, İlhan, *Türkiye'de Benimsenen Çevre Etiği Yaklaşımları: Gönüllü Çevre Kuruluşları Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 10-11.

⁶ Gülizar Çakır Sümer, "Türkiye'de Bilimsel Etkinlikler Üzerinden Çevre'nin Tarihsel Yolculuğu: 1960-2008 Dönemi" *Eskişehir Osmanlı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 241. (2010), s. 241.

⁷ Vi An Lu, "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 2, (Temmuz 2018), s. 218.

hüküm süren bir devlet olması ilgili alanlardaki problemlerle daha sık karşılaşmasına/yüzleşmesine sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu sorunlar devlet kayıtlarına dolayısıyla arşivlere yansımıştır. Günümüze ulaşan bu kayıtlar hem dönemin çok boyutlu aydınlatılmasına hem de günümüzde Osmanlı Devleti'nin hükümran olduğu coğrafyada iklim ve çevre alanlarındaki meselelerin tarihî arka planlarını irdeleme fırsatı sunmaktadır. Yine bu arşiv belgeleri, ilgili alanlardaki güncel olarak yaşanan krizlerde ve muhtemel risk planlamalarında birincil derecede veriler ihtiva etmektedir.

Son dönemlerde dünyada olduğu gibi ülkemizde de iklim ve çevre tarihine yönelik akademik çalışmaların sayısında ciddi bir artış olmuştur.⁸ Bu durum, konu hakkında literatürün her geçen gün zenginleşmesine ve farklı disiplinlerde meselelerin incelenmesine katkı sağlamaktadır.

İklim ve çevre tarihi ekseninde ele alınacak arşiv kaynaklı çalışmalara baktığımızda bunların genel olarak kuraklıkla bağlantılı, kıtlık ve göç gibi idari, iktisadi ve sosyal meselelere neden olduğu alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra son dönemlerde iklim ve çevre özelinde arşiv kaynaklı spesifik çalışmalar da yapılmaktadır. Son dönemlerdeki çalışmalarda aktüel olarak yaşanan iklim ve çevre problemlerinin yönlendirici bir yanı bulunmaktadır.

İklim ve çevre ile ilintili Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşiv kayıtlarına genel olarak bakıldığında ilgili alanlara dönük yaşanan meselelerden devlet birimlerinin haberdar edildiği görülmektedir. Elbette devlet ve tebaa ilişkisi içerisinde zuhur eden problemlerin bertaraf edilmesi ve her anlamda gereken önlemlerin alınabilmesi için bu bilgi akışı önemlidir. Konu hakkında dönemde tutulan ve günümüze ulaşan her kayıt, yapılacak çalışmalar için eşsiz birer kaynaktır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Belge Tarama Sistemi'nde Osmanlı Arşivi özelinde iklim ve çevreye dönük, "kuraklık, yağmur, çığ, soğuk, yıldırım düşmesi, sel, su baskını, dolu yağması, hava kirliliği, çevre kirliliği, fırtına, orman yangını, orman tahribatı, çekirge istilası" gibi akla ilk gelen kavramlarla dahi arama yapıldığında bu meselelere dönük Osmanlı Devleti'nde farklı dönem ve zamanlarda çok fazla belgeye ulaşılabilir. Öte yandan diğer ülkelerde meydana gelen buna benzer vakalarla ilgili kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtlar daha geniş bir coğrafya için de araştırmacılara değerli veriler sunmaktadır.

Örneğin günümüzde, bilhassa şehirlerde hava kalitesinin düşüklüğü kitlesel anlamda sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Meselenin hassasiyetine binaen dünyada ve ülkemizde gerçek zamanlı hava kalite indeksi online olarak takip edilebilmektedir. Bu konu hakkında belli başlıklarda Osmanlı Arşivinde yapılacak araştırmada dahi sorunun günümüzdekine benzer şekilde rahatsızlıklara yol açtığını gösteren kayıtların mevcudiyetine tesadüf edilecektir. Mesela, 1853 tarihli bir

⁸ Çevre Tarihine yönelik çalışmalarda İbrahim Yenigün'ün "Günümüzle Karşılaştırmalı Değerlendirmeler Işığında Çevre Tarihi" isimli doktora tezinde konu hakkında yapılan bilimsel çalışmaların listesi sıralanmıştır. S. 23-29. İklim Tarihinde ise Vi An Lu'nun, XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi adlı makalesinin bibliyografyası konu hakkında yapılan çalışmaları yöntem ve muhteva açısından inceleme fırsatı sunmaktadır.

belgede İstanbul'da Kuleli Hastanesi ve civarındaki kireç fırınında yakılan maden kömürünün çevreyi ve insan sağlığını rahatsız ettiğinden bahisle diğer yerlerde olduğu gibi eskiden kararlaştırıldığı üzere burada da maden kömürü yerine çubuk yakılmasının gerektiği Sadâretten ilgili yerlere yazılmıştır.⁹ Yine 1861 tarihli başka bir belgede, İstanbul'da işleyen vapurların toplum sağlığına zarar verdiğinden bahsedilerek bunların bir düzene sokulması gerekliliğine dikkat çekilip bu hususta hava kirliliğinin önlenmesi için Meclis-i Meâbir'de 17 maddelik bir layihanın hazırlandığından bahsedilmektedir.¹⁰ Bu belgeler, günümüzde olduğu gibi şehrin hava kalitesini muhafaza etme anlamında idarenin hassasiyetini göstermektedir. Öte yandan iklim özelinde yapılacak yüzeysel bir araştırmada, Rusya'nın hava ve iklim haritası adında hazırlanmış bir harita¹¹ ile karşılaşılabilmektedir. Bunların yanı sıra XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde sulama projelerine ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalarla ilgili kayıt, çizim ve istatistiklere de ulaşmak mümkündür. Örneğin Konya Ovası sulama projesi kapsamında Beyşehir Gölü'nün 1904-1913 yılları arasındaki doluluk grafiği hazırlanmıştır.¹²

Belgelerden görüleceği üzere arşiv vesikalarının daha önceden olduğu gibi bundan sonra da farklı bağlam ve konularla ele alınacak iklim ve çevre tarihi araştırmalarına katkı sağlayacağını ve yeni bakış açıları kazandıracağını söylemek mümkündür.

Bu doğrultuda, Osmanlı Arşivinden tespiti yapılan yağmur duası ile ilgili belgeler, iklim ve çevre açısından yağmur duasının icra edildiği dönemlerle ilgili takvimsel olarak önemli bir veri ve istatistik oluşturmaktadır. Zira yağmur duası kuraklık dönemlerinde geçmişten günümüze uygulanan önemli bir ritüel olagelmıştır.

III. Kuraklığa İnsanların Göstermiş Olduğu Metafizik Reaksiyon: Yağmur Duası

Yağmur, genel olarak bütün din ve inanışlarda bereketin bir simgesi olarak görülmüş kuraklık ise Tanrı'nın cezalandırması olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden yağmur yağdırma ile ilgili ritüeller çok eski dönemlere ve geniş bir coğrafyaya uzanmaktadır. İslam literatüründe yağmur duası için, su vermek, sulamak anlamlarına gelen Arapça "istiska" terimi kullanılmaktadır.¹³

İnsanlar açısından ve bilhassa da tarımla uğraşanlar için mevsim döngüsü içerisinde istenilen yağışın olmamasından dolayı ortaya çıkan kuraklık, birçok alanda insanların yaşamındaki ahengi derinden etkileyecek krizlere sebebiyet vermektedir. İnsanlar ise tarih boyunca bu krizleri yaşamamak adına maddi ve manevi arayışlar içine girmişlerdir.

⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.), 65/29, 19 Zilkade 1269(24 Ağustos 1853).

¹⁰ BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.), 206/13, 4 Recep 1277 (16 Ocak 1861)

¹¹ BOA, Haritalar, (HRT. h.), 1983 29 Zilhicce 1341(12 Ağustos 1923) Belgenin bu tarihten daha önceki tarihlere ait olması kuvvetle muhtemeldir.

¹² BOA, Plan-Proje-Kroki(PLK.p), 2680, 2 Muharrem 1332 (1 Aralık 1913)

¹³ Mustafa Baktır, "İstiskā", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiska> (30.06.2021).

Toplumlar, bu durumlarda kendi inanışlarına göre, gerçekleştirdikleri ritüellerle doğaya hükmettiklerini düşündükleri metafizik güçlere yönelerek yağmurun yağması için teşebbüslerde bulunmuşlardır. İnanç sistemlerine göre bu merasimleri ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi dinsel nitelikli ikincisi ise büyüsel karakterlidir. Dinsel nitelikli olanlarda dua ve yakarış ön planda olup yüce varlıkların merhametine sığınarak yağmur vermesi niyazında bulunulur. Diğerinde ise büyü yardımıyla yağmur yağdırmayı hedefleyen uygulamalar bulunmaktadır. Bunların terkip edildiği yağmur yağdırma merasimleri de bulunmaktadır. Örneğin Anadolu'daki uygulamalarda her ikisi de iç içe geçmiştir.¹⁴

Bu kadim gelenek, Osmanlı döneminde de kuraklığın baş gösterdiği zamanlarda Müslüman ve gayrimüslim unsurlarca uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa İstanbul'da yapılan yağmur dualarında devlet ricalinin de yer aldığı bir organizasyonla bu ritüelin yapıldığı görülmektedir. Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selanikî adlı eserinin ikinci cildinde Padişah III. Mehmed döneminde 11 Ramazan 1004 (9 Mayıs 1596) tarihinde yapılan bir merasimden bahsetmektedir. Burada, padişahın fermanı ile devletin ileri gelenleri, alimler ve şeyhlerle Okmeydanı'na gidilerek önce istiska namazının kılındığı ardından ise yağmur duasının yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁵

Yağmur Duası ile İlgili Osmanlı Arşivinde Tespiti Yapılan Belgeler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının Belge Tarama Sistemi üzerinden “yağmur duası ve istiska” başlıklarıyla yapılan araştırma neticesinde 25 adet belgeye ulaşılmaktadır. Farklı yöntemlerle yapılacak tarama ve araştırmalarda bunların sayısının artması olası bir durumdur. Sistemin bahse konu başlıklarla getirdiği belgelerden aynı vaka üzerinde farklı yazışmaların olduğu belgeler de mevcuttur.

Tespiti yapılan belgelere genel olarak bakıldığında bunların muhteviyat olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, doğrudan yağmur duasına yönelik olanlardır. Bu tür belgelerde, zuhur eden kuraklığa karşı devletin yağmur duasını ne şekilde organize ettiği, ritüelin nasıl yapıldığı ve yağmur duasından sonraki gelişmeleri içeren belgeler yer almaktadır. İkinci tür belgeler ise olayın merkezinde yağmur duasının olmadığı ancak bu duanın icra edildiği anda ortaya çıkan idari ve adli soruşturmalara sebebiyet veren meseleleri ihtiva etmektedir. Bu bakımdan bu tür belgeleri yağmur duasının edilgen olduğu belgeler olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.

a) Doğrudan Yağmur Duası İle İlgili Belgeler

Doğrudan yağmur duasını ihtiva eden arşiv kayıtlarında, devletin kuraklığın hissedilmeye başladığı dönemden itibaren bu durumu ortadan kaldırabilmek için

¹⁴ Özlem Demren, “Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy 'Yağmur Duası' “ *Türkbilgi*, 2006/12, s. 76-77.

¹⁵ Ahmet Kavas, “Osmanlı'da Yağmur Duası”, haz. Sabri Koz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), s. 228-229.

yağmur duasını bir metot olarak benimsediği ve bu ritüelin icrası için ilgili makamlarını harekete geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu kayıtlarda, yağmur için bu isimden başka, *rahmet*, ve yağmurun Farsça karşılığı olan *bâran* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Yağmur duası için de *istiska* terimi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yağmur duası ile ilgili tespiti yapılan belgelerde İstanbul ile ilgili olan belgeler sayıca daha fazladır. Bunun sebebi, şehrin başkent olmasından dolayı bu ritüelin resmi bir organizasyonla icra edilmesidir. Belgelerde ilgili ritüelin ne şekilde organize edildiğini ve hangi kurumların işleyişte yer aldığını da görmek mümkündür. İstanbul'da yapılacak dualar için münhasıran irade çıkarıldığı görülmektedir.

1848 yılında bir müddetten beri yağmur yağmamasından dolayı suda büyük bir azalma olmasından bahisle bunun farklı hastalıklara da yol açacağından bu husustan kurtulmanın münacattan başka tedbiri olmadığı ve bu gibi durumlarda eskiden beri yağmur duası yapılmakta olduğu ifade edilerek konunun Şeyhülislam Efendi ile müzakere edilip gerekli muamelelerin yapılmasına dair padişah iradesi çıkarılmıştır.¹⁶ 1851 yılında yine yağmur azlığından dolayı yapılacak yağmur duasında Reisü'l-kurra Efendi'nin görevlendirilmesi hakkında irade çıkmıştır.¹⁷ 1863 yılında da kuraklık İstanbul'da kendini hissettirmiş ve kuraklığın fevkalade bir hâl aldığından bahsedilerek susuzluğun farklı ihtiyaçlardan dolayı ıstıraplara yol açtığı ifade edilerek Kağıthane'de yağmur duasına çıkılması konusunda irade hazırlanmıştır.¹⁸

1880 yılında Meşihat'a yazılan tezkirede, yağmur duası için iradenin çıktığı ifade edilmiş ve kuraklığın etkisinden, yağmurun gerekliliğinden ve duanın icrasından etraflıca bahsedilmiştir:

“ Malum-ı Ali-i Meşihat-penahileri buyrulduğu üzere bu mevsimde nüzul-ı baran bi'l-cümle mezruat için pek ziyade feyz ve bereketi mucib olub aksi hal ise Maazallah-ı Teala mahsulatça bereketsizlik vukuuna badi olacağından ve hayli vakitten berü yağmur yağmaması sebebiyle mezruatca rahmet-i rahmeniye eşedd-i ihtiyac derkar bulunduğundan sair senelerde baranın inkıtai esnalarında icra oluna geldiği gibi şimdi dahi Ayasofya Cami-i Şerifi İmam-ı Evveli Timur Hafız Efendi ile lazım gelen sair zevat-ı salah-simatın toplanup yağmur duasına çıkılmaları ve bazı emsali misüllü mekteplerce dahi istida-yı rahmet-i hazret-i kadıyyü'l-hacat edilmesi şeref-sadır olan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi mukteza-yı münifinden bulunmuş olmağla olbabda emrûferman hazret-i menlehül- emrindir.”¹⁹

1892 senesinde yine benzer bir durum söz konusu olmuştur. 12 Ekim 1892 tarihli Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin imzalı tahriratta hayli zamandan beri yağmurun yağmamasından dolayı hasıl olan ihtiyaca binaen yağmur için duaya çıkılması hakkında padişah emrinin olduğu belirtilmiş ve daha öncesinde olduğu

¹⁶ BOA, İrâde Dâhiliye (İ.DH.), 178/9651, 18 Ramazan 1264 (18 Ağustos 1848).

¹⁷ BOA, İ.DH. 234/14138 3 Recep 1267 (4 Mayıs 1851).

¹⁸ BOA, İ.DH. 514/34955, 26 Rebiülevvel 1280 (10 Eylül 1863).

¹⁹ BOA, Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.), 3/72, 19 Cemaziyelevvel 1297(29 Nisan 1880).

gibi yetmiş bin adet küçük taşın cumaya kadar toplanarak sonrasında Kağıthane civarında hafızlara yağmur için Kur'an'dan belirlenen ayetlerin okutturulması konusunda hazırlıkların yapılması istenmiştir.²⁰ 21 Ekim 1892 tarihli Meşihat tezkiresinde belirtilen şekilde Ayasofya Camii imamı tarafından tertip edilen elliye yakın hafızla sabah erkenden Kağıthane'ye gidilerek merasimin icra edildiği beyan edilmiştir.²¹

Görüldüğü üzere kuraklığın ekonomik ve yaşamsal olarak çok ciddi sıkıntılara yol açtığı belirtilmiş bu durumdan kurtulmanın ise ancak dua ile mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bunun ise mutlak bir uygulama olduğunun defaatle izahı yapılmıştır. Aynı zamanda belgelerden de anlaşılacağı üzere duanın icrasında öğrenci ve hafız grupları da ritüelin önemli bileşenleridir. Bu hususun da evraklara yansıdığını ve farklı dönemlerdeki kuraklığın/ yağmur duasının tespitine imkan verdiğini görmekteyiz.

1820 senesinde İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te istiska duasına çıkan çocuklara dağıtılmak üzere padişah tarafından 15 bin kuruş ihşanda bulunulmuştur.²² 1862 tarihli diğer bir belgede ise yağmurun yağmaması sebebiyle yapılacak dua için İstanbul'da sura yakın mektep çocuklarının ve ilgili merkez hocalarının sonraki günde yapılacak dua için hazır bulunmaları gerektiği ve kendilerine tembihatta bulunulması Sadareten Maarif-i Umumiye Nezaretine bildirilmiştir.²³

İstanbul'un yanı sıra Edirne, Selanik ve Çanakkale'de de doğrudan yağmur duası ile ilgili belgeler bulunmaktadır. 1574 tarihli bir Mühimme Defteri kaydında Edirne kadısına bölgede yağmura çok fazla ihtiyaç duyulmasına binaen ulema ve mektep çocukları ile yağmur duasına çıkılması emredilmiştir.²⁴ Selanik'te 1832 yılında çıkarılan yağmur duası ve akabindeki gelişmelerden bahisle Selanik'te dört gün üç gece yağmur yağdığı ifade edilmiştir.²⁵ Biga ve Gelibolu'da (Çanakkale) uzun süredir yağmur yağmamasından dolayı Hükümetten gelen tebligat doğrultusunda cami ve ibadethanelerde mektep çocukları ve halkın katılımıyla seher vaktinde yağmur duası yapılarak Allah'tan yağmur yağdırması niyazında bulunulduğu ifade edilmiş, yapılan dualara müteakip iki gece bir gün boyunca rahmetin (yağmur) yağdığı ve yağın yağmurun ekili alanlara büyük faydalar verdiğinden bahisle önceki senelere nazaran mahsulde iki katlık bir artışın beklendiği Biga Mutasarrıflığından Sadarete bildirilmiştir.²⁶ Yine 1891'de ihtiyaca bağlı olarak Edirne'de askerlerin ve ahalinin katılımıyla Saray ve kışlanın önündeki meydana yağmur duası yapıldığı Edirne valisi tarafından Mabeyne çekilen telgrafta bildirilmiştir.²⁷

²⁰ BOA, Y.MTV. 68/110, 20 Rebiülevvel 1310 (12 Ekim 1892).

²¹ BOA, Y.MTV. 69/92, 29 Rebiülevvel 1310(21 Ekim 1892).

²² BOA, Cevdet İktisat (C.İKTS.), 39/1906, 27 Zilkade 1235 (5 Eylül 1820).

²³ BOA, Sadâret Mektubî Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD.), 23 Safer 1279(20 Ağustos 1862).

²⁴ BOA, Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Siccillâtı Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.), 24/197, 13 Zilhicce 981 (5 Nisan 1574).

²⁵ BOA, Hatt-ı Hümayunlar (HAT.), 651/31803, 11 Zilkade 1247(12 Nisan 1832).

²⁶ BOA, A.MKT.MHM., 296/21/3, 18 Şevval 1280 (27 Mart 1864).

²⁷ BOA, Yıldız Parekende Umumî (Y.PRK.UM.), 21/96 13 Mayıs 1307(25 Mayıs 1891).

Bu belgelerden görüleceği üzere idare, kuraklığa karşı yağmur duasını kuraklık karşısında bir çare olarak görmektedir. En azından Selanik ve Çanakkale örneklerinde olduğu gibi bunun karşılığını almış olduğu belgeler mevcuttur. Zira yağmur duasının asırlardır devam ettirilen bir uygulama olmasında ritüelin akabindeki süreçte yağmurun yağmış olmasının etkisi elbette göz ardı edilemez. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuraklığa karşı modern sistemler üzerinde de çalışılmıştır. Örneğin Fransa'dan Degousee adında bir mühendis getirtilerek artezyen kuyusu açma çalışmaları başlatılmıştır.²⁸

b) Yağmur Duasının Edilgen Olduğu Belgeler

Yağmur duası ile ilgili tespiti yapılan bu tür belgelerde meselenin merkezinde yağmur duası yer almamakta olup duanın icrası sırasında zuhur eden – genellikle istenmeyen ve tatsız- hadiseler yer almaktadır. Esasında mevzubahis hadiseler yaşanmasa ve bunlar idareye yansımamış olsa o tarihlerde ilgili yerlerde yağmur duasının icrasından haberdar olmamız pek de mümkün görünmemektedir.

Yağmur duasının edilgen olduğu belgeler, doğrudan yağmur duasını ihtiva eden belgelere kıyasla Osmanlı ülkesinde daha geniş bir coğrafya hakkında bizlere bilgiler sunmaktadır. Bu tür belgeleri muhteva anlamında tetkik ettiğimizde kuraklığın nüksettiği zamanlarda gerek Müslüman gerekse de gayrimüslimler tarafından yağmur duası, Osmanlı ülkesinde icra edilmektedir.

Hristiyanların gerçekleştirdikleri veya planladıkları yağmur duası merasimlerinde memurların alaycı veya engelleyici tutumlarına yönelik şikayetler idareye yansımıştır. Böylesi durumlarda idare, hemen huzursuzluğa yol açan hususların araştırılması ve ortadan kaldırılması için harekete geçmiştir.

1899 yılında Hristiyan ahalinin günümüzde Bulgaristan sınırlarında yer Ahapolu'da yağmur duası yaparken bazı memurların bunlarla alay ettiklerine dair şikayet Rum Patrikliğinden idareye bildirilmiştir. Hemen ardından bu gibi memurların uyarılması hakkındaki tembihat Dahiliye Nezaretince Edirne Vilayetine yazılmıştır.²⁹ Bir diğer belgede ise Prepolye'de 1907 senesinde Hristiyanların yağmur duasına çıkmasına kaymakamın engel olduğuna dair gelen şikayetler üzerine bir tahkikat yapılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde ise kaymakamın böyle bir eyleme girmediği ortaya çıkmıştır.³⁰ Yağmur duası çerçevesinde halk arasında Hristiyan ahaliye yönelik olumsuz tutumdan kaynaklı mevzuların olduğu kayıtlar da yer almaktadır.

1858 senesinde Erzurum'da yapılan yağmur duasında Menzilci İbrahim adlı bir kişi yağmurun yağmama sebebinin Hristiyanlara gösterilen hürmetten kaynaklandığını ifade etmiştir. Bunun üzerine İdare tarafından bu tarz harekette bulunan

²⁸ Kemalettin Kuzucu, "Kıtlığa Karşı Yağmur Duası" Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum, IV. cilt, 2015, s. 421.

²⁹ BOA, Dâhiliye Mektubî (DH.MKT.), 2221/13, 4 Rebiulevvel 1317 (13 Temmuz 1899).

³⁰ BOA, Teftişât-ı Rumeli Evrakı, Kosova (TFR.I.KV.), 165/16424, 8 Cemaziyelevvel 1325 (19 Haziran 1907).

kişilerin uyarılması, gerekirse de sürgün cezasının gündeme alınması istenmiştir.³¹ Yine 1909 yılında diğerlerine nazaran nispeten farklı bir vaka yaşanmıştır. Yozgat'ın İç nahiyesine giden Nalbant Hüsnü'nün kendisinden yağmur duası etmesini isteyen Hristiyanları tahkir ile reddetmesi ve devlet ricaline yönelik sarf ettiği olumsuz beyanatları sebebiyle şahıs hakkında adli tahkikatın başlatıldığı Yozgat Mutasarrıfı Mehmed Ali tarafından şifreli telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.³² Öte yandan bu olaya çok yakın tarihte ve Yozgat'a yakın bir yer olan Kırşehir'de bu kez Müslüman ahalinin yapmış olduğu yağmur duasıyla ilintili tahkikata yol açan bir vaka cereyan etmiştir. Kırşehir'de Kapıcı Camiinde cuma günü yapılan rahmet duasına müteakip kürsüye çıkan Hoca Vehbi Efendi yağmurun yağmamasına Hükümetin izniyle sanat icra eden ip cambazlarının sebebiyet verdiğini söylemiştir. Bunun üzerine halk, cambazhaneye hücum etmiş daha sonra olay büyümeden önlenmiştir. Konu hakkında Ankara Valisi, asla bir kargaşaya meydan verilmemesini ve suçlular hakkında gerekli adli işlemlerin başlatılmasını emretmiştir.³³

Görüleceği üzere, bu kayıtlardaki vakalarda İdarenin sorumluluk çerçevesinde hareket ederek herhangi bir kargaşaya meydan vermeden ve de kimsenin de rencide olmasına müsaade etmeyip derhal olaylara müdahale ettiği anlaşılmaktadır.

Çevre ve iklim tarihi özelinde tespitini yapıp muhteviyatını incelemiş olduğumuz ister doğrudan isterse de dolaylı olarak yağmur duasını ihtiva eden bu belgeler, düzenlendiği dönemde ve zikredilen yerlerde bir kuraklık hadisesinin yaşandığını bizlere kesin olarak göstermektedir.

IV. Yağmur Duası ile İlgili Tespiti Yapılan Belgelerin Mekânsal ve Takvimsel Dağılımı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının Belge Tarama Sisteminde yağmur duası ile ilgili tespitini yapmış olduğumuz belgeler, nerede ve ne zaman bizlere bu ritüelin icra edildiğini dolayısıyla da ilgili yer ve tarihlerde kuraklık hadisesinin cereyan ettiğini göstermektedir.

a) Mekânsal Dağılım:

Konu hakkında tespiti yapılan belgelerdeki yerlerin dağılımı harita üzerinde gösterilmiştir. Burada yağmur duasının icra edildiği yerlerin Osmanlı ülkesinde Prepolye'den Erzurum'a kadar çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı görülmektedir. Bu bakımdan geçmiş dönemlerde çok geniş bir alanın – en azından bu alandaki belirli yerlerin- kuraklıkla yüzleştığını ifade etmek mümkündür.

³¹ BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL.), 578/50, 19 Rebiülahir 1275(26 Kasım 1858).

³² BOA, Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR.), 414/26, 16 Mayıs 1325(29 Mayıs 1909).

³³ BOA, DH.MKT. 2853/47, 7 Haziran 1325(20 Haziran 1909).

 Tespiti yapılan belgelere göre Osmanlı ülkesinde yağmur duası yapılan yerler

b) Takvimsel Dağılım

Tespiti yapılan belgeler, iklim ve çevre zaviyesinden bakıldığında yağmur duasının ne zaman gerçekleştiğinin bilhassa kuraklığın hangi dönemlerde zuhur ettiğinin belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuraklık günlük bir hadise olmayıp belirli bir dönemde kendisini hissettirmektedir. Bu yüzden ilgili belgelerimizden yola çıkarak hazırlanan aşağıdaki tabloda yağmur duasının icra edildiği günler alınmamış ay ve yıllar ile iktifa edilmiştir. Bu tablo bizlere mevcut belgeler ışığında hangi yerde ne zaman ve kaç defa bu duanın yapıldığını beyan etmektedir.

Tablodan görüleceği üzere en eski belge 1574, en geç tarihli belge ise 1909 yılına aittir. Yağmur duasının yapıldığı ayların genelde ekim-dikimin yapıldığı bahar aylarına tesadüf ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra elimizdeki bu veriler haziran, temmuz ve ağustos gibi döneminde kurak geçen yaz aylarının olduğuna da işaret etmektedir. Genel hatlarıyla baktığımızda bu alandaki evrak sayısının yakın dönemlere geldikçe belgelerin artması sebebiyle yoğunlaştığı görülmektedir. Bundan hareketle kuraklık hadisesinin belirli aralıklarla kendisini gösterdiği ilgili belgelerden anlaşılmaktadır.

YERLER	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
İstanbul				1880	1851			1848 1862	1820 1863			
Edirne				1574	1891							
Ahtapolu							1899					
Erzurum											1858	
Propelya						1907						
Selanik				1832								
Yozgat					1909							
Kırşehir						1909						
Çanakkale			1864									

Sonuç

İklim ve çevreye bağlı krizlerin iyice arttığı günümüzde ilgili alanların tarihsel geçmişine dönük araştırmalarda artış yaşanmaktadır. Arşiv kaynaklarının birinci el, yorumdan uzak, yalın veriler sunması meselenin arka planının daha net bir şekilde analiz edilmesine/ aydınlatılmasına imkan sağlamaktadır. Yapılacak çalışmalarda seçilecek kavram ve bunlarla kurulacak bağlamlar neticesinde ulaşılan bilgiler şüphesiz ki araştırmalara yeni perspektifler kazandırarak meselenin çok yönlü irdelenmesine ve farklı disiplinler tarafından da istifade edilmesine katkı sağlayacaktır. Örnek olarak seçtiğimiz yağmur duası kavramı ile ilgili literatüre baktığımızda çalışmaların daha çok ritüelin yapılış şekline yönelik araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu kavramın daha çok dinî/inançsal taraflarıyla ele alındığı ise aşikârdır. Bu hususta yağmur duası; insanların kuraklığa karşı gerçekleştirdiği bir yakarış olması yönüyle ritüelin nerede ve hangi zamanlarda icra edildiği bilgisiyle, kuraklığın gerçekleştiği yer ve takvim konusunda bizlere veriler sunmaktadır. Bu bakımdan yağmur duası ile ilgili tespiti yapılan belgelerden yola çıkarak hazırlanan harita ve tablonun bilhassa iklim araştırmalarında pratik olarak kullanılmasına ve yorumlanmasına katkı yapacağı düşünülmüştür. Öte yandan belgelerin oluşturma pratiklerine ve içeriklerine değinilerek Osmanlı toplumunun ve idaresinin yağmur duasına bakışı ile bu ritüelin nasıl icra edildiğine dair de tafsilatlara yer verilmiştir. Böylelikle farklı disiplinlerin de faydalanabileceği veriler ortaya çıkmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

There has been a rapid increase in scientific research in the world and in our country, especially since the second half of the 20th century, for the solution of the problems that have arisen regarding the climate and the environment. The multidimensional examination of the issue necessitated the investigation of what kind of processes were experienced in the past periods in terms of environment and climate. As a result, research on environmental and climate history has begun.

It is possible to reach records on very different subjects on this wide geography from the Ottoman Archives related to the periods the Ottoman Empire ruled. Considering the states established today in the geography dominated by the Ottoman Empire, the Ottoman Archive is also the de facto archive of nearly forty countries. It is certain that this archive will provide very valuable data in studies on environmental and climate history. Identifying the terms on the subject and mastering the terminology of that period will provide great convenience to researchers in the studies to be carried out in the archive.

It is noteworthy that the studies conducted in the field of history, which can be considered as related to the environmental and climate history in our country, mostly focus on the results of the issue. In the studies, famine and migration which were caused by the factors such as drought, earthquake, flood, locust infestation and similar disasters that disrupt the rhythm of life were emphasized. The data obtained in these studies are likely to be sources for different disciplines.

Rain prayer is an important ritual against drought in almost all beliefs. The place and time of prayer give us precise information about the drought in that region. It is seen that the studies on the rain prayer are mostly about how this ritual is done when we check the literature. In terms of environmental and climate history, cases related to rain prayer can be used in terms of the place and time of drought. In this respect, documents related to the rain prayer were identified as a result of the search made through the Document Scanning System of the Directorate of State Archives. Only one of the documents related to the same case is used. It is seen that this ritual is performed by different beliefs in a wide geography from Erzurum to Yeni Pazar (Serbia-Novi Pazar) when the documents are analyzed. The documents belong to the years 1574-1909. Of course, there is a possibility to access new documents in searches with different methods. However, based on these documents we have reached, a statistics based on the place and dates where the rain prayer is performed can be obtained. When the contents of the documents are examined in detail, it is understood that the Ottoman administration regarded the rain prayer as the only and most effective mean against drought. In the sultan's decree dated 1848, it was stated that there was a great decrease in water due to the lack of rain. It was stated that there was no other measure to get rid of this situation other than pray, and it was requested to rain pray as in the past. In another document dated 1864, the result of the rain prayer and the appreciation of the result were reported to the administration. Since it has not rained in Biga and Gallipoli [Çanakkale] for a long time, the Government has instructed to pray for rain. Thereupon, it was reported to the Grand Viziership that it rained at the desired level after the prayers made in the mosques with the participation of children. In addition to these documents, there are different types of documents from which we can obtain information about the place and dates/period of the rain prayer in the context of the determination of drought. The reason for the production of these

documents is not the rain prayer, but the events that occurred during the execution of this ritual and reflected on the administration. If these events did not occur and did not reflect on the administration, we would not be able to obtain information about any drought event in the specified date and region. For example, in 1907, a complaint was made to the administration that the district governor prevented the Christian people from rain praying in Prepolye. As a result of the administrative investigation, it was revealed that the relevant district governor did not make such an obstacle. As can be seen, the development that led to the production of this document at that time was the claim made about the district governor. As a result of such a claim, we can obtain information that there was a drought in the region that led to the rain prayer. A map showing the places where the rain prayer was performed was prepared in order to use the documents related to the rain prayer in the Ottoman Archives, especially in environmental and climate history studies. Yet, the dates and places in the documents are shown on the table in order to analyze easily the periods of drought in the relevant places. While giving the dates in the table, only the months in which the documents were created are taken into account. The map and table created clearly show us where and when the rain prayer was performed in the documents identified.

It is certain that new documents and information can be reached in the researches to be made with the topics to be produced and the contexts to be established in the Ottoman Archives for the environmental and climate history.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümayûn Siccillâtı Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.)
Cevdet İktisat (C.İKTS.)
Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR.)
Hatt-ı Hümayunlar (HAT.)
İrâde Dâhiliye (İ.DH.)
Meclis-i Vâlâ (MVL.)
Plan-Proje-Kroki (PLK.p)
Sadâret, Mektubî, Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD.)
Teftişât-ı Rumeli Evrakı, Kosova (TFR.I.KV.)
Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.)
Yıldız Perakende Umumî (Y.PRK.UM.)

Kitap ve Makaleler

- Demren, Özlem: “Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy ‘Yağmur Duası’ “ *Türkbilig*, 2006/12, s. 76-77.
- İğci Tijen, Çobanoğlu, Nesrin: “İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7 (2), (2019), s. 130-146.
- İlhan, Duygu: *Türkiye’de Benimsenen Çevre Etiği Yaklaşımları: Gönüllü Çevre Kuruluşları Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

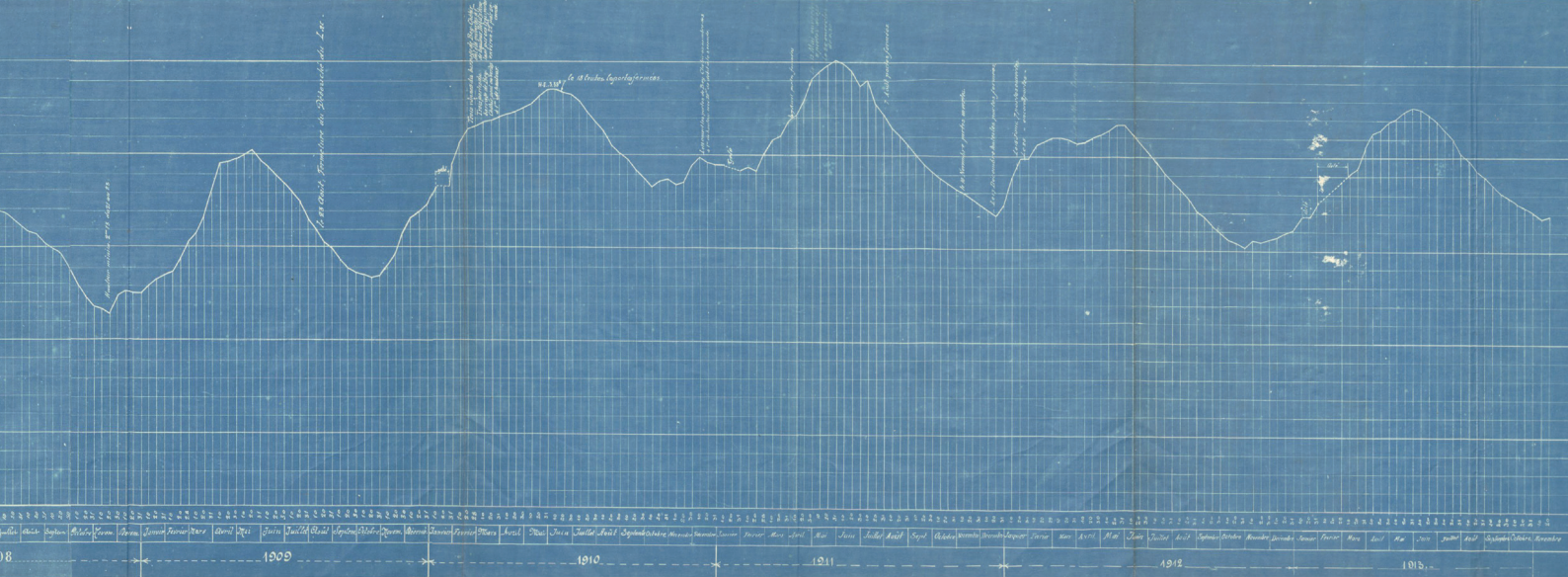
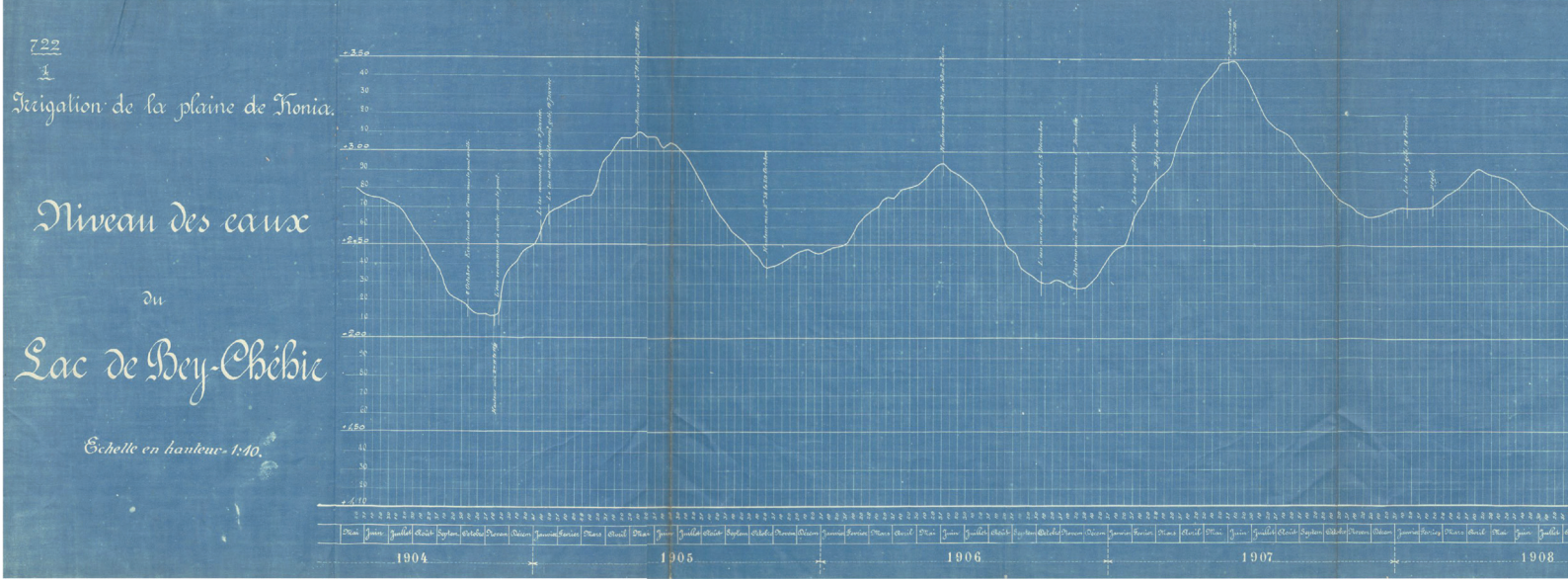
- Kavas, Ahmet: “Osmanlı’da Yağmur Duası”, haz. Sabri Koz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007, s. 225-242.
- Kuzucu, Kemalettin: “Kıtlığa Karşı Yağmur Duası” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum*, C. IV, 2015, s. 419-421.
- Sümer, Gülizar Çakır: “Türkiye’de Bilimsel Etkinlikler Üzerinden Çevre’nin Tarihsel Yolculuğu: 1960-2008 Dönemi” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10. (2010), s. 239-260.
- Türkeş, Murat: “Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler”, *İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi*, C. 1, S. 1, (2008), s. 26-37.
- Yenigün, İbrahim: *Günümüzle Karşılaştırmalı Değerlendirmeler Işığında Çevre Tarihi*, (Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa, 2017.
- Wedding, Hartmann: “Dünyanın İklim Tarihi”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 72, S. 72 (1969). s. 194-203.
- Vi An Lu, “XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu’na Etkisi”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, , C. 4, S. 2, (Temmuz 2018), s. 216-240.

Elektronik Kaynaklar

- Mustafa Baktır, “İstiskā”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiska> (30.06.2021).

EKLER

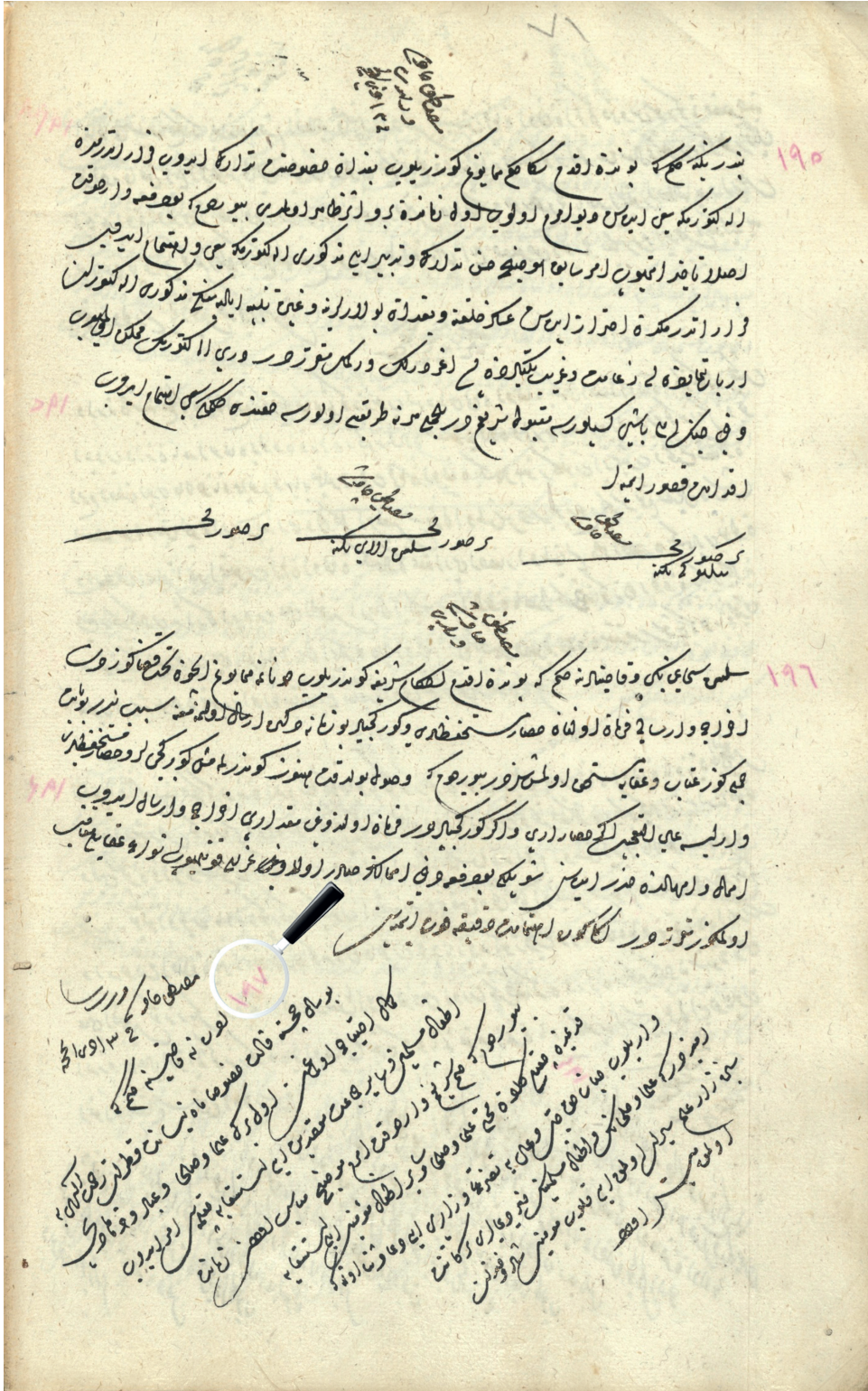

Ek 1:

Beyşehir Gölü'nün 1904-1913 yılları arasındaki su miktarını gösteren grafik

BOA, PLK.p., 2680

2 Muharrem 1332/1 Aralık 1913

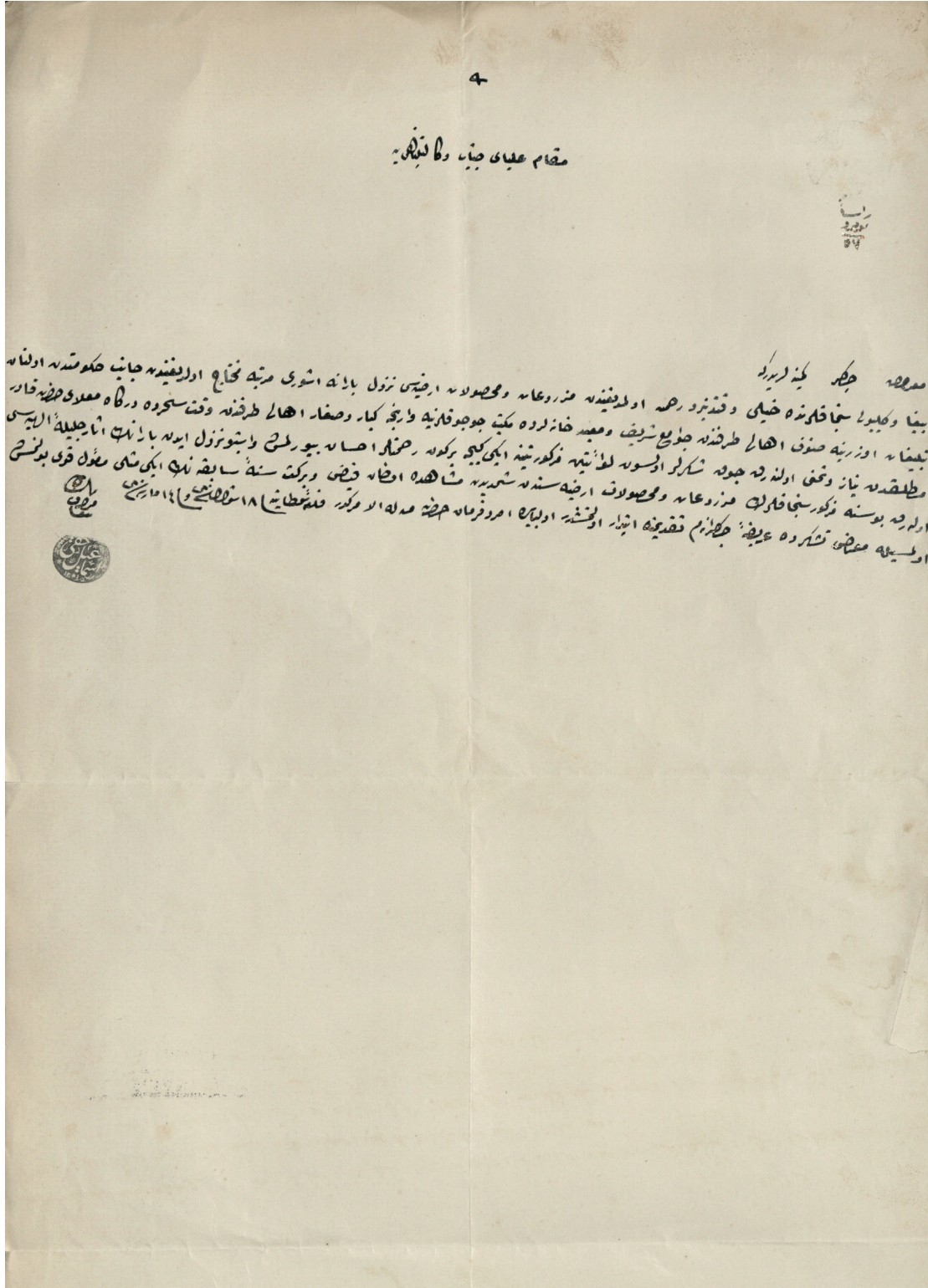

Ek 2:

Yağmura şiddetle ihtiyaç duyulmasından dolayı nisan ayında ilim adamları, manevi şahsiyetler ve çocukların da katılımıyla yağmur duasına çıkılması hakkında Edirne kadısına yazılan hüküm.

BOA, A.DVNS.MHM.d., 24/197

13 Zilhicce 981 (5 Nisan 1574).

Ek 3:

Biga ve Gelibolu'da yapılan yağmur duası neticesinde ekili alanlara fayda sağlayacak miktarda yağmur yağdığı hakkında Biga Mutasarrıflığından Sadarete yazılan tezkire.

BOA, A.MKT.MHM., 296/21-3

14 Mart [1]280 (26 Mart 1864)

KİTÂBİYAT
BOOK REVIEWS

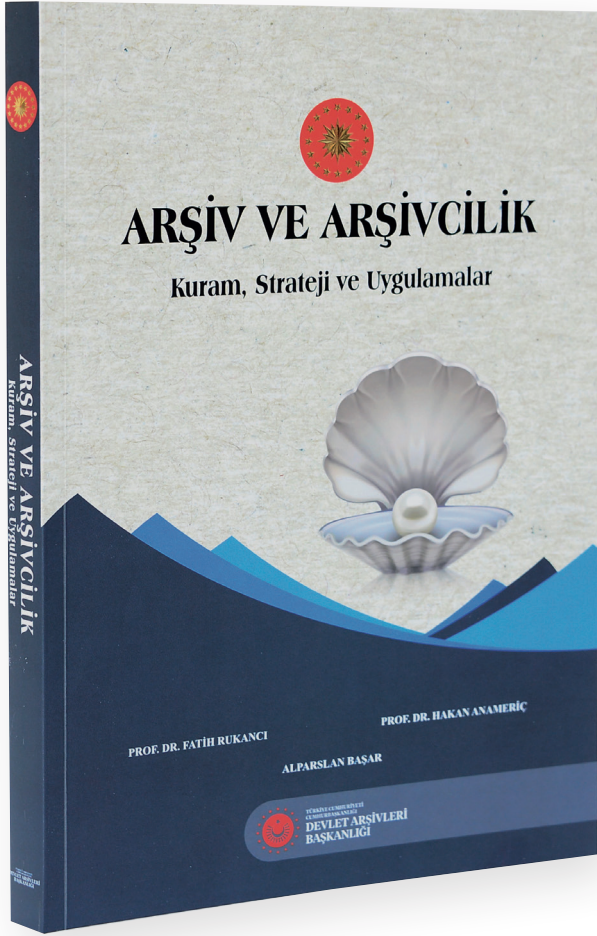
Arşiv ve Arşivcilik Kuram, Strateji ve Uygulamalar

Archive and Archival Science- Theory, Strategy and Practices

İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı, yayın no: 12, 2021, s. 257.

ISBN:978-605-68926-9-1

HASAN ÖZTÜRK*

Bir bilim dalının veya mesleğin anlaşılabilirliği; içeriğini açıklamak, çerçevesini çizmek, kuram ve uygulamaların çeşitliliğini sağlamak ile mümkündür. Toplumların geçmişlerine ışık tutan geleceklere yön veren arşivlerin ve arşiv biliminin gelişimi de bu alanda yapılan/yapılacak nitelikli kuramsal ve uygulamalı bilimsel çalışmalar ile sürdürülebilirlik kazanacaktır. Geçmişten günümüze arşiv ve arşivciliğe dair çok sayıda bilimsel çalışma ortaya konulmuştur. Ancak arşiv ve arşivciliğin muhtevasının doğru ifade edilerek doğru anlaşıldığı çalışmalar sınırlı sayıdadır. Yapılan çalışmalar genellikle birbirini tekrar eden benzer başvuru kaynaklarına dayandırılarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda günümüzde arşiv biliminin meslekî gelişmeler çerçevesinde

* Arş. Gör., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Bartın/Türkiye, hozturk@bartin.edu.tr, ORCID

yeniden değerlendirilmeye, ilgili araştırmacılar, alan uzmanları ve uygulamacılar tarafından yeni çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yayınlanan “Arşiv ve Arşivcilik - Kuram, Strateji ve Uygulamalar” başlıklı bu eser, içermiş olduğu teori, strateji, uygulama ve bilimsel görüşler ile yerli ve yabancı arşiv literatürü göz ardı edilmeksizin Türkiye’de arşivciliğin doğru anlaşılması noktasında kapsamlı ve güncel bir çalışmayı ilgililerin dikkatine sunmaktadır. Eser, ilgili alanda çok sayıda çalışmalar yürüten Ankara Üniversitesi mensubu iki akademisyen ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda görevli bir daire başkanının ortak çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

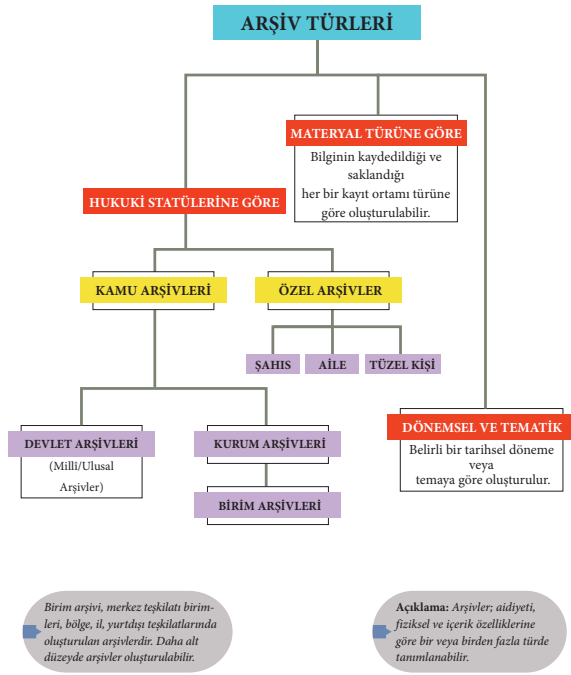
Eser, T.C. Cumhurbaşkanı Sn. Recep Tayyip ERDOĞAN’ın takdimleri, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanı Sn. Prof. Dr. Uğur ÜNAL’ın önsözü ile başlamaktadır. Altı ana başlık çerçevesinde yapılandırılarak hazırlanan çalışmanın ilk bölümü, meslekî kavramların açıklandığı “Temel Kavramlar” bölümüdür.

Meslekî kavramlar ve terimler üzerinde fikirsel birlikteliğin ve ortak dil kullanımının sağlanması, karmaşayı en aza indirerek iletişimin doğru ve anlaşılabilir bir yapıda kurulmasına katkı sağlayacaktır. Arşivcilik özelinde bilim ve meslek alanlarında ortak dil kullanımı, temel kavramların ilgili kişilerce (yönetici, çalışan, öğrenci, araştırmacı) doğru kullanılması ve anlaşılması ön koşuluna bağlıdır. Bu bağlamda anılan çalışmada arşiv temel kavramlarının (arşiv, arşivcilik, arşivci, arşiv belgesi, fon, seri gibi.) ele alındığı ilk bölüm, sade ve anlaşılabilir bir şekilde açıklanmış olup bu konuda oluşan/oluşabilecek karmaşıklığın önüne geçebilecek düzeydedir. Bu bölümde, mevzuata dayalı tanımlamalar salt aktarmalarla geçiştirilmek yerine detaylı açıklamalar ile desteklenerek terimsel dilin okuyucu tarafından anlaşılabilirliği gözetilmiştir.

Belgelerinin arşiv belgesi niteliği kazanması, zaman içerisinde yeniden kullanılabilir olmalarına bağlı olarak taşımış oldukları hukukî, idarî, malî, tarihî vb. birçok arşivsel değer göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Çalışmada bu değerler, birincil ve ikincil değer olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Arşiv terimi tanımlanırken belgenin “*klasik ve elektronik*” ortamda yer alan arşivsel değere sahip dokümanlardan oluştuğunun ifade edilmesi, geleneksel arşiv tanımlarını geride bırakarak bu alanda elektronik belgelerin büyük varlığını kabul eden bir yaklaşımı desteklemektedir. Elektronik ortamda üretilen/yer alan belgelerin ve yazılımların daha fazla konuşulmaya başlandığı günümüzde, kavramsal tanımlamalar başta olmak üzere geleneksel unsurlara bağlı kalınarak güncel ve gelişmekte olan yenilikler, çalışmanın bütünlüğüne yansıtıldığı görülmektedir. Örneğin arşivcilik bileşenleri arasında “*bilişim teknolojileri*”, “*yapay zekâ*”, “*büyük veri*” ve “*veri madenciliği*” kavramlarının yer alması, arşivciliğin bu çerçevede modernize ve entegre edilmesi gerektiği çalışma kapsamında verilen bir mesaj olarak dikkat çekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde arşivlerin; materyal, hukukî statü, sorumluluk alanı, personel profili bakımından diğer bilgi merkezlerinde olduğu gibi çeşitli türlere ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Bu noktada mevzuatta yer almayan tür ayrımına dikkat çekilerek, tek tip arşiv anlayışının önüne geçilmesi amacıyla tür

Şekil-4 Arşiv Türleri

arşisi, kavramsal ve ilişkisel olarak çoğu kez vurgulanmıştır. Arşiv iş süreçlerinin (belge tespiti ve sağlama, değerlendirme-ayıklama ve imha, tasnif, depolama, erişim) ifade edildiği “Hizmet ve Faaliyetler” bölümü çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında oluşan/oluşabilecek arşivsel uygulamalar ve ilgili mevzuat çok sayıda örnek ile açıklanmaktadır. Bu bölüm, her iş sürecini detaylı bir şekilde açıklayan, arşivsel uygulamalarda kural, kriter, avantaj, dezavantaj ve çok sayıda değerlendirme içermesi bakımından arşiv işlemleri için bir uygulama kılavuzu niteliğindedir. Ayrıca bu bölümde araştırma araçları olarak rehberler/kılavuzlar, listeler, envanterler, kataloglar, dizinler, notlar, dosya ve saklama planları detaylandırılarak araştırma hizmetlerindeki kullanımları ifade edilmektedir.

Standartlar ana başlığını taşıyan dördüncü bölümde, arşiv ve belge yönetimi uygulamalarında standartlaşma çalışmaları, kronolojik ve eleştirel olarak değerlendirilmektedir. Standartlar; meslekî ürün ve hizmetlerin uluslararası nitelik kazanması, gelişen ve değişen teknik alt yapılara kolay entegrasyonun sağlanması, iş ve işlemlerin yürütülmesi ve denetlenmesi noktasında ilgili meslek alanında genel bir çerçeve çizmektedir. Arşiv ve belge yönetimi uygulamalarında standartlar, mevzuat düzenlemelerine bağlı olarak yürütülmektedir. Bundan dolayı çok sayıda yasal düzenleme ve uluslararası standarda değinilmiştir. Bu bölüm, ayrıca uygulama, tanımlama ve meslek standartları olarak kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır.

ayrımının gerekliliği ortaya konulmuştur. Hukukî statü ve materyal türü esas alınarak kategorize edilen arşivler; kamu (millî, kurum, merkezî, birim) ve özel arşiv olmak üzere iki temel türe ayrılmaktadır. Çalışmada “dönemsel ve tematik arşivler”, arşivler için bir sınıflandırma ölçütü olarak kabul edilmiştir. Yazarların da ifade etmiş olduğu üzere bu arşiv türü için kesin bir ayırmadan söz etmek mümkün değildir. Ülkemiz arşivleri başta olmak üzere büyük arşiv fonlarına sahip çeşitli ülkeler için dönemsel ve tematik alt fonların yer alması erişimi kolaylaştırarak araştırmaların yapılandırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle dönemsel ve tematik arşiv tür ayrımının bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın bütününde, koleksiyon, fon, alt fon, seri, alt seri, klasör/dosya, belge arasındaki hiyer-

Uygulama standartları olarak belge yönetimi, bilgi güvenliği, mekân ve dijitalleştirme uygulamalarına yönelik standartlar incelenmiştir. Bu kapsamda arşiv materyallerinin dijitalleştirilmesine yönelik ülkemizde doğrudan bir mevzuat ve buna bağlı olarak uyumlu standardın henüz hazırlanmamış olması bir eksiklik olarak bu bölümde vurgulanmaktadır. Tasnif işlemlerinin ardından planlanması gereken bir süreç olan tanımlama işlemleri, çok sayıda tanımlama alanından (eser-fon adı/başlığı, referans kodu-yer numarası, belge sahipliği, konum, tarih vs.) oluşmaktadır. Bu alanlara yönelik oluşturulacak standartlar farklı tür ve arşivlere yönelik çok sayıda örnek ile açıklanmıştır. Tanımlama alanlarını barındıran standart(lar) ile tanımlama ve kataloglama kurallarının birbirine karıştırılmaması gerektiği bu başlıkta dikkat çekilen bir başka konudur. Son olarak standartlar bölümü, arşivci ve belge yöneticisi mesleklerinin standartlaşma süreçleri, tarihsel gelişimleri, dönemseller yenilikleri, farklılıkları ve iki meslek arasındaki ilişkiden bahsedilerek Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından 2020 yılından yayınlanan meslek standardının açıklanmasıyla tamamlanmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümünde arşiv ve belge yönetimi arasında kurulan etkileşim, belge yönetimi süreç ve uygulamaları temelli olarak ele alınmaktadır. Belge yönetimi, belgelerin arşive intikal etmeden önce güncel ve yarı güncel kullanımlarının yürütüldüğü bir süreç olması bakımından arşiv çalışmalarına hazırlık dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu bölümde, kurumların belge ve arşiv yönetimi süreçlerinde kullanmış oldukları geleneksel terim ve ifadelerin dosya yapılarında olumsuz yansımaları sebep olduğu ve bu uygulamalardan kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca belgenin yaşam döngüsü, aidiyeti, dosyalanması, doküman ve form yönetimi konularından bahsedilmektedir. Kurumlarda dosyalama işlemlerinin yürütülmesine ilişkin 2005 yılından itibaren uygulanan Standart Dosya Planı, numerik kodlama tekniğinin kullanıldığı belgenin konusunu esas alan bir yöntemdir. Bu bölümde Standart Dosya Planı açıklanarak, dosya planlarını hazırlama, yönetme ve uygulanmasına ilişkin bir dizi öneri sıralanmaktadır. Son olarak bu bölüm, belge ve arşiv yönetimi ile ilgili ortak-özgün başlıkların ve açıklamaların yer aldığı “Belge Yönetimi Etkileşimi” adlı kapsamlı ve açıklayıcı bir görsel ile tamamlanmaktadır.

Çalışmanın son bölümü olan altıncı bölümde, arşivciliğin ve arşivlerin toplumsallaşmadaki yeri, sorgulayıcı bir bakış açısı ile ortaya konulmuştur. Bu anlamda arşivciliğin ulusal düzeyde gündeme gelmeyen, tartışmalara konu olmayan, devletin/kişinin bilgilerini saklayan ve bunlara erişimin imkânsız/sınırlı olduğu kurumlar/yapılar olarak görülmesi toplumsallaşma noktasında var olan sorunlar olarak görülmektedir. Ayrıca mesleğin uzun yıllar kurumsal alt yapıya sahip olamaması, sorunlarının belirlenememesi ve araştırmacıların arşivlere materyal güvenliği/fiziksel kullanımı azaltma gibi gerekçeler ile çekilememesi bu etkiye katkı sağlayan gerekçeler olmuştur. Bu bölümde ayrıca kurumların tarihsel süreç içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı (yeni kurumların/birimlerin kurulması, kapatılması, birleştirilmesi, yeniden adlandırılması) organizasyon yapılarında oluşan değişikliklerin arşiv uygulamalarına yönelik olarak oluşturduğu farklılıklar çeşitli örnekler ile açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde meslekî değişimi

tetikleyen/zorunlu kılan gelişmeler, millî arşiv politikası kapsamında yabancı ülke arşivlerinin politikalarına dair örnekler ve arşivciliğin geleceğine dair strateji/uygulama değerlendirilmelerine yer verilmektedir. Bu noktada meslekî değişim başlıklı görsel, arşivciliğin klasik ve modern anlamda taşımış olduğu değişim/gelişim yansımalarını ortaya koyabilecek düzeydedir. Arşivcilik disiplinlerarası bir yaklaşım ile değer oluşturabilecek tüm alanlar ile ilişki kurabilir. Ancak mesleğin mantıksal ilkeleri ve temel amacı göz ardı edilmemesi gerektiği bu bölüm kapsamında vurgulanan bir mesaj olarak verilmektedir.

Eserle ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; bölümler kendi içerisinde mantıksal bir sistematik ile aktarılmış olup bölüm başlıkları ile kitabın adı, içeriği ve amacı arasında bir uyumluluk olduğu görülmektedir. Çok sayıda şekil, tablo, görsel, konu örneklemeleri kullanılarak, ilgili konu ve ana temanın anlaşılabilirliği desteklenmiştir. Arşivleri ve arşivciliği, salt tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar ile ele alan çalışmalardan uzak bir zeminde, arşiv biliminin özünü ortaya koyan kuram/teori, uygulama, strateji, politika, yenilikçi yaklaşımlar ile desteklenerek eserin bütününe yansıtıldığı görülmektedir.

Eserin geneli bir uygulama kılavuzu niteliğinde olup, bu alanda aktif rol oynayan arşiv yöneticileri, arşiv memurları, arşiv uzmanları, araştırmacılar, akademisyenler ve Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü öğrencileri için bir başucu kitabı olma önemine sahiptir. Bu kapsamda yazarlar, arşiv ve arşivciliğe dair ülkemizde az sayıda bulunan kapsamlı eser eksikliğini, güncel bir çalışma ile ilgililerine sunarak literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır.

YAYIN İLKELERİ

* *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının ulusal hakemli bir dergisidir. Yılda bir kez yayınlanan bir dergidir. Yılda bir kez olmak üzere özel sayı da çıkarılabilir.

* Derginin amacı: Sosyal ve beşeri alanlarda arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan bilimsel araştırmalar, Türkiye’de ve dünyada çeşitli isim ve idari yapı altında bulunan arşiv malzemesinin tanıtımı, Arşivcilik Tarihi ve Gelişimi, Arşiv Sistemleri, Belge Restorasyonu, Dijitalleştirme Yöntemleri, Kamuda Belge ve Arşiv Yönetimi, e-Arşiv Sistemleri, Elektronik Belge Yönetim ve Arşivcilik hizmetlerinin tanıtımı vb. konuları kapsamaktadır.

* Dergide Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel nitelikte özgün makale, değerlendirme, tahlil, tanıtım ve çeviri yazıları, konferans/seminer metinleri yer alır.

* *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*’nde yayımlanacak makalelere editöryal süreçten sonra Yayın Kurulu ve hakem süreci sonrasında karar verilir. Makalelerin daha önce başka yerde yayınlanmamış olması veya başka bir yere söz verilmemesi şartı aranır. Sempozyum bildirimleri, bildirilmesi, makale formatı ve içeriğine dönüştürülmek şartıyla dergide yayımlanabilir.

* Bilimsel makaleler, yayın ilkelerine göre incelendikten sonra değerlendirme için uygun bulunanlar yazar adı gizli tutularak “Kör Hakemlik” sistemi gereği en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakem raporlarından biri olumlu diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı üçüncü bir hakeme gönderilir ya da yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir. Hakem değerlendirme raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazar(lar), hakem, Yayın Kurulu veya editörün eleştiri, öneri ve değerlendirmelerini dikkate alırlar. Yazarların, kendilerinden istenen düzeltmelere titizlikle ve ivedilikle uymaları ve yazının son şeklini 15 gün içinde göndermeleri beklenir. Yazar(lar)ın,

katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumda nihai karar, Yayın Kuruluna aittir.

* “Yazım Kuralları” ve “Yayın İlkeleri” ne uygun olan “Kitap Değerlendirme”, “Çeviri”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu değerlendirmesine —en az iki üyenin olumlu raporuna— bağlıdır.

* Yazar(lar) yayınlamak üzere dergiye gönderilen eserlerin telif haklarını devrettiğini onaylar ve yazarların yayın hakkını *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*’ne (kurumsal kişiliğine) devredilmiş olduğunu kabul ederler. Yazar(lar) a telif hakkı ödenmez. Reddedilen makalelerin telif hakları yazarlarına geri iade edilmiş sayılır ve makaleler başka bir yerde paylaşılmamak kaydıyla arşivlenmek üzere saklanır.

* Yazılar kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen iktibas edilmez ve başka bir yerde yayımlanamaz.

* Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir.

* Yayımlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

* *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, “Açık Erişim” olarak yayımlanan bir dergidir. Bu husus aynı zamanda eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafından belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

* Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının görüşünü yansıtmaz.

PUBLICATION GUIDELINES

* *Hazine-i Evrak Journal of Archive and Historical Researches* is a national refereed journal of the Directorate of State Archives. It is an journal published once a year. A special issue may be issued once a year.

* Purpose of the journal: Scientific researches in social and human areas based on archival documents, promotion of archive material in Türkiye and the world under different of names and administrative structures. Subjects include History and Development of Archiving, Archive Systems, Document Restoration, Digitalization Methods, Document and Archive Management in Public Administration, e-Archive Systems, Promotion of Electronic Document Management and Archiving Services etc.

* The journal includes original articles, evaluations, analyzes, promotional and translation articles, conference / seminar texts in Turkish, English and Arabic languages of national and international level.

* The articles to be published in the journal will be decided after the editorial process, editorial board and referee process. The articles should not have been published in or promised to elsewhere. The symposium memos can be published in the journal provided that they are converted into article format and content.

* Scientific articles found suitable for evaluation according to publication principles, shall be evaluated by at least two referees by keeping the author's name confidential in compliance with the "Blind Review" system.

* If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent to a third referee or the Editorial Board decides to publish it. Referee evaluation reports will be kept for five year. The author(s) shall consider the criticism, suggestions and evaluations of the referee, editorial board or editor. Authors are expected to strictly and

promptly follow the corrections requested and deliver the final version to within 15 days. If the author (s) does not agree, they have the right to appeal with their reasons. In this case, the final decision belongs to the Editorial Board.

* Articles such as Book Evaluation, Translation, Conference / Seminar Texts and News that comply with the writing rules and publication guidelines will be published depending on the evaluation of the Editorial Board - positive report of at least two members.

* The author (s) acknowledges that the copyright of the articles has been transferred to *Hazine-i Evrak Journal of Archive and Historical Researches* (institutional identity). No royalty payment will be made to the author(s). The copyrights of rejected articles will be deemed to be returned to their authors and the articles will be stored provided that they are not shared elsewhere.

* Articles shall not be quoted in whole or in part without being cited and published elsewhere.

* Authors must obtain permission from the copyright holder in the case of using previously published content, including images, tables, or any other content in printed or electronic format. The legal, financial and penal responsibility for this matter belongs to the authors.

* Ethics of research and publication must be followed in the articles to be published.

* *Hazine-i Evrak Journal of Archives and History Researches* is a journal published as "Open Access". This also shows that the authors accept the rules of Open Journal Systems determined by Tübitak DergiPark.

* The legal responsibility of the published works belongs entirely to the author (s) and the ideas advocated in the articles do not reflect the opinion of the Directorate of State Archives.

YAZIM KURALLARI

Makale Başlığı

Başlık 12 kelimedenden fazla olmamak kaydıyla bold, normal karakterde, büyük harflerle ve Times New Roman 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır. Başlığın altında Yazar(lar) ın ismi olmalı ve dipnotta (*) işaretiyle yazar(lar)ın görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri ve orcid id yer almalıdır.

Öz

Özgün araştırma makalelerin başında ve makale başlığı altında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi anlatan Türkçe ve İngilizce öz bulunmalıdır. Özde, konu kısa ve öz bir ifade ile 100-250 kelime arasında tek paragrafta an oluşmalıdır. Anahtar kelimeler/Keywords sayısı en fazla 5 kelime olmalı ve öz, Türkçe ve İngilizce ayrı ayrı yazılmalıdır. Yazı tipi Times New Roman ve ms Word programında yazılmalıdır.

Geniş Özet

Makalede “Kaynakça” kısmından önce 750-1000 sözcükten oluşan bir özet bulunmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise geniş özet İngilizce, İngilizce ise Türkçe olmalıdır. Geniş özet 11 punto büyüklüğünde ve “Times New Roman” karakteri kullanılarak yazılmış olmalı ve bu metin alt başlıklar ve alıntı içermeden hazırlanmalıdır.

Ana Metin

Makale bilgisayarda A4 boyutuna 1.15 satır aralığında ve Times New Roman yazı karakteri ile 12 puntoda yazılmalıdır. Makaleler 3000-7000 kelime (20 sayfayı geçmemelidir), kitap değerlendirmeleri 2500 ve kitap tanıtımları ise 1500 kelime civarında olmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve her sayfa numaralandırılmalıdır. Makalelerde Türk Dil Kurumu'nun (TDK) güncel yazım

kılavuzu ve yazım kuralları esas alınmalıdır. Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve metinde düzenli bilgi aktarımını oluşturmak üzere metinde ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Paragraf aralıkları alt ve üst 6 nk olmalıdır.

Tablo, Şekil ve Resimler

Belge görüntüleri belge, tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, plan, harita ve çizim) şekil olarak adlandırılmalıdır. Tablolar ve şekillerin başlığı ve numarası bulunmalı ve şekil, numara ve adları şeklin hemen altına ve ortalı gelecek şekilde konumlandırılmalıdır. Başlıkları Times New Roman yazı karakteri ile 11 puntoda tablo içi yazım karakteri ise Times New Roman 10 punto olmalıdır. Bütün tablo, şekil ve resim görüntüleri dijital ortamda metin ile beraber baskı tekniğine uygun çözünürlükte (300 dpi) tiff ya da jpeg formatında olmalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1 cm. içeride blok halinde ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynakça ve Dipnot Gösterme

Dipnotlar ve kaynakça için esas alınmalıdır. Makalede kullanılan kaynaklar “Kaynakça” başlığı altında alfabetik soyadı sırasına göre Times New Roman yazı tipi ve 11 punto dipnot ise 9 punto olmalıdır. Dipnotlarda sadece atıfta bulunan kaynakların bilgileri verilmelidir.

Kitap

Kaynakçada;

Soyad, Ad: Eserin Adı (*italik*), (varsa) tercüme (terc.), çeviren (çev.), hazırlayan (haz.) veya editörün (ed.) adı soyadı, eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı.

1- Emecen, Feridun M.: *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

2- Ahmedî: *İskender-Nâme (İnceleme-Tıpkı Basım)*, çev. Süheyl Ünver, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

3- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, Karaca, Yılmaz, v.dğr., İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

Dipnotta;

Ad Soyad, eserin adı (*italik*), (eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı), sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazarların soyadları, eserin adı veya kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

1- Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), s. 85.

2- Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 86.

3- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, Yılmaz Karaca, v.dğr., (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2019), s. 73.

4- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, s. 73.

Makale

Yazar(lar)ın adı soyadı, "tırnak" içinde makalenin tam adı, derginin adı (*italik*), cilt numarası (romen rakamı ile), sayı numarası, basım yılı ve sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazar(lar)ın soyadı, makalenin kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

Kaynakçada;

1- Kütükoğlu, Mübahat S.: "Sicill-i Ahval Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), s. 141-157.

Dipnotta;

2- İshak Keskin "Türkiye İçin Bir Arşiv Kanunu Yazmak: Bir Model Önerisi", *Arşiv Dünyası*, 13 (2012), s. 5.

3- Keskin, "Türkiye İçin Bir Arşiv Kanunu Yazmak", s. 5.

Ansiklopedi Maddesi

1- Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVIII, s. 395.

2- İnalçık, "Mehmed II", s. 395.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı

1- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hacıye Nezareti Siyasi, (HR.SYS.), 907/21. BOA, HR.SYS, 907/21.

2- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1/1-14-6. BCA, 30-18-1/1-14-6.

3- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA.), 01003692-2 (01003692-1) CA, 01003692-2 (01003692-1)

Tez

1- Salih Değirmenci, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaleti'nin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 numaralı Ahışa Şer'iyye Siciline Göre 1233-1241)*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Online Kaynaklar

1- <http://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/mevzuat/arsivhizmetleri.pdf> [Erişim tarihi: 25.12.2019]

2- <https://www.ica.org/en/mission-aim-andobjectives> [Erişim tarihi: 22.11.2019]

WRITING RULES

Title of Article

Title should be centered and written in bold, normal character, capital letters and Times New Roman 12 pt. Under the title, the name of the author (s) should be written under the title and the footnote, and the footnote (*) should include the institution and e-mail addresses and the orcid id of the author (s).

Abstract

At the beginning of the original research articles and under the title of the article, there should be an abstract in Turkish and English describing the scope, aim, results and method of the study. The abstract should consist of a short and concise statement as a single paragraph between 100-250 words. The maximum number of keywords should be 5 words and the abstract should be written separately in Turkish and English. The font should be Times New Roman and written in ms Word.

Extended Abstract

The Article should contain a summary of 750-1000 words before the bibliography section. If the article is in Turkish, the extended abstract should be in English and in Turkish if it is in Turkish. The extended abstract should be prepared without subheadings and quotes and written in 11 pt. using the "Times New Roman" character.

Main Text

The Article should be written in A4 size with 1.15 line spacing and Times New Roman font in 12 pt. Articles should be 3000-7000 words (not exceeding 20 pages), book reviews should be 2500 and book

introductions should be around 1500 words. 2.5 cm margins should be left at the edges of the page and each page should be numbered. The articles should be based on the current spelling guide and spelling rules of the Turkish Language Association (tdk). Different fonts can be used in transcribed text.

Subtitles

Main and subheadings can be used in the text to determine the structure of the article and regular transfer of information in the text. Main headings are in capital letters; subheadings should be written in lowercase and bold with the first letters capitalized. Paragraph ranges should be upper and lower 6 nk.

Tables, Figures and Pictures

Document images should be named as document, other images (photos, plan, map and drawings) that do not contain tables should be named as figure. Tables and figures should have the title and number, and the figure, number and names should be positioned just below the figure and centered. Headings should be Times New Roman font 11 pt and in-table writings should be Times New Roman 10 pt. All table, figure and picture images should be in digital format with text (tiff or jpeg format) in resolution (300 dpi) suitable for printing.

Quotation

Quotations should be given in quotation marks. Quotations exceeding five lines should be written in 11 font size and 1 cm from the left and right of the text.

References and Footnotes

Footnotes and bibliography should be based on "The Chicago Manual of Style". References should be Times New Roman font 11 pt. and footnotes in 9 pt., in alphabetical surname order under the title of "References". Only the information of the cited sources should be provided in footnotes.

Book

In the references;

Surname, Name of the author: Title of the book (*italic*), (if available) translation, translator (trans.), edited by (ed.) veya editor (ed.) name surname, place of publication/city: publisher, year of publication.

1- Emecen, Feridun M.: *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

2- Ahmedî: *İskender-Nâme (Review-Facsimile)*, trans. Süheyl Ünver, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

3- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, Karaca, Yılmaz, and others, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

In Footnotes;

Name Surname of the author, title of the book (*italic*), (place of publication/city: publisher, year of publication), page number. Later on surname of the author (s), title of the book and number of the page.

1- Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), p. 85.

2- Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, p. 86.

3- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, Yılmaz Karaca, and others, (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2019), p. 73.

4- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, p. 73.

Article

Name and the surname of the author (s) full name of the article in quotation marks, title of the journal (*italic*), volume number, serial number, year of publication and the page number. Later on surname of the author (s), short version of the article title and the page number.

In references;

1- Kütükoğlu, Mübahat S.: "Sicill-i Ahval Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), p. 141-157.

In footnotes;

2- İshak Keskin "Türkiye İçin Bir Arşiv Kanunu Yazmak: Bir Model Önerisi," *Arşiv Dünyası*, 13 (2012), p. 5.

3- Keskin, "Türkiye İçin Bir Arşiv Kanunu Yazmak", p. 5.

Encyclopedia Entries

1- Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DIA)*, 2003, XXVIII, p. 395.

2- İnalçık, "Mehmed II", p. 395.

Archive Documents

1- Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives Ottoman Archives (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi, (HR.SYS.), 907/21. BOA, HR. SYS, 907/21.

2- Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives Republic Archives (BCA), 30-18-1-1/1-14-6. BCA, 30-18-1-1/1-14-6.

3- Presidency of the Republic of Türkiye Archives (CA), 01003692-2 (01003692-1) CA, 01003692-2 (01003692-1)

Thesis

1- Salih Değirmenci, *1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı Öncesi Çıldır Eyaleti'nin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 numaralı Ahışa Şer'iyye siciline göre 1233-1241)*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Online Sources

1-<http://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/mevzuat/arsivhizmetleri.pdf> [Erişim tarihi: 25.11.2019]

2-<https://www.ica.org/en/mission-aim-andobjectives> [Erişim tarihi: 22.11.2019]

Gözde Özcan

Televizyon Arşivlerinde Uygulanan Arşiv Politikası
Archive Policy Applied in Television Archives

Mehmet Kürşat Değer

Kartografik ve Fotografik Materyallerin Arşivsel Değeri
Archival Value of Cartographic and Photographic Materials

Rıfat Günalan

Mâliye Ahkâm Defterlerinin, Osmanlı Donanması ve Deniz Ticareti Açısından Önemi
(XVI. Yüzyıl)
*The Importance of Maliye Ahkam Registers for the Ottoman Navy and Sea Trade
(16th Century)*

Selami Kurt

Libya Arşiv ve Tarihi Araştırmaları Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı
Ottoman Documents in the Libya Center for Archives and Historical Studies

Umut Soysal

Kavramlar Tarihi Çerçevesinde Osmanlı'da Savaş Kavramı
The Ottoman State's Approach to the "War" Concept in the Framework of the History of Concepts

Alim Baki Akkoç

İklim ve Çevre Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Arşivinin Kullanımına Bir Derkenar:
Yağmur Duası
*A Note to the Use of the Ottoman Archives in Environmental and Climate History Studies:
Rain Prayer*

Hasan Öztürk

Arşiv ve Arşivcilik- Kuram, Strateji ve Uygulamalar
Archive and Archival Science- Theory, Strategy and Practices